

ESH-883-32

N. 84

5

THOMA NOTI

HORIZONTE
TË KALTËRTA

- Tregime -

57543

2923

BIBLIOTEKA E SHETIT
GJIROKASTER

BOTIM I SHTËPISË QËNDRORE
TË USHTRISË POPULLORE

Tiranë, 1972

ASNJË PËLLËMBË PRAPA!

Në drekë herë krismat e armëve u rralluan, gjersa rrethtën fare. Të dy na ët qëndronin në pozicionet e mëparshme dhe rrallë herë dëgjoheshin krisma armësh, pastaj ndjehej përsëri një heshtje e rëndë, e mbarsur me erën mbytëse të barutit dhe një pështjellim e tendoje të thellë. Po të ndodheshe aty në çastet e një qetësie të tillë, do të dukej krejt e pabesueshme që disa minuta më parë i tërë vendi dridhej nga krismat dhe kodra mori në gjoksin e saj të gjelbër mijëra gërvishitje plumbash, predhash e bombash. Vetëm po të shikoje kufomat e fashistëve të vrarë, që nxinin përgjatë gjithë pjerësisë, do të bindeshe se aty kishte kaluar e pamëshirshme kosa e vdekjes.

Shpendi, komandanti i batalionit, kish dalë në një sop dhe po vrojtonte me dylbi ushën e luftimit. Ai nxori nga xhepi një copë letër, mbi të cilën qenë shkruar tre fjalë të vetme: «Asnjë pëlëmbë prapa» dhe u përpoq të sillte ndërmend ato çë kishin ngjarë.

Atë mëngjez, pa zbardhur mirë, gjermanët kishin ardhur për aty me maqina e auoblinda dhe, si ndëshim në pritën partizane, u vërsulën me tërbim e kokëfortësi mbi kodrën vezake që ish mbështetur rrëzë malit dhe qëndronte e patundur e mospërfilëse ndaj gjithshkaje. Shpendi sikur i shihte edhe tani tek i vërsuleshin kodrës dallgë-dallgë, me reshta të dendur e të ngjeshur, që

ngjanin nga larg si zinxhirë të murmë, të lëvizshëm. Në fillim i qe dukur se këta zinxhirë do ta përpinin me lehtësi lartësinë. Po kodra kish qëndruar e papërkulur. Edhe pse urdhëri qe përsëritur disa herë dhe komanda eprore kish ngulur këmbë që të çahet me çdo kusht rrugë për t'i shkuar sa më shpejt në ndihmë garnizonit të rrethuar, mbrojtësit nuk kishin lë huar asnjë pëlëmbë. Kodra i kish tërhequr dallgët në gjoksën e saj, i kishte thërmuar pa mëshirë njëra pas tjetrës d'ë ato, të dëshpëruara, të copëtuara, qenë kthyer mbrapsh si për të marrë vrull e për t'u lëshuar edhe më me egërsi mbi kodër. Po përsëri qenë copëtuat, qenë tërhequr, duke lënë mbi tokë ato njolla të zeza, të palëvizëshme. Dukej sikur ushtarët gjermanë qenë nisur me vërtik, ku ta dish nga ç'pikë e vendit të tyre të largët, dhe e kishin lënë aty vrapin, të lodhur e të dërmuar, për të mos u ngritur më kurrë. Tejt, mbi xhade, m'qinat dhe autobлиндat vazhdonin pa pushim të nxirrnin tym të zi.

— Titi, nga vajte? — u dëgjua një zë i ulët, i druajtur, që dukej sikur kish frikë ta thyente atë heshtje të zëndë.

— Këtu jam! — u përgjegj dikush nga ana tjetër e shkëmbit. — Pse flet avash, apo ke frikë mos trembësh serrat?

— Jo ore, po ja, se si më duket — ja ktheu shoku përsëri me gjysëm zëri.

— Fol fort, o t'u mbylltë, se nuk dëgjojnë të vdekurit — dhe partizani që e kishte emrin Titi, me mitraloz në dorë, rrëshqiti ngadalë e ju afrua shokut.

— Ama, herën e fundit e parëm pisk. Lele si më fishkëllinin plumbat majtas e djathtas. Thash se aq e pata. Po nuk isha hiç nishman. Të më hesosh, vrava pa hesap nga ata qenë. Lere si ua punoi komandant Shpen-di! — dhe duke folur, Titi rrëshqiste lehtë pëllëmbën e

dorës mbi qytën e mitralozit, si të lëmonte e përkëdhelte një njeri të dashur. - Ja lumsha këtij! Të qëlluar ka bërë, jo llafe - dhe prap e vështroi shokun.

Tjetri se ç'vështroi poshtë, në luginë, e dukej sikur nuk e kishte mendjen tek ato që thoshte shoku.

- Ore, Vaso, nga më zhduke ashtu ti, xhanëm? Sa kërcet lufta, bëhesh erë. Po krahun pse e ke lidhur ashtu? Mos je plagosur?

Vasua bëri sikur nuk e kishte mendjen aty dhe u përpoq t'ja ndërronte fillin bisedës.

- Si ta meri mendja, ty, Titi: do të sulmojnë prap?

- Djalli e di. Po ti pse më hidhesh degë më degë? Më thuaj: të ka mbërthyer keq?

- Jo, or jo. Nuk kam gjë.

- Dale të ta shikoj - nguli këmbë Petriti dhe ju afrua e u përpoq të zgjidhte bezen, me të cilën Vasua qe përpjekur të lidhte plagën. Po gjaku qe mpiksuar, tashot qenë ngjitur si zamkë, dhe Titi me shumë vështirësi arriti të zgjidhte plagën.

- Ç'na bëre kështu, o për kokën tënde? Na hape avaze. Po sikur të sulmojnë tani fashistët, çdo të bëjmë? Apò t'u themi të na presin sa të përgatitemi.

Petriti kafshonte buzën. Qe i bindur se shoku kishte dhëmbje të forta. Kjo dukej nga fytyra e tij, nga djersët e ftohta që ja mbuluan ballin. Dhe prap s'nxirrte zë. I fortë qe.

- Sa keq të ka goditur, qënil Të vajtka akoma gjak. Dhe ti thoshje se s'ke gjë.

E pastroi me kujdes plagën, hodhi mbi të një shuk duhan, e lidhi dhe e porositi shokun që, kur të ktheheshin, të shkonte medoemos në spital për t'u mjekuar. Ai tundi kokën, po mendjen e ndau që të mos shkonte asgjëkund. E hodhi

vështrimin mbi kufomat e fashistëve të vrarë, që qenë shpërndarë gjatë gjithë faqes së kodrës, gjer poshtë në luginë.

— Si thua, Titi, do të sulmojnë prap?

— Edhe pyet? Nuk tërhiqet kollaj gjermani. E ka kokën kështu ai — dhe Petriti goditi sipërfaqen e s'këmbit me dorën e mbledhur grusht. — Po ç'e do, na u mbaruan fishekët.

Vasua tundi kokën.

— Lere mos e nga. Unë dhe dy — tri ballë kam. S'i lamë të na afroheshin dhe ca, që t'ua merrnim me nge fishekët, po i palosëm atje poshtë.

Si këmbyen edhe disa fjalë, secili zuri poicionin e tij dhe vendi ra prap në heshtje. Petriti u shtri barkas dhe mori pozicionin për qitje. Qënduan kështu një copë herë të mirë. Mbajtën vesh. Kohë më kohë dëgjoheshin gjëmime të thella andej nga duhej të luftonte garnizoni i rrethuar.

— Si shumë po vonohen, të mallkuarit. Nuk më pëlqen fare kjo punë mua.

— As mua. Mbase presin forca të reja. Dhe ne fishekët po na mbarohen. Ç'u bë ky Malua?

— Ku di dhe unë. Malol... O Malo!

Po nuk morën përgjigje.

— Malooo!

Dhe prap heshtën. Mbajtën vesh. Gjënimet e pre-dhave herë dëgjoheshin larg, herë më afër. Vendi dridhej e lëngonte në ethe.

— Ama luftë, ë?

— Lere si e pagoi gjermani në këto gryka. As në ëndërr s'e kish parë. Po mirë t'i bëhet. Pse s'rri urtë në vënd të tij?

Vasua qeshi me gjithë zemër.

- Si the, ore, të rrijë në vend të tij? Bukur, për besël... Po të rrinte atje, ai nuk do të qe fashist, as...

Po nuk e mbaroi mendimin. Petriti tërhoqi befashulin e mitralozit dhe e mori fishekun në gojë.

- Ç'pate, o tu mbylltë.

- Nuk e di. Më duket se dikush lëviz atje poshtë.

Vasua zgjati kokën për të shikuar më mirë, po nuk dalloi gjë. «I bëjnë sytë, të gjorit» mendoi. «Kështu qëllon nganiçherë në fushë të lufës. Të duket sikur të vrrarët lëvizin, afrohen. Ehu, sa herë më kanë bërë sytë mua. Po dale, dale. Vartet sikur lëvaska d'çka...»

Dhe, si vrojtoi më me kujdes, vuri re se dikush u zvarit pranë lisit, ju afrua një kufome, qëndroi ca dhe përsëri rrëshqiti më tutje. U ndal tek një tjetër. Qëndroi pak, pastaj shkoi më tej. Shumë nga partizanët e kishin vënë re dhe qëndronin me gishtin në këmbëz.

- Ore, mos është Malua ai?

- Sa mirë e giete. Malua, dora vetë.

- Ç'po bën atje?

- Më duket se mbledh fishekët e të vrrarëve. Kështu bëri edhe një herë tjetër.

- Mirë e ke ti. Ai është. Sa mirë ja preu kap'loqia. Po të na kish thënë, lumëmadhi. Unë desh ja kripa lëkurën.

- Fdhe unë.

Në këto e sipër, Malo intendenti që mbushur me fishekë e bomba dore dhe po i ngjitej këmba-doras kodrës. I kënaqur, ai zvaritei dhe fishkëllinte një këngë lufte. Kur arriti tek shokët, ku'onte në djersë. Hoqi njërin pas tjetrit të katër automatikët që kish marrë dhe trastën me municion. Disa veta ju afruan. Nisën ta ngacmonin:

- Malo, pa na thuaj tani ç'porosi të dhanë gjermanët? Ç'kompromis bërë me ta?

- Ç'të duhen katër automatikë, o lumëzi? Nuk të arrin një?

- Vafsh shëndoshë ti Malo, edhe me të gjallët mirë, edhe me të vdekurit grurë. E sigurove zahirenë për dimër.

- Shpëtove more, se desh ta kripi lëkurën Titi.

Malua fshinte djersët me shami dhe vështronte herë njërin e herë tjetrin. Pastaj nisi të numëronte fishekët, bombat.

- Kini hak ju, pse të mos prallisni - tha më në fund.

- Po dale pa shihemi. Do të më luteni për një ballë fishekë, po kini për ta parë. Kaq ta bëni dhëmbin, unë nuk do t'u jap asnjë për be.

- Mos, Malo.

- Mirë, kini për të parë - dhe e futi prap municionin në trastë. - Mos më thëncin Malo, në ju dhënça.

Sakaq erdhi komandant Shpendi. Ai u foli partizanëve që kishin lënë vendet e qenë grumbulluar pas shkëmbit. Malos i dha një sùrup të mirë, që ta mbante mend për tërë jetën. Ai e dëgjoi në heshtje. Pastaj nuk ju durua. Foli plot seriozitet:

- Me që është kështu, unë po shkoj t'ua ndaj prap fishekët e bombat.

Shpendi kafshoi buzën për të mos qeshur.

- Kujt t'ja ndash?

- Gjermanëve. Të vrarëve.

- Ç'u duhen atyre?

- T'i pyes, pastaj u them.

Partizanët qeshën dhe e vështruan me dashuri intendentin e kompanisë. Ai kruante kokën i hutuar dhe, me që s'dinte ç'të bënte, zbrazti bombat e fishekët dhe nisi t'i numëronte përsëri.

- Sado që t'i numërosh, o Malo, nuk shtohen. Po e di ç'ke ti: ndajua shokëve, se i kanë vezmet bosh.

Ai e vështroi ngultas komandantin. Dësh t'i thoshë diçka, po shikimi i tij i menduar e detyroi të heshtte. «Nuk është koha për qyfyre» mendoi. «Atij i zien koka, kurse unë...» — dhe nisi t'u jepte me radhë partizanëve «racionin» që u takonte.

— Ama luftë!

— Lere mos e nga. Po pse nuk sulmojnë, xhanëm?

— Ku ta dish përse e vrasin mendjen. Është e keqe kjo qetësi. Dëgjoni mua ju.

Zërat u fashitën njëri pas tjetrit. Mbi kodër u hoq zvarë heshtja. Një heshtje e rëndë, që të shrypte gjoksin e të ndillte lloj-lloj mendimesh. Ajo heshtje tinzare, e pabesë, që tregonte se retë qenë të mbarsura e nga çasti në çast mund të shpërthente e çmendur furtuna. Dhe nuk kaloi shumë e mbi kodër u përplasën si breshër predhat e topave, të mort javë. Vendi u mbulua me tym. Dukej sikur diçka çahet, rënkonte; kurse poshtë, në mes dushëve e shqoneve, filluan të rrëshqisnin hije të zeza. Nisi të zvarritej gjarpëri.

Heshtja u thye. Nëpër pozicione filluan të vrapojnë fjalët:

— Po vijnë!

— Qëndroni gatil!

— Asnië krismë pa urdhër...!

Petriri i vuri një krëhër të ri mitralozit, e mbështeti faqen mbi qytë dhe e shtrëngoi atë fort në krahëror. Vasua hoi sigurecën automatikut që porsa kish marrë nga Malua, kurse ai vendosi bombat rreth pozicionit e u shtri i kënaqur. «Kush i pret sa të afrohen!» mendoi. «Më mirë t'u binim. Ka edhe për atje, edhe për këtu. Nuk janë më larg se një e shtënë pushke. Ja, unë do t'ia terezis atij avrëkut të shëndoshë.» Malua mori shenjë, duke ndjekur hap pas hapi me lëvizjen e automatikut atë që kish vendosur të qëllonte me të parën.

Trupi i fashistit u fut brenda rrethit të shënjestrës. Mjaftonte të hiqte këmbëzën dhe... «Hajde prit tani, të kam rixha». Dhe nuk ja largonte sytë trashalunjt. Ai sa vinte e afrohej. Në fillim nga rrethi i thepit doli koka, pastaj gjoksi dhe ai e shquajti më mirë. «More, po ai nuk duket si gjerman. Ç'është kështu? Fshatar? Nuk është e mundur...» Dhe u ngrit mbi bërry'a për të shikuar më mirë. Në çast një plumb i fshiku majën e veshit, si ta pickonte një grenzë. «Shpëtova paq» tha dhe u ul pas gurit. Po nuk ju durua. U ngrit pak e vështroi me kujdes. Një predhë topi fishkëlleu dhe u përplas diku pas shpinës së tij. Pastaj një tietër, dhe një e tretë. Po ai ishte hutuar dhe nuk e kishte mendjen tek ato. As tek plumbat që kafshonin shkëmbin.

— Shikon gjë ti, shoku komandant, apo...

— Cfarë?!

— Po ja, gjermanët kanë mb'edhur pleq e fëmijë, i kanë vënë përpara, dhe...

As komandanti vetë nuk qe në gjendje të thoshte se ç'ngjau me të në atë çast. Ju duk sikur shkëmbi mbi të cilin qe mbështetur, e përcolli nëpërmjet damarëve gjer në zemrën e tij të gurtë shqetësimin që ndi'u. Sikur gjithshka e ndali lëvizjen për të parë më mirë.

Ai s'diti ç'të mendonte. Ç'të thoshte. Vetëm pyeti:

— Malo, ç'po bën?

Kjo qe një pvetje e kotë. Pa kuptim. Meziutbatë ai s'mundi të thoshte tietër. Shjtoi nër ëri fushën e betejës. Tani nuk dukeshin më as niollat e zeta të ralizëshme, as nierëzit e veshur me uniformën e murme që vraponin si të çmendur mbi kufomat e të vrarëve. Në vend të tyre vështrimi i tij kaqi vetëm njerëzit e hutuar që endeshin si të dehur herë në një brah, herë në tjetrin. Dikush u rrëzua, po u ngrit shpejt. Një nënë, me fëmijën në duar, mezi i ngjitej së përpjetës. Vogë

lushi qante. Nga cepi i fustanit nënën e tërhiqte një fëmijë tjetër, më i rritur. Edhe ai qante në kupë të qiellit. Po për të s'behej merak askush. Njerëzit tërhiqeshin zvarë, thërrisnin, canin. Pë pëqeshin të ecnin shpejt, për t'u ndeshur sa më parë me të papriturën. Pas tyre vinin gjermanët, me armët në duar, gati për zjarr. Ata ishin shumë; dhjetra e qindra vetë, ku të përzier me fshatarë, ku veçan. Ecnin shtynin me tytat e armëve dhe thërrisnin me një gjuhë të frikshme, të pakuptueshme. Befas njëri nga fshatarët, që nuk dallohej në ishte plak apo i ri, burrë apo grua, u pengua dhe u rrëzua. Dikush i vajti në ndihmë, e ngriti. Ai eci disa hapa dhe prap u rrëzua. U dëgjua një breshëri automatikë. Ushtarët shkelën mbi trupin e tij dhe kaluan më tej. Turma u ndal një çast, u luhat dhe u shty përpara me mundim.

— Malo, Petrit, Vasil...! Çdo bëjmë?

Shpendit, komandantit të batalionit, s'i kujtohej ta kishte parë veten më ngushtë. Natyrisht ai kishte kaluar shumë caste të vështira të cilat nuk do t'i harronte për tërë jetën. Kur morrej me veprimtari ilegal në qytet, pa dalë akoma partizan, dhe ra në duart e burstorit, ai i kish duruar me një këmbëngulje të pashoqe të gjitha torturat çnjerëzore që kishin bërë faktishtë mbi trupin e tij. Po kjo nuk i qe dukur aq e tmerrshme. Një herë tjetër, kur kish mbetur i rrethuar me një grusht shokësh dhe dera e armikut shtrëngohej gjithënië, aq sa e kishim ndier rrezikun e vdekjes t'u rrëshqiste fare pranë e t'i prekte me shqisat e saj mizore, ai kish ditur ta përmbante veten e të çante për mrekulli rrethimin. Po as kjo nuk i qe dukur kaq e tmerrshme. Edhe kur, pas betejës, i ishte dashur të ndahet përgjithnjë nga shoku më i ngushtë e ta mbulonte atë në dhe, duke ndier t'ja digjinin sytë lotët e përvëlur

e t'i mblidhej në fyt një komb mbyttës, ai kish ditur të qëndronte i fortë e ta kthente dhembjen në plumb për armikun.

Kurse tani... ç'të bënte tani?

Në tru i godisnin si çekan fjalët që i kish shkruar komandantit të brigadës një natë më parë: «Asnjë pëllëmbë mbrapa!»

Ato nuk qenë më tri fjalë të zakonshme, po një urdhër i cili duhej zbatuar me çdo kusht, ndaj Shpendi tani e kish harruar çdo gjë tjetër dhe mendonte vetëm ato fjalë, për urdhërin. Shpendi vështronte rreshtat e gjermanëve që sulmonin dhe, mbi kryet e tyre, mbi krismat e armëve, mbi gjëmmimet e luftës ngriheshin kryeneçe ato tri fjalë: «Asnjë pëllëmbë prapa!» Vështronte fytyrat e shokëve, pozicionet e tyre, kodrën, luginën, malet dhe kudo shikonte ato tri fjalë. Bile edhe kur i hodhi sytë mbi ata njerëz të trembur, të hutuar, që kishin vënë fashistat përpara, ju duk se gjokset e tyre gjëmuar: «Asnjë pëllëmbë prapa!» Para këtyre fjalëve, të shkruara me një shkrim të shqetësuar mbi një qoshe gazete, çdo gjë e kish humbur rëndësinë. Ato fjalë kishin zënë vend në trurin e tij, duke larguar gjithshka tjetër, si të donin të thoshin: ne nuk do të shkulemi pa i mundur gjermanët. Shpendi e ndiente se për të shpënë në vend atë urdhër, ai do të gjente gjithshka, do të hapte ziarr mbi këdo edhe mbi veten e tij. Dhe nuk do të lëshonte asnjë pëllëmbë. Po prap ai e kuptonte se mbi veten mund të qëllonte pa ju dritdhur dora, mund të qëllonte mbi këdo tjetër, kurse mbi ata njerëz të pafajshëm jo. Kurrsesi jo.

E pra ç'të bënte? Ç'duhej të bënte? Si t'i thyente fashistët? Si ta mbronte kodrën?

— Shoku komandant, po afrohen...!

Ktheu me rrëmbim kokën. Kush fliste ashtu? Malua, Petriti, Vasili, të gjithë e shikonin. Të gjithë prisnin me gishtin në këmbëz. Ai af'oi faqen tek qyta. E mbështeti mbi të. Mori shenjë. Po ku? mbi kë të qëllonte? U përpoq të përqëndrohej. Në mes të gjermanëve që ecnin me nxitim, ai dalloj një me trup të hedhur, që shtrinte krahët anash, si të donte t'i shtynte ushtarët me forcë përpara, duke përfituar nga ato caste hutimi në radhët e kundërshtarëve të tij. «Ai do të jetë komandanti!» mendoi dhe mori shenjë. Tërhoqi ngadalë këmbëzën e automatikut. Sakaq gjermani i humbi nga sytë. Thepi me shqegëzën u rrafshuan mbi një fëmijë. Atij ju errësua gjithshka. «Desh e vrava, malukat'n.» Dhe në çast i doli parasysh diali i tij motak që hapte duart anash dhe guiste pa pushim. U drodh nga koka tek këmbët. «Desh e vrava...» Dhe përsëri çdo gjë u errësua e i humbi nga sytë. U mundua ta dallonte në turmë trupin e bëshëm të oficerit fashist, po nuk mundi.

Atë çast u përpoq të kuptonte se ç'po ngjiste me të dhe për të parën herë mendoi se e kish humbur davanë. Ai nuk ishte i zoti për asgjë: as të komandonte, as të hapte zjarr, as të tërhiqej. Si ta kishin kurtuar këtë, gjermanët e zgjatën hapin. Dukej sikur nuk ecnin, po fluturonin, sikur i shikonin edhe ata ato tri fjalë: «asnjë pëllëmbë prapa» dhe të donin t'i shuanin, t'i grisnin me majën e bajonetës, t'i coptonin me plumba dhe, duke ecur mbi to, të shkelnin mbi kodër.

Komandant Shpendi ishte në ethe. Ju duk vetja i pazoti për të menduar. Më i pazoti se kurdoherë tjetër. Pa ditur ç'të bënte, u hodhi një sy akrepave të sahatit. Ishte hera e parë që e shikonte orën atë ditë. Dhe prap nuk qe në gjendje të përqëndrohej. Shikoi sekondë-matësin që rëshqiste me shpejtësi brënda rrethit. I dukej

se asnjëherë tjetër atëni nuk kishte lëvizur me aq
nxitim. Asnjëherë s'e kishte ndër aq fort trokitjen e
sekondave. Dhe prap akrepi humbi nga sytë e u shndër-
rrua në hapat e fashistëve që trokisnin, gjëmonin, nxito-
nin drejt tij.

- Po afrohen!

Kur mendoi kështu, ai u përpoq ta harronte çdo gjë,
të kthjellonte mendimet, të gjente rrugëdalje.

Nga të gjitha anët flisnin:

- Shokë, çdo bëjmë...?

- Ç'presim?

- T'u dalim përpara!

- Qitësit më të mirë të qëllojnë!

I hodhi sytë nga Petriti, Malua, Vasili. Ata i kishte
pranë, fare pranë. Se ç'i përshpërisnin. Se ç'i thoshnin:

- Po sikur...!

Në fillim nuk qe i zoti ta merrte me mend në se ato
fjalë ja pëshpëritën ata, apo i mendoi ai vetë. Sidoqoftë,
kjo nuk kishte ndonjë rëndësi. E gjithë puna ishte që
të mos humbiste asnjë minutë, asnjë sekondë. Të zgji-
dhte partizanët më të guximshëm, ata që q'lonin më
mirë dhe të vepronte sa më shpejt.

- Petriti me Vasilin dhe Luton të vënë m' mua - foli
me rrëmbim. - Malua me Brahon dhe Ilon të presin
nga e majta. T'u dalim fashistëve nga krahët... Të ha-
pim ziarr! T'i ndajmë nga populli! Të tierët të bëjnë
qitje nga vendi. Por me ku'des! Pasi të zëmë ne vend
e të qëllojmë. Asnjë diskutim!... Shpejt...!

Ai fiste me nxitim. Shokët ja rrëmbenin nga buzët
çdo fjalë. Ata sikur kishin qenë në një mendje me të.
Shpendi dalloj Petritin, Malon dhe të tierët të shkë-
puteshin nga shokët. Në një çast ai vrapoi me mendje
shqopeve, u fut në mes të armiqve dhe hapi ziarr. E

kuptoi se do ta kishte të vështirë, por rrugë tjetër s'kishte.

— Pas meje...!

Ai rrëshqiti faqes së kodrës, përgjat shtratit të një rrëkeje. Gjermanët nuk ishin veçse njëqind, njëqindepshdhjetë metra larg. «Mos u vonuam?» Ktheu kokën për të shikuar në se e ndiqnin shokët. Dy-tri hapa prapa rrëshqiste puq me tokën Petriti, pas tij Vasua, Lutua dhe një i pestë, të cilin nuk mundi ta dallonte. Po Ma'ua me shokët ç'po bënin? Po ecin vallë paralel me ta...? Atë çast dikush e kapi nga supi. Ai nuk u kthye, por e kuptoi se ishte Petriti.

— Më ler mua përpara!

Shpendi u përpoq të shkëputej dhe të vazhdonte, por partizani foli përsëri:

— Mos ma prish këtë herë. Unë gjithnjë të jam bindur.

Ai e kuptoi se sa shumë do ta dogëndiste shokun po të mos ja plotësonte këtë dëshirë. Krejt pa dashur mendoi në një çast se mund të mos kishte rast tjetër t'i plotësonte një dëshirë të tillë. Ku ta dish? Në luftë shkonin. Dhe u bind. U ngjesh buzë kanalit. Petriti rrëshqiti mbi të. Shpendi e ndoqi me sy dhe u habit me ç'shkathësi lëvizte ai. Duke e parë, përforcoi edhe më shumë bindjen se me shokë të tillë mund të plotësonte çdo detyrë. «Po Ma'ua ç'bën? Të jetë afruar? «Dhe u përpoq ta pëfytironte tek rrëshqiste ledheve, kaçubeve. Po në vend të tij, i vajt mendja tek fitili i ndezur që shpinte zjarrin tek mina. Sekondat trokisnin... Zjarri afrohej. Ata ecnin... gjermanët ecnin... Gjer kur, vallë?

Pesë partizanët qëndruan burë një sopi. Shpendi u fut në mes një kaçubeje. Shikoi. Nierëzit i kishte fare afër. Disa hapa përpara. Sytë i ndalën mbi nënën me një fë-

mijë në dorë dhe tjetrin që e ndukte nga fustani. Ata i nxori ryma në anë. Nuk i kishte më shumë se dhjetë-pesëmbëdhjetë hapa larg. Nëna mezi mbahej. Mezi qëndronte. Ju duk se nga njëri çast në tjetrin do t'i mbaroheshin forcat dhe do të binte. Vetëm dashuria për fëmijët e mbante në këmbë dhe e shtynte përpara. Vinte e hequr në fytyrë, e zbardhur si një fletë cigareje. Vetëm mollzat i skuqnin. Sytë sikur i lëshonin xixa. Nuk ngopej me frymë. Shtrëngonte në gjoks vocërrakun, përpigej ta mbulonte me pëllëmbët e duarve, si të donte të ndalonte me këtë rrezikun. Një tytë pushke e shtynte prapa. Atij ju duk sikur nuk kishte parasysh një të panjohur, por gruan e tij, fëmijën e tij. Tani i kishte fare afër. I kaluan përpara syve. Ishte tamam çasti që kish pritur. Dhe s'e bëri të gjatë. Thirri me sa forcë që kishte:

— Bjeruni, qenërvel Zjarr!

Ai zë gjëmoi më fort se krismat e armëve. Pushkët dhe mitralozat buçitën. Në fillim hapi zjarr krahu i majtë, pastaj i djathti. I gjithë zjarri i armëve u derdh në atë hapësirë të ngushtë që ndante popullin nga gjermanët. Pikërisht atje, nga të dy anët, në një çast të vetëm, fishkëllyen qindra plumba. Kurse prapa, në rreshtat e fundit të armiqve, shpërthyen bombat. Toka u dërdh dhe shungulloi si të kish rënë tërmet. Fshatarët e kishin humbur. Disa ranë si gur barkas. Të tierët qëndronin si të ngurosor e nuk po kuptonin ç'ngjiste, nga qëllonin, si qëndronin akoma më këmbë, si nuk rrezoheshin.

— Vëllezër, ecni, shpejt, më shpejt...!

Nga vinte ky zë? Kush thërriste?

— Shpejtoni, vëllezër! Largohuni nga fashistët!

Ata sikur u zgjuan nga gjumi. Vrapuan përpara, duke lënë pas krahëve shungëllimën e bombave, të krismave.

Gjermanët u kthyen nga e majta, pastaj nga e djathta. Mitralozët krëkëllinin dhe kositnin pa mëshirë. Atyre çdo gjë u erdhi krejt pa prituri, tamam atëhere kur ishin të sigurtë se e kishin futur në kurth kundërshtarin. Dhe befasia në luftë është më e tmerrshme se çdo gjë tjetër. Ata u përpoqën ta mbledhnin veten. Të kundërvepronin. Por atë çast, më shumë se nga krismat, vendi u tund nga zëri i Shpendit;

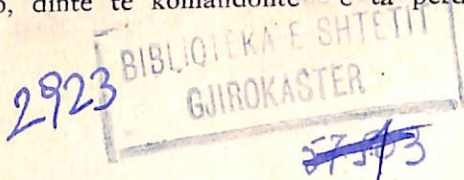
- Përpara, partizanë!

- Përpara..!

Dhe partizanët ranë me bajonetë mbi bajoneta.

MOTRA

Si zakonisht, edhe atë mëngjez çeta vullnetare u grumbullua sa zbardhi dita në pikën e hapjes. Ushtarë të vjetër dhe bij e bija ushtarësh. Kooperativistët e prishnin gjithnjë me interesim ditën e stërvitjes: Qëllonte ndonjëherë që në punët e fushës edhe të mos dilnin, por vendin në çetë nuk e linte asnjëri bosh, sidomos vajzat. Ato ngriheshin shpejt në mëngjez dhe nuk u durohej sa të merrnin rrugën. Kjo ngjiste jo vetëm sepse u pëlqente stërvitja ushtarake, sidomos qitja, ku e kishin lënë me turp edhe skuadrën e burrave, por sidomos sepse atje i priste Mara Çupi komisarja e kompanisë në pikën e hapjes. Qe vajzë e çuditshme kjo Mara. Ditën e parë, kur e kishin parë të veshur oficere e të komandonte një kompani të tërë me ushtarë, vajzat kishin lënë mendjen. Madje, kur njëri nga ushtarët që përpjekur ta kthente në shaka një urdhër të saj dhe komisarja kish ditur ta vinte në zep, ato ishin gëzuar si rrallë herë të tjera. U vinte mirë që shoqja e tyre, një vajzë e re si dhe ato, dinte të komandonte e ta përdorte aq

mirë armën. Në minutat e pushimit, Mara u dha leje ushtarëve të shpërndareshin dhe vetë shkoi tek ato. Vajzat u tërhoqën mënjanë, të druajtura, dhe e vështronin plot kërshtëri. Çdo gjë që kishte të bënte me të: veshja, mënyra si qeshte, si fliste e ecte, atyre u dukej e jashtzakonshme. Por Mara kish ditur të futej aq thjesht në mes tyre, sa ato mbetën të habitura. Dhe që ditën e parë u tregoi aq gjëra interesante e të çuditshme, sa atyre u dukej se nuk kishin dëgjuar për tërë jetën. Mbi të gjitha, ato çuditeshin me shkathtësinë dhe lehtësinë me të cilën e përdorte ajo pistoletën, pushkën, mitralozin. Në këtë punë Mara s'e kish për gjë të hahej me ushtarin më të mirë. Ndaj secila nga vajzat e kishte për mburrje kur fliste apo shëtiste me të dhe, kur arrinte në fshat, nuk pushonte së treguari për bisedën që kish bërë me komisarën. Që kur qenë njohur me Marën, s'u pritej sa ta shihnin. U pëlqente sidomos kur delte para rreshtit dhe me një fjalë të vetme vinte në lëvizje një kollonë të tërë ushtarësh, të armatosur e me helmeta në kokë. Qysh atëhere nuk kish ngjarë të mungonte në stërvitje qoftë edhe njëra nga vajzat. Ndaj atë mëngjez ra shpejt në sy mungesa e Dilës.

— Mos është sëmurë? — pyeti Mara Çupi.

Vajzat nuk u përgjegjën menjëherë. Ajo e përsëriti pyetjen.

— Jo, nuk është sëmurë, — foli me gjysëm zëri komandantja e skuadrës, pa e vështruar në sy. Mara e paraudjeu se diçka kishte ngjarë.

— Ju më fshihni diçka, motra. Pse nuk ma thoni hapur si qëndron puna, — nguli këmbë.

— Ne s'i kemi ndonjë faj — tha më në fund njëra nga vajzat. — Dila është vajzë e fortë, por këtë radhë u thye. I trembet babës.

- E si të mos i trembet? Ta dini ju ç'baba ka ajo
- Jo, jo. Nuk ka faj Dila. Ajo u përpoq me atë të
vetën, por...

Mara Çupi dëgjonte e habitur. Vajzat flisnin me zë
të ulët dhe nuk guxonin t'i ngrinin sytë, sikur t'i për-
gjonte njeri.

- Unë nuk kuptoj asgjë, motra. Përse e kërcënon
babai?

- Se don ta martojë me zor.

- Ashtu?! Paska qenë e fejuar Di'a, dhe unë s'e dija!

- Jo, Mara, nuk ka qenë e fejuar, por...

Epo, flisni pra, si qëndron puna?

Dhe ato u ulën e ja treguan me hollësi ç'kishte ngjarë.

2.

Dila ishte vajza e dytë e Martin Cukës, që shkonte
në derën e Shkurtajve. Motra e madhe i kishte vde-
kur dhe tani i shoqi kërkonte dorën e saj, edhe pse
ajo s'i kishte arritur akoma të gjashtëmbëdhjetat, ndërsa
ai i kish kaluar të pesëdhjetat. Kur e kishin marrë vesh
këtë, të rinjtë e fshatit qenë ngritur të gjithë më kë-
mbë e kishin shkuar në shtëpinë e Dilës. I jati i saj
as që kish lojtur nga qoshja e oxhakut ku qëndonte
po, duke thithur me nervozizëm çibukun, i kishte parë
që prapa rrathëve me tym duhani që nxirrte nga goja.

- Fshatit tonë nuk i kanë mbarue burrat, që ta ma-
rrin nëpër këmbë kalama të! — ua kish prerë shkurt,
duke u kthyer shpinën. Po të rinjtë nuk qenë tërhequr.

- E di ti, bab Martini, ç'ka thënë shoku Enver për
ata që shkelin me këmbë të drejtat e grave dhe të vaj-
zave? — e kishin pyetur. Xha Martinit i qe tharë pë-
shtyma në gojë.

- E di. Ai ka folur për ata që nuk i përfillin vajzat, kurse unë s'kam bërë asgjë me kokën time. Ime bijë...

- Nuk është e mundur, Dila...

- Kështu si them unë. Po të doni, pyeteni, - dhe doli e u kthye sakaq, duke tërhequr vajzën nga dora. Shoqet shtangën nga habia. Sa që prerë Dila brenda dy-tri ditëve! Nuk njihej fare, Po ato e dinin se Dila që e fortë e nuk do të jepçj, edhe pse i kish humbur syri e dridhej e tëra duke u përpjekur të fshihej pas të jatit.

- Fol: të shtrëngon njeri të martohesh, apo ke vendosur vetë? - e pyeti Martin Cuka me një dashmiresi të shtirur dhe i hodhi sytë e përskuqur që lëshonin xixa, duke ja shtrënguar dorën si me darë.

- Fol, Dilë! - i dhanë zemër shoqet. - Ne e dimë që t'i s'e do. Fol, mos ki frikë.

Ajo ngriti sytë, i hodhi me frikë nga shoqet, pastaj nga babai dhe i uli në çast. I veshur me xhyben e zezë dhe pak i kërrusur, ai i shëmbëllente me një jatagan të ngritur që nga çasti në çast mund t'i binte në krye dhe ta ndante më dysh.

- E pra, fol! - bubulliti zëri i tij. Ajo u drodh dhe gati u rrëzua nga dhembja, aq fort ja shtrëngoi dorën.

- Si të dojë babal - u dëgjua një zë i mekur, i pafuqishëm.

- Ashtu?! - folën në një gojë tre-katër veta.

- Mirë, baba, po ti vetë ç'thua?

- Ne e dimë mirë. Ti nuk e do atë, Dilë.

Ajo ngriti përsëri kokën. Tehu i jataganit sikur lëshonte xixa.

- E... dua...! - foli dhe iu shkëput nga dora të jatit e vrapoi në dhomë e ngashëryer.

- Uaa! - u habitën vajzat dhe shikuan njëra-tjetrën.

I jati i Dilës i vështronte triumfonjës, me ata sy plot fiejza të kuqe.

— Tani ç'prisni? Këputeni qafën! Kur do vajza, s'kini ç'bëni. Hidhuni përjetë, po deshët.

3.

Mara Cupi dëgjonte në heshtje. Fytyra e zbehtë e Dilës, me atë vështrim të ëmbël e të hutuar, nuk i largohej nga sytë. I vinte keq që ajo nuk kish patur guxim të qëndronte gjer në fund e t'ja thoshte në sy të jatit atë që mendonte. «Më fal, Mara, — sikur i thoshte vështrimi i saj — por nuk munda. Ta dish ti ç'kam hequr. Më në fund...» Ajo e parandjeu se ndeshja do të ishte e ashpër. E kuptonte madje se këtu nuk ishte puna vetëm për Dilën, as për dy-tri fojesa të shkëputura, por për një zakon të egër e mizor që u kish nxirë jetën qindra e qindra vajzave të mira si Dila. Atij zakoni tani i kishte ardhur fundi.

Vajzat qëndronin të heshtura e të menduara para saj. Ato ja treguan me një frymë të gjitha ç'kishin për të thënë dhe tani prisnin fja'ën e saj. Ajo i vështronte dhe mendohej të mernte me mend se ç'duhej të bënte. Duke i shikuar, nuk e kish të vështirë të kuptonte se ç'energji do të shpërthenin, po të dinte të vinte në lëvizje të gjitha ato forca që pasqyroheshin në sytë e tyre të zjarrtë.

— Ta dish sa është dobësuar Di'a, shoqja komisarel S'i ka mbetuar pikë gjaku në fytyrë! — foli njëra nga ato.

— Mirë t'i bëhet. Kush ja ka fajin? — shtoi një tjetër.

— Mos fol ashtu, motër. E ka vështirë, e shkreta.

- I jati s'e le të kapërcejë pragun e s'pranon njeri në shtëpi. As kryetarin e kooperativës s'e afron.

- Është bërë si i çmendur. E kalbi në dru të shkretën.

- Unë mora vesh se ka ardhur Pjetri me leje.

- Cili Pjetër?

- Vëllai i saj. Është ushtar.

- E ç'e do, edhe ai anën e të jatit do mbajë.

- S'më besohet. Ka gati dy vjet në ushtri ai.

Dhe dalëngadalë biseda nisi të merrte një drejtim tjetër. Vajzat filluan të flisnin për Pjetrin që kish ardhur me leje nga ushtria. Mara Çupi vendosi të takohej që atë mbrëmje me të.

4.

Pjetrin e takuan para shtëpisë, bashkë me të jatit. Xha Martini i binte oborrit nga njëra qoshe në tjetrën, duke goditur tokën me nervozizëm me shkopin e tij të thantë. Shihej qartë që po haheshin me fjalë. Të rinjtë bënë sikur nuk e vunë re këtë.

- Mirëmbërëma, xha Martin.

I zoti i shtëpisë i vështroi ashpër, po nuk foli. Atij nuk i ndoll'i asgjë të mirë biseda që kish nisur të bënte me të birin.

- Sa ditë do rrish? — e pyeti të birin vetullngrysur.

- Një javë.

- Nuk paski punë ju andej nga ushtria, më duket.

Pjetri bëri sikur s'dëgjoi. U kthye nga shokët dhe u përsëndet me radhë me ta.

- Shih, sa bukur i rrika uniformat — ndërroi bisedë njëri nga ata.

- Çudil! Kjo ushtria të jep një çehre tjetër, more vëlla. Të tregon më të rritur, më...

- Shkojmë nga vatra e kulturës, Pjetër?

- Shkojmë.

I jati goditi përsëri tokën me shkop e nisi ecejaket nëpër oborr.

- Këputni qafën! - shfryu duke mbyllur portën. Dhe u mbështet pas kanatit të saj. Oborri nisi t'i vërtitej e t'i vërtitej. Ai u çapit ngadalë. Sa shumë qe lodhur këto ditët e fundit! Të rinitë e kishin futur në të thella. Në fillim as që e mori me mend se do të bëhej tërkuzë kjo punë. Kujtoi se nuk do t'i trazohej njeri në hallet e veta e do të bënte si ta shihte të udhës. Kurse tani i gjithë fshati i kish kthyer sytë nga ai. Të madhe punë që i kish hapur ajo Mara Cupi. Prapa çdo fije që kish ndodhur e po ndodhte në fshat, Martin Cuka kishte parë gjithnjë dorën e saj. Edhe të rinitë në shtëpi me siguri ajo i kishte dërguar. Në mos do, na tani edhe ky diall Pjetri. Po atë, ajo ta kish mësuar?

- Në diall! - shfryu dhe nisi të godiste përsëri tokën me shkopin e tij të thantë.

5.

Pjetri u kthye vonë. Derën e gjeti mbyllur, por ai shtvri lehtë dritaren, siç bënte kur ish i vogël, dhe hyri pa vështirësi brenda. Nëna dhe motra e rrethuan në çast.

- Nesër pasnesër mblidhet fshati - tha ai dhe nisi të hante me ڤxitim. Pastaj u kthve nga Di'a: - Do të vish dhe ti. Thuaje hapur atë që mendon. Duhet t'i nxjerrësh gështeniat me duart e tua.

Nënë dhe biri vëchtruan njëra-tjetrën dhe nuk nxorën asnjë fjalë. Kishin frikë se mos i trembnin gjumin Martin, që flinte në të ndarën tjetër, ngjitur me kuzhi-

nën. Ata u shtrinë në dyshekë, njëri pranë tjetrit. Nëna i pushtoi në krahë, si kllonka zogjtë, kur sheh të silët rrotull ndonjë shpend grabitqar. Dhe, duke biseduar kokë më kokë, nuk mbyllën sy gjithë natën. Ato përpiqeshin të merrnin me mend se si do t'i vinte filli mbledhjes, kurse Pjetrit s'i shqitej nga sytë Mara Çupi. Biseda me të i kish lënë mbresa të thella.

Ç'vajzë e mënçur dhe trime që ishte ajo!

6.

Kuvend i tillë s'ish parë në ato anë. Edhe malet u shkundën e pemët e larta u ulën gjer në tokë — aq i fortë qe tufani. Për të shkruan edhe gazetatat e foli radioja. Kurrë ndonjëherë ato fshatra s'e kishin ndjerë më fort pulsën e jetës së vendit, fjalën e partisë. Asnjëherë tjetër zakoni i vjetër, i mykur, nuk kishte marrë plagë të tilla.

Erdhën pleqtë me mustaqet dhe flokët e zbardhura atje në malin e xhveshur dhe u ulën si ca shkëmbinj të moçëm. Nisën të flisnin ata urtë e butë. Kur ja, që lart zunë të zbrisnin vajzat, gratë. Në mes kishin futur Mara Çupin. Dukej sikur e prishi heshtjen shekullore e nisi rrugën mali vetë. Burrat u panë sy më sy: «Ç'gjëmon kështu? A po dëgjoni?» «Eh, punë grash, mor vëlla. Ha-ha-ha... Shkojnë për dru ato!» Po vajzat, gratë, erdhën e u ulën në mes të kuvendit. U duk atë çast sikur kërcitën e u tundën nga vendi shkëmbinjët. «Po juve kush ju thirri? C'doni këtu?» «Erdhëm vetë. Mjaft kemi oritur ndër shtëpija. Duam ta themi dhe ne fjalën tonë!» Pleqtë u kthyen shpinën, u hakërruan. «Maleve tona nuk u kanë mbaruar burrat, që t'u vijë radha grave. Shkoni në shtëpi!» «Do ta themi fjalën, fjalën bash këtu, e ju do na dëgjoni, ashtu si e ka

dëgjuar e po e dëgjon fjalën e gruas e tërë Shqipëria. Pastaj shkojmë edhe në shtëpi. Por më parë, ama, do të flasim!» E kishin grumbulluar ato si plaga qelbin urrejtjen për zakonet skllavëruese që i kishin poshtëruar në shekuj, të gatshme për të shfryrë me tërsëllimë gjithë zemërimin për kanunin. P'eqtë qeshnin me shpoti. Dhe, deshën s'deshën, heshtën duke e shtypur përbrënda të gjithë zemërimin.

— Ore, po pse s'thatë të kishim marrë në mbledhje dhe qentë e macet? — foli dikush nga fundi.

— Dëgjova se do të bëhet fjalë për krushqinë e Martin Cukës — hyri në bisedë një tjetër. — Dhe mbledhjen e paska yshtur i biri, Pjetri, me Mara Çupin. Ata hedhkan gurin e fshehkan dorën.

— Në qoftë kështu, lere ç'do të vejël

— Mos e pyet!

— Po Martini do të vijë, vallë?

— Ja, po vjen. Nënë, si i nxika fytyra! Furtunë duket.

— Lere ç'do të vejë.

Ata u mblodhën dhe i bënë vend plakut të kërrusur, me shkopin në dorë e çibukun në gojë.

— Mirëmbërëma, Martin.

— Si the?

— Mirëmbërëma.

Ai u rrotullua, e vështroi atë që foli dhe e përsëhëndeti pa zë, duke ngritur dorën mbi ballë. Pak më tutje qëndronte i biri, Pjetri. Sa e pa të jatën, ai uli kokën dhe zuri të gërryente dheun me një kleçkë të thatë.

— Epo, fillojmë, shokë, — tha sekretari i partisë, një djalë i ri, i veshur me një xhaketë kaki nga ato që marrin me vete ushtarët e çmobilizuar. — Ju e dini se fjala e shokut Enver e 6 shkurtit ka ndezur kudo

një zjarr të madh revolucionar. Të gjithë, të rinj e pleq, janë ngritur më këmbë e po shkulin nga rrënjët zakone prapanike e besime fetare. Vetëm ne kemi mbetur si ajo holla nën gur e mezi po na del gjumi i dimrit...

Ai foli për iniciativat e kooperativistëve për pakësimin e oborreve personale, për emancipimin e gruas, higijenën dhe ndjekjen e shkollave të natës. Nga mënyra se si fliste, dukej që nuk e kishte thënë akoma kryesoren.

— O po, bjeri shkurt shoku sekretar. Na thuaj hapur ku rreh çekani, se unë jam ca i trashë dhe nuk para kuptoj — e ndërpreu ai që rrinte në krah të Martinit.

Djali me xhaketen ushtarake u kollit dy-tri herë, si për të fituar kohë.

— E mirë, po i bie shkurt. — Ai e vështroi ngultaz Mara Cupin, u kollit përsëri dhe vazhdoi: — Puna është se ka shokë që ndryshe flasin në mbledhje e ndryshe bëjnë në shtëpi. E kam fjalën për disa fejesa që janë lidhur kohët e fundit.

— Fol më hapur. Ç'thua kështu kodra pas bregut?

— Po, po. Do të flas — dhe hodhi vështrimin përreth.

— Ja, ta zemë nga xha Martini. Ai është burrë me një barrë mend, por këtë radhë..

— Heu! Ç'punë ka fshati me shtëpinë time? — pyeti një zë, që i ngjau më shumë vërshëllimës së suferinës.

— Unë s'i kam futur hundët në punët e të tjerëve dhe s'lejoj asnjeri të marrë nëpër këmbë fëmijët e mi.

— Giersa do vaiza, kot e kini — i erdhi në udhë ai që kishte në krah.

— Ti mos i dil avukat. Le ta thotë Dila me gojën e saj e do, apo nuk do. Ja tek po vjen.

Dila mezi qëndronte më këmbë. Ajo u ndal pranë Mara Cupit. Qëndronte kokë ulur, nën sy i ish-informuar rrathë mavi. Ngjyrën e lehtë bojë rozë, që ia

zbukuronte fytyrën, sikur ja kishte fshirë njeri me dorë dhe e kish lyer me diçka të errët, të zbehtë si balta. E ndjeu se të gjithë vështrimet qenë ngulur mbi të.

- Dila, mos ki frikë. Fol hapur! - i përshpëritën shumë zëra.

- Ki mëndje, e zezë! - kanoseshin disa të tjerë.

Ajo i dëgjonte këto fjalë nga të katër anët, i lexonte në fytyrat, në sytë e shoqeve të saj. Në një çast ato vështrime u topitën dhe përpara saj dolën sytë e të jatit, si dy thika të mprehtë, të ngulura në zgavrat. Ajo u step, por sakaq i buçiti në vesh zëri i Marës, i Pjetrit, i shoqeve: «Mos u tut, Dile, ja ku na ke ne» dhe u përpoq të kapërcente një lëmsh të hidhur që s'e linte të merrte frymë. Ajo e ndjente se, po ta lëshonte veten, qoftë edhe pak, nuk do të ishte e zonja as të mbante ekuilibrin e të qëndronte në këmbë. Dhe po të binte, s'do të ngrihej dot për tërë jetën. Por ajo do të mbahej. Nuk do të binte. Jo. Nuk do të binte. Ajo e kuptoi se ato që do të thoshte nuk kishin të bënin vetëm me veten e saj, por edhe me shoqet, të cilat e vështronin ngultas dhe seç i përshpërisnin. Dhe mori zemër:

- Më fal, baba, por... unë nuk... mund... nuk mundem, - foli me një zë të ulët, të dridhur, po të vendosur. Dhe ju duk sikur me këto fjalë shkuli diçka të rëndë që ja shtypte krahërorin.

Ishte e para herë në jetë që i kundërshtonte babait.

Martin Cuka hovi përpyetë, si ta kishte kafshuar gjarpëri..

- Më bëjnë veshët mua, apo me të vërtetë dëgjova zërin e vajzës sime?

- Jo, xha Martin, nuk të bëjnë veshët.

- I mjeri plak!

— Upupu, të zezat ne ç'po na shohin sytë!
— Dila ka të drejtë! — shtuan zjarr për zjarr disa të rinj.

— Po, po. Ka të drejtë.

— Ashtu më duket dhe mua.

— Ti, Selfo, e ke gojën të zënë me bajgë. More vesh? Me bajgë. Vështro vajzën tënde o lumëmadh, që e ke fejuar pa lindur akoma, me një mender...

Xha Selfos i çërriti në zemër. Ç'ju desh atij ajo punë? pse të ngacmonte folenë e arezave? Harroi që e kish mizën nën kësulë. Njerëzit aq deshën. Ai dëgjonte dhe mendja i fluturoi larg. Familja e tij kish qenë në hasmëri, që kur nuk mbahej mend, me atë të Mekshajve, në fshatin fqinjë. Që prej asaj kohe asnjë nga burrat e të dy shtëpive, siç thoshin, nuk i kishte mbushur të tridhjetat. Dhe me siguri që as Selfos nuk do t'i kishin dalë thinjat, në qoftë se nuk do të qe çliruar vendi dhe nuk do të ishte flakur jashtë vatrave tona ky zakon i përgjakur. Në vitin e dytë pas çlirimit, të dy familjet qenë pajtuar me një a-tietrin dhe kishin bërë dasmë e shkuar dasmës. Qël'oi që ruset e të dy shtëpive atëhere të ishin shtatzëna. Në gëzim e sipër, baballarët e ardhshëm kishin shtrënguar duart. Në qoftë se do t'i lindte njërit dialë e tjetrit vajzë, do t'i martonin me njëri-tjetrin. Dhe ashtu një u vërtet. Vitet kalonin. Fëmijët rriteshin. Po ndërsa vajza e xha Selfos po shpërthente si një gonxhë, i fejuari i saj kishte qëlluar një njeri gjysmak e i shëmtuar si një dordolec. Që ditën që e pa, xha Selfua e humbi përgjithnjë gëzimin. «Më mirë të kisha vajtur dhe unë me të tierët, se sa të helmoia vajzën me duart e mia» — thoshte. Po ç'mund të bënte? Ai e kishte dhënë fjalën në kuvend dhe, donte s'donte do t'i bindej fatit. Me kalimin e kohës, plaga e hapur sikur zuri kore. Por

u desh vetëm një fjalë që ajo të shpërthente përsëri.
«Ti e ke zënë gojën me baigë. Vështro vajzën t'nde që e ke fejuar në djep me një mender...» – kish thënë Martini.

Selfua e kish ndjerë gjer në palcë dhembjen e plagës së vjetër dhe kish mbyllur gojën. Po nuk heshtën të tjerët. Të rinjtë u ngritën më këmbë duke thirrur:

– Të prishen fejesat e djepit! Të prishen!

– Ngreu xha Selfo. Thuaje ti fjalën i pari.

Ai vështroi vajzën e tij, Sutën, që kish ulur kokën, kish mbërthyer me të dy duart filizin e një lisi dhe qante me ngashërim, duke bërë që të dridhej bashkë me të dhe pema, sikur ta ndjeinte edhe ajo dhembjen gjer në rrënjë. Selfos ju errën sytë. Ai hodhi vështrimin përreth, po nuk mundi të dallonte asgjë. Të gjitha qenë ngatërruar në një lëmsh të çuditshëm Dëgjonte vetëm zëra. Prishe...! Prishe...! S'di pse atë çast i vajti mendja në disa vjet të shkuar, në ata vjetë të pasqirimit, kur kish grumbulluar qerestënë për të ndër-tuar shtëpinë e vet. Ai që i pari në fshat që do të ngrinte një shtëpi me tulla, në vend të kasolles. Njerëzit qenë grumbulluar në oborr të tij, para kasolles që nxinte si nata dhe thërrisnin: «Vurja kazmën Selfo! Krreja binanë!» «Prishe...!» Ai ngriti kazmën. Dikush e nduku nga mënga: «Mos!» Por Selfua nuk donte ta shihte as me sy atë guvë, ku kish ngrysur vjetët më të mirë të rinisë së tij. «Prishe...!» Ai e goditi me të gjithë forcën. Çdo gjë u shemb në pluhur. I erdhi ndot.

Ai u përpoq të shkëputej nga këto kujtime. Ishte mbytur në diersë.

– Kështu ka qenë fati i saj! – tha me gjysmë zëri.

– Fatin e ndërtojnë njerëzit, xha Selfo. Hajde, bëje si burrat Thuaje fjalën këtu, faqe kooperativës.

— Prishe...! Prishe...» — thërrisnin të rinjtë.

Ngado që kthehej, kudo që hidhte sytë, i dukej se përsërisnin atë fjalë që gjëmonte si bombë dhe më shumë se bomba: Prishe...! Por në vend që të trembej, të trishtohej, nisi të ndiente një ndjenjë të çuditshme. U përpoq të kundërshtonte, po shpejt u bind se nuk do të mund ta bënte këtë, nuk kishte forca ta bënte. Jo, jo, nuk mund ta bënte. E përse të kundërshtonte, gjersa thellë në zemrën e tij e ndjente se ishte kundër asaj feje. Tërë jetën kishte qenë kundër. E kish pasur tënk në zemër.

— Fol, xha Selfo! Thuaje ti i pari.

— Thuaje... thuaje...!

Ju duk se kështu thërrisnin jo vetëm njerëzit, po dhe pemët, rrugët, shtëpitë. Hodhi sytë nga Suta. Ajo edhe qante, edhe qeshte. Vështronte me frikë e shpresë nga i jati!

— Epo, ashtu qoftë, djemal Të priset...!

— Urraaa!...

Të gjithë qenë kthyer nga ai. Disa thërrisnin, qeshnin, të tjerë nxinin si nata dhe më keq se nata.

— Të lumtë, xha Selfo!

— E bëre fora!

— Të prishen të gjitha fejesat e djepit!

— Të gjitha...!

Kurse të tjerët:

— Ç'është ky turp?

— Kiameti... Do bëhet kiameti!

— Ai nuk është në vete. Ka lajthitur. Mos ja vini veshin.

Vajzat u lëshuan nga Suta e s'dinin si t'i gëzoheshin!

— Dëgjoje, moj? Babai e dha fjalën.

— Oh, Suta...! Si lum ti!

Martin Cuka akoma nuk po kuptonte ç'ngjiste. Kish

nxjerrë çibukun dhe po e mbushte me duhan. «Më duket se e harruan punën time. E harruan» – thoshte me vete. Ndërkaq njerëzit thërrisnin si në ethe. Vendi dridhej. Edhe shkëmbinjtë sikur u tundën nga vendi e nisën të lëviznin me rrokopujë.

– Me leje? Kam një propozim.

Zërat u fashitën njëri pas tjetrit.

– Foll!

– T'i shkruajmë një letër shokut Enver e t'i themi se shkulëm nga rrënjët edhe një ferrë tjetër.

– Dakort. T'i shkruajmë!

Ë gjithë fshati qe ngritur më këmbë dhe thërriste me një gojë: T'i shkruajmë! T'i shkruajmë!

– Po dale një herë. A e dhanë fjalën të gjithë?

– E dhanë. E dhanë.

– Po Martin Cuka?

Të dëgjojmë xha Martinin.

Me t'ja përmendur emrin, atij i ra çibuku nga dora. E ndjeu se të gjithë qenë kthyer nga ai dhe prisnin.

– Ju bëni ç'doni! – tha. – Unë s'e kam fejuar në djep...

– Ti po e mbyt me dorën tënde, si motrën e saj.
– Jepe, fjalën! Mos u nda nga të tjerët.

Nga të gjitha anët thërrisnin. Ai zuri veshët me duar. I vështroi ashpër, desh të thoshte diçka, po ktheu mendje. U ngrit mbi shkopin e tij tërë nyje dhe hodhi vështrimin nga kulla. Në atë kullë kishte ngrysur më shumë se gjysmën e jetës, duke e vështruar botën si me anën e prapme të dylbisë nga frëngjitë e ngushta, ku kishte vend vetëm për syrin e tij dhe për grykën e pushkës. Në jetë Martini kishte patur kurdoherë një nuhatje të fortë dhe e ndjente rrezikun që larg, si gjarpëri ernë e sqfurit. Po ndërsa gjarpëri, kur nuhat erën

e sqfurit, del nga foleja, ai mbyllej në kullën e gurtë dhe e ngulte syrin e grykën e pushkës tek frengjia. Thoshin se këto ja kish lënë amanet i jati, i cili ndaj edhe i kishte vënë emrin e pushkës së vjetër që mbante.

– Ju bëni si të doni – tha, duke u çapitur ngadalë.
– Unë po shkoj në kullë.

– Dale, xha Martin. Mos u nxito.

Tre – katër veta i dolën përpara. I thanë të mendohej. Atëhere nga shoqet u shkëput Mara Çupi dhe e vështroi ashpër. Të gjithë heshtën. Ai mbajti hapin.

– Ç'kini me xha Martinin? – pyeti komisarja. Me hir e me pahir, ai e ka marrë gruan e tij. Tani bëhet fjalë për Dilën. Dhe Dila ka vetë gojë. Askush s'ka të drejtë të flasë në emër të saj dhe ju afrua Dilës. E kapiti atë nga supet.

– Fol Dila, Ç'mendon?

– Unë e thashë fjalën time. Jam e lirë.

– Ashtu, Dila! të lumtë...!

Martin Cuka u mat të thoshte diçka. Por të gjithë i kishin kthyer krahët dhe kishin futur në mes Dilën. Qeshnin e gëzonin bashkë me të. Ai e kuptoi se fjala e tij nuk kish më asnjë vlerë.

Dhe, i mundur, nisi të çapitej drejt kullës.

USTA PIRRUUA

Ai ishte i ri në moshë. Akoma nuk i kishte mbushur të tridhjetat, po tregonte për më shumë. Kishte një vështrim të rreptë dhe në mes vetullave i formoheshin dy rrudha, si dy brazda të porsahapura. Në lagje ishte b nori më i ri, megjithatë, e njihnin gati të gjithë, sidomos fëmijët, të cilët mblidheshin me kohë e pa kohë para dyqanit të tij dhe luanin e grindeshin me njeri-tjetrin. Ndonjeri nga ata nxirrte syrin në cep të dritares së vogël prej xhami të barrakës dhe vështronte i lumtur atë mori këpucësh të vjetra, gozhdësh, thikash e çekiçësh që qëndronin mbi tavolinën e vogël dhe nga të dy anët e saj. Pastaj ja ngulte sytë krahëve plot muskuj e damarë të këpucarit që godisnin pa pushim tabanin e këpucëve, gjersa dilte prej tyre një pluhur i imtë, që shpërndahej në tërë barrakën. N'ërzit kalonin me nxitim nëpër rrugicë dhe rrallë herë kujtoheshin për barrakën e vogël në qoshe të rrugës, megjithatë usta Pirrua ishte gjithënjë i zënë me punë e nuk ngrinte kokë nga mëngjezi në darkë. Vetëm atë ditë u ul me për të në stolin prej dërrasash, nga që nuk kishte asnjë dëshirë për punë. Qëndroi një kohë ashtu, pastaj u ngrit, hodhi përparësën dhe, duke fishkëllyer, u çapit ngadalë rrugës.

Ai ecte i përhumbar në mendime. Mëngjezi që i freskët. Rrugicën e shtruar me kalldrëm e lëpinte një erë e ftohtë, kurse lart në qiell vraponin rctë ngjyrë gushë-

pëllumbi. Ai ngriti jakën e xhaketës, futi duart në xhepa dhe zgjati hapin. Sa doli në qendër të qytetit, ja preu rrugën një plak i kërrusur me bishtin e cigares gjithnjë në gojë, që kollitej vazhdimisht e thërriste kur e kur me zërin e tij të ngjirur:

«Bashkimi i Kombit» me lajme të reja... «Bashkimi i Kombit». Rusët hanë grushte të rënda në frontin e lindjes... Kryeministri Libohova deklaroi se brenda dy muajve...

Usta Pirrua shtrëngoi grushtat në xhepa dhe e vështrroi me mëri shitësin e gazetave. «Po. Ata e nxorën gazetën... Kurse ne... ne...», dhe, ndërsa ecte, ju duk sikur kishte përsëri në krah shokun Çelik e dëgjonte shkoqur zërin e tij:

«Besoj se të thanë. Fashistët ranë në gjurmë të teknikës së partisë dhe na i shkatërruan.»

«Po, më zuri veshi diçka...».

«U bë një javë që s'po nxjerrim asnjë komunikatë.»

«Ashtu?! Dhe ne vrisnim mendjen pse nuk u shkrua për aksionin e parmbremshëm.»

Shoku Çelik përsëri e vështrroi Pirrua e kuptoi mirë se ç'donte të thoshte me atë vështrim dhe u përpoq të mendonte se ç'mund të bënte me shokët e tij.

«Ti e kupton se kjo punë nuk mund të vazhdojë gjatë. Ne duhet të ngrehim bazën e re të shtypit. Kjo është shumë e rëndësishme. Më kupton? Shumë e rëndësishme. Nuk duhet të humbasim asnjë ditë, asnjë orë. Nesër...»

Ai përmendi pastaj një makinë shtypi, ose shaptilograf siç i thoshin ndryshe, ndërsa Pirrua e dëgjonte në heshtje. Çelikut i dukej sikur ai nuk e kishte mendjen aty dhe shpesh i përsëriste mendimet. Kurse Pirros, në të vërtetë, nuk i shpëtonte asnjë fjalë. Dhe vriste mendjen ta kuptonte sa më qartë atë që kishte ngjarë. Pa shih si

qënka puna! U dashka në shaptilograf. E miçë. Po si ishte ky shaptilograf? Ku gjënde? Në bashkinë e qytetit dhe në zyrat e depos së karburantit? Shumë mirë. Në depo mund të futeshin më lehtë. Po si ta gjenin shaptilografin? Si ta dallonin? Dhe, kryesorja, si ta shtinin në dorë?...

Ata shkëmbyen edhe disa fjalë, pastaj u përshëndetën e u ndanë. «Këto ditë na duhet – i përsëriti shoku Çelik tek po largohej. – Shumë-shumë për dy-tri ditë Më tepër asnjë. Bile...» dhe shtoi diçka tjetër akoma, po Pirrua nuk arriti ta dëgjonte. Si mbeti vetëm, ai u vërtit një copë herë me shprejë se do të takonte ndonjë nga shokët e njësitit, po nuk i zuri syri asnjërin. Ngado që vinte, si për inat, i dinte përpara shitësi plak i gazetave. Zëri i tij i ngjirur, që ndërpritej kohë me kohë nga një kollë e thatë, i dukej sikur i futej në palë. Kur ju afrua me gazetatat nën soetull e i thirri tek veshi, Pirrua desh ja shfryu atij tërë mllëfin, po mendoi se shitësi i gjorë nuk i kishte ndonjë faj dhe u çapit me mëdyshje më tej. «Po sikur të shkoja nga karburanti për t'u niohur me vendin? Mbase takoj atë xha Rrapon... Dhe pora syve të mendies i rëshqiri silueta e atij njeriu të moshuar, gjithmonë me ballin e rrudhur, i kërrusur, nga hallet që i rëndonin mbi shpinë. I ra ndër mend se si disa javë më parë, në prag të vitit të ri, xha Rapua i lëshoi mbi tavolinën e punës tri-katër palë këpucë të vjetra fëmijësh. Pirrua i solli gjatë nëpër duar, pa ditur ç'të bënte me to. Qënë aq të grisura, sa s'kish nga t'i kapje. «Kanë marrë fund këto, o xha Rrapo!» i tha klientit, duke e parë me keqardhje. Ai u ngrys dhe më shumë. Në fytyrën e tij u pasqyrua një dëshpërim aq i thellë, sa Pirrua u pendua për ato që i tha dhe i mori prap këpucët në duar. «E shoh, more djalë, por... përpigu një herë me atë tënden. Dobarem për vit të ri të

mos u bjerë këmba në cingërimë.» dhe priti me frikë se mos ja kthente prapë. «Pa ta provoju një herë» u përgjigj ai dhe ju vu punës. Tri-katër orë të tëra u muar me to. E derdhi të gjithë mjeshtërinë për t'i sjellë në din, gjërsa mbi tavolinë mbetën vetëm një palë këpuce të vogla, tabanet e të cilave ishin holluar aq sa s'mbanin as pe, as gozhdë. «Këto merri, - i tha - s'kam ç'u bëj. S'u jap dot firomë me zor». Xha Rapua u pre përsëri si në fillim. «T'u kish bërë dhe këtyre një hall - ju lut. - Sa të fuste këmbën kërthiu, pa pastaj le të griseshin.» Usta Pirrua i zgjati paqetën e cigareve.» Pa ndize një herë - i tha - dhe tek mija qindi. Me paratë që do më jepje mua, blei një palë të reja. Bebëzat e syve të xha Rrapos u drodhën nga gëzimi.» Ç' thua kështu, mor bir. Ti harxhove goxha material. Lere mënjanë mundimin.» «S'ka ç'derdhet nga thesi i grisur, xha Rrapo. Hajde, gëzuar festën!

Edhe tani i dukej sikur e kishte përpara xha Rrapon. Ai s'dinte ç'të thoshte e ku të vinte. Seç murmuriti nëpër buzët që i dridheshin dhe u largua. «Sa shpejt bëhet i lumtur njeriu!» mendoi Pirrua, duke zgjatur hapin. Atë çast, fare pranë tij frenoi një makinë. Ai nuk e kishte mendjen dhe kërcëu anash i trembur, duke shfryrë zëmërimin kundër shoferit. Po nga kabina dikush qeshte dhe i binte vazhdimisht borijes. «Të mori e mira. Ti paske qenë? Ta dish sa më ke trembur!» dhe ai hapi derën e zuri vend në krah të shoferit. Ndërsa makina rrëshqiste ngadalë drejt daljes së qytetit, Pirrua i tregoi shokut me hollësi për bisedën që kish bërë me shokun Çelik. Neki - kështu e quanin shoferin - e dëgjoi me vëmëndje. Befas u gjallërua dhe e lëshoi makinën me tërë shpejtësinë, sa desh u përplas me një veturë që doli

nga rruga përballë. «Ç'bën kështu? Lojtel!» ju hakërrua Pirrua. Po shoferi nuk e largoi këmbën nga gazi. Maqina kërcente mbi rrugën me gropa dhe dridhej e tëra si në ethe. «Pa dale ta marrim vesh një herë. Për ku shpejton kështu?» «Si për ku? Në dopin e karburantit do të shkojmë. Të marrin atë, si i thonë? shaptilografin.» «Jo more, derr në thes do na shpiesh? Pa dale ta mendojmë punën njëherë.» Neki u nisi të q shte pa të k q. Ehu, po të mendohesha aq gjatë unë, nuk dridhja timonin nga mëngjezi në darkë! Shtyju tutje dhe mos e vra mendjen, se plakesh para kohe, budalla...» Dhe ja shkeli prap gazin, po vështrimi i rreptë i Pirros e detyroi të pakësonte shpejtësinë, gjersa më në fund maqina qëndroi në të djathtë të rrugës.

— Unë po zbres. Po lajmëroj Bajon dhe Mihon. Ti përpiku të gjesh të tjerët. Hajt, nisu.

Neki u vështroi për një kohë tek largohet me hap të nxituar, gjersa i humbi nga sytë pas kthesës së parë. Por, edhe kur nuk e shihte më, ai e shoqëroi me mend tek ecte nga njëra rrugicë tek tjetra, për të dalë tek shtëpia e Bajos. Dhe, duke bredhur bashkë me të rrugicave, ai mendoi për një çast se ç'gjë e tmerrshme do të ishte për të, po të humbiste një shok si Pirrua. Ata ishin njohur disa muaj më parë, por detyrat që kishin kryer bashkërisht në njesitin gueril, — ato detyra që i kishin shpëruar jo vetëm njëherë aq pranë rr zikut, — i kishin afruar aq shumë, sa u dukej sikur kishin qenë tërë jetën pranë njeri — tjetrit. Neki nuk dinte në donte njeri tjetër më shumë se Pirron. Kjo vinte ndofta nga që ai, jo vetëm njëherë kishte përbuzur vdekjen dhe i kish shpëtuar jetën. Sidoqoftë, Neki u donte atë gjer në adhurim dhe e ndjente se me të do të mund të kryente çdo detyrë. E çmonte sidomos për guximin e tij të papërmbajtur, atë guxim që e kishte nxjerrë faqebardhë

nga situatat pa shpresë. Çështë e vërteta, në fillim shokët e kishin kritikuar rëndë që ndonjëherë rrëmb h j nga detyra që do të kryente dhe nuk i llogariste gjer në një të gjitha gjërat, ndaj kohët e fundit ai rralë herë h dhte hapa të pamenduar. Madje kishte raste që Pirrua i vente aq shumë në kandar veprimet që do të kryente njësi i tij, sa Nekiu mendonte se ai po ndryshonte dalëngadalë karakterin dhe i dukej se k'o vinte nga që kish filluar t'i trembej vdekjes. Këto ndryshime i kishte venë re edhe shoku Çelik, po ai i kish shpjeguar krejt ndryshe, duke shikuar në këtë ndryshim shenja të pjekurisë dhe ngjitjen në klasa më të larta të shkollës së luftës.

Edhe atë ditë njësi i u mblodh në vendin e zakonshëm dhe e shoshiti mirë punën nga të gjitha anët. Pirrua u tha se partia kërkonte nga ata një shaptilograf dhe caktoi pa vonesë detyrat e secilit. Ai me Nekiun do të futeshin brenda në depo, ndërsa të tjerët do të shpërndaheshin në çifte rreth saj e do të qëndronin të gatshëm për të hapur ziarr — po të ishte e nevojshme — me qëllim që ta hutonin armikun e t'ua lehtësonin atyre tërheqjen.

Dua orë më vonë, maqina e tyre u fut ndërmjet trikatër të tjerave që prisnin radhën të furnizoheshin me karburant. Pirrua përfitoi nga rasti dhe i hodhi edhe një herë sytë nga muri që rrethonte depun. «Mirë e ruajnë — mendoj duke numëruar bunkerët e ndëruar në çdo qoshe. — Një... dy... katër... pesë... Megjithatë...» dhe desh të vazhdonte, po nuk arriti. Duke filluar nga rasti që nuk po i nd'zej motori maqinës që ishte përpara, maqina e tyre rrëshqiti me shpejtësi në krah të saj dhe çau përmes sheshit të gjërë, ndërmjet barrakave që shërbenin si zyra. Që lart bunkerët i vështronin me zgavrat e

tyre të zeza, ku lëviznin sytë e akulltë të pushkëve dhe mitralozëve. Pirrua bëri sikur nuk shikonte andej, por e ndjente se çdo hap i tij ishte nën mbikqyrje të rreptë. Ai e dinte se në raste të tilla, m'afonte një hap i pamatur, që të dështonte puna e të vihej çdo gjë në pikpyetje, ndai duke shtuar kujdesin u përpoq të shtirej sa më i shkujdesur e mospërfillës. Edhe kur ju afrua me hap të shpejtë portjeri e nisi të hakërrohej, duke ngritur mbi krye në shkop tërë shkrepa, ai qeshi pa të keq dhe i hodhi krahun mbi supe për ta zbutur. «Xha Rrapo, mos ja verë re se Nekiu kështu është, i rrëmbyer. Nuk e drejton ai maqinën, po maqina atë.»

Portjeri vazhdonte të thërriste e të tundte shkopin në ajër.

— Është si është ai, mua aq më bën. Tani shportuni, dilni përjashta. Dhe prisni radhën. Morët vesh?

— Dale xha Rrapo, merre më shtruar. Ne erdhëm këtu. . .

— S'dua të di unë. J'shtë rregull'ave nuk u lë sikur kaq ta bëni dhëmbin.

Shoferi e kuptoi se po trashej muhabati dhe duhej vepruar me energji:

— Si të duash — ndërhyri ai. — Po të mos na lejosh, neve aq na bën. Punë kemi gjer në fyt. Nesër, kur të vij në zyrtarët dhe të mos kenë me se të merren, përgjigju vetë tek drejtori — dhe bëri sikur do të nisej e u kthye nga Pirrua:

— Hajde, usta.

Portjeri u përtyp dhe krojti zërin për të fituar kohë:

— Dale, more zullap. Da'e të shpjegohemi.

— Ehu, paske kohë ti, xha Rrapo. Neve nuk na pret puna.

— O po, ç'është kështu me juve. Xha Rrapo njëri. Xha Rrapo tjetri. Nga më njihni, apo më kini prerë kërthizën? — dhe e shikoi për disa çaste atë që fliste. «Nuk më

njohu» mendoi Pirrua, i kënaqur që kish ditur të mas-kohej.

- Na fal, more shok, ke shumë të drejtë ti, po ja, nuk na pret koha - u përpoq ta merrte me të mirë Pirrua. Ai e dinte se tani e gjithë puna ishte ta zbuste portjerin dhe ta shtronte në bisedë për të mos ngjallur dyshimin e rojeve.

- Jo more! S'të pritka puna zotërisë sate? Ndaj më futesh ashtu zdruk - zdruk, si në mallin e tyt eti.

Pirrua u përpoq t'z hiqte një kartë tjetër:

- Neve na dërgoi këtu zoti drejtor për të ndrequr maqinat e shkrimit, pa ti si të duash. . .

- Ashtu ë? Po ndonjë pusullë për mua u dha drejtori?

- Jo.

- Atëhere kot e kini - dhe portjeri doli përpara e mbështeti shpinën tek dera. - S'kam nge të los me zjarrin unë. Jam me një tufë kalamaj.

Pirrua u kthye me rrëmbim nga Nekiu:

- E sheh ç'na bërë tani? T'u ftoh pilafi ty dhe nuk të pritej ta merrnim me shkrim. Hajde merru vesh tani.

Nekiu uli kapelen mbi sy, duke u shtirur mospërfillës:

- Në daç merru vesh ti, në daç mos u merr, mua aq më bën. Po të pres dhe pesë minuta. Pastaj puthu me Zeqon.

Minutat kalonin njëra pas tjetrës e ata vazhdonin të qëndronin në mes të fushës.

Pirrua mendoi se nuk duhej të humbisnin më asnjë minutë. Duhej të futeshin menjëherë brenda dhe t'u humbisnin nga sytë fashistëve.

- Xha Rrapo!

- Bjeri drejt, ku e ke hallin e mos më hidh degë më degë. S'kam kohë të merrem me ju unë.

- Të futemi njëherë brenda, pa flasim pastaj. Mos

na pengo - dhe Pirrua nxori një tufë çelësa e i provoi me radhë. Xha Rrapua e vështroi duke ngritur supet. Ai desh t'ja flakte tej çelësat, por nuk e kuptoi as vetë përse u përmbajt. As vetë s'qe në gjendje të thoshte se ç'gjë të veçantë kishte ky njeri, që e detyroi të bindej dhe të heshte tamam atëhere kur duhej të kundërshtonte me tërë vendosmërinë. Ndërk. q. dera u hap, duke lëshuar ca tinguj të çjerrë që të futeshin në palcë. Portjeri eci disa hapa mbrapsh dhe qëndroi në mes të zyrës. Pas tij hyri Pirrua, ndërsa shoferi mbeti jashtë për çdo të papritur.

- Fol, nga më njeh ti mua.

Ai hoqi kasketën, syzat, dhe e vështroi duke qeshur e duke e lënë tjetrin gojëhapur.

- Pirro mballomaxhiu? Jo, jo, nuk është e mundur. Për perëndi që më bëjnë sytë. Nuk është e mundur.

Pirrua vazhdonte të qeshte gjithnjë, si i zënë në faj.

- Xha Rrapo. Ti je nga ata që ua ke mbushur fëmijve lugën më shumë me lot, se me gjellë. Unë e di këtë. Dhe jam i sigurtë se do të kujtoheni shpejt.

- Mos më merr në qafë. Ç'ke ndërmend të bësh? Ti e di, kam një tufë fëmijë që presin nga duart e mia.

- Dëg,omë me kujdes, xha Rrapo, dhe mos më ndërpre. Ne jemi djem të popullit, kemi...

- Ç'thua kështu, more djalë?

- Po, xha Rrapo. Ne jemi komunistë.

- Komunistë?! - ai desh të shtonte dhe diçka, por nuk arriti. Pirrua vazhdoi të fliste me nxitim:

- Ne duhet të marrim medoemos një nga këto - dhe tregoi me kokë maqinat që qëndronin mbi tavolina. Plaku rrudhi ballin e djersitur.

- Nuk është e mundur. Kjo nuk është e mundur. Si ta bëj unë këtë? Ti e di se... kur ta marrë vesh drejtori...

— Xha Rrapo. Ne na dërgoi këtu Partia Komuniste. Ajo ka besim tek ty.

Roja bëri një hap prapa. Bebëzat e syve sikur ju zmadhuan. Buzët ju drodhën lehtë. Mërmëriti vetëm një fjalë:

— Partia...!

— Po, xha Rrapo, Partia Komuniste. Ajo na tha: «Xha Rrapua është patriot i mirë. Është trim. Shkoni dhe i thoni hapur se populli ka nevojë për një shaptingolograf, dhe ai do t'ju kuptojë menjëherë e nuk do t'ju nxjerrë asnjë pengesë. I thoni gjithashtu që të mos bëhet merak për asgjë, sidomos për fëmijët. Çdo gjë që të ngjasë, për të do të kujdeset partia!»

Pirrua fliste me nxitim dhe nuk ja largonte sytë. Ai sakaq kishte vënë përsëri kasketën, syzat. Xha Rrapua e vështronte gjithnjë me ngulm. Në të vërtetë ai kish drejtuar mbi të sytë, por shikonte diku tjetër. Në veshët e tij kumbonin hapa të nxituara, dënohej fishkëllima e bilbilit, krisma pushkësh, bombash, tamam si atë ditë kur u vra një nga krerët më në zë të fashizmit, kuesitor Mazolini. Njerëzit thanë atëhere shkurt: «E vrau partia!» dhe nuk ditën si ta shprehnin gëzimin. Të nesërmen xha Rrapua lexoi një trakt të ngjitur në shtyllë, të firmosur nga Partia Komuniste, që paralajmëonte se ashtu do ta pësonin të gjithë sahanlëpirësit e fashizmit. Ai shikonte i gëzuar se si dridheshin nga ai trakt spiunë e tradhëtarë e nuk guxonte njeri të ngjinte dorën e ta griste. Para syve u derdhën pastaj si lumë demonstruesit rrugëve të qytetit, kurse drejt lagjes së jashtme të qytetit, ku luftonin tre luanë, vërshuan me rrokopujë autoblinda, tanke, aeroplanë. Njerëzve u lëvrinte zemra në kraharor dhe i pëshpërisnin shoku-shokut: «Ata nuk do të vdesin. Ata janë komunistë!» Dhe solli sakaq

në mend, si bëhej në fytyrë drejtori, ai njeri shpirtkazmë, kur dëgjonte krisma në rrugë. Sillej si hije nëpër zyrë dhe pëshpëriste duke u dridhur: «komunistë!» Pastaj, që atje ku ishte ju duk se pa gjuhët e fakës që shpërtheu në gazemat e ushtarëve italianë e u ngritën gjer në ocell. Edhe atëhere populli tha shkurt: «Këtë e bëjnë komunistët». Dhe përsëri ndjeu hana të rënda mbi kalldrëm, zinxhirë tankesh, krisma, zëra. Fytyra e kuestorit, e drejtorit, fytyrat e ushtarëve që qëndronin mbi mure me gishtin në këmbëzën e armës, u përziën me njëra-tjetrën dhe në një çast mbi të gjitha ato u ngrit fytyra e mballomaxhiut të lagjes, e Pirros, që i thoshte: «Mua më ka dërguar partia. Ajo ka besim tek ty!» Ju duk se grykat e atyre armëve, të armëve të roëve nga bunkerët, qenë drejtuar mbi gjoksin e tij e të shokut që qëndronte jashtë dhe nuk e kuptoi pse u drodh i tëri. Pirrua e vështronte i hutuar dhe nuk kuptonte ç'po ngjiste me të. Ndoshta nuk kish ditur të fliste ashtu siç duhej? Ndoshta nuk kish gjetur fjalët që duheshin. U përpoq të mendonte diçka tjetër, të vështronte edhe ai tej mureve të zyrës, atje ku rëndte tani mendja e xha Rrapos. Por nuk mundi të shihte asgjë tjetër, veç shitësit p'lak të gazetave që thërriste gjithnjë me atë zë të çijerrë, të mbytur, që ndërpritej nga kolla. Mos shikonte atë edhe xha Rrapua? Ai qëndronte gjithnjë si i ngurosur në mes të zyrës, ndërsa buza i dridhej lehtë, kurse sytë, ata sy që gjer pak më parë shprehnin mëri e hutim, tani shkrepëtinin nga një ndriçim i çuditshëm.

— Xha Rrapo!

— Biri im! Ç'më sheh ashtu? Shpejto. Merr ç'të duhet. Gjersa kam me vete partinë, ç'të dojë le të ngjashë! — Dhe përsëri sytë e tij u ngulën diku përpara. Turmat e demonstruesve shpërthyen muret e zyrës, morën përpara me rrokopujë rojet e armatosura, fashistët,

kuestorët. Për herë të parë në jetën e tij ai e ndjeu se kujt i përkiste, e ndjeu se nuk ishte i vetëm.

– Të faleminderit, xha Rrapo. Unë e dija se kështu do të thoshje – dhe Pirrua ja shtrëngoi dorën fort. Ai e njihte prej kohësh portjerin, por kurrë ndonjëherë sytë e tij nuk i qenë dukur aq të guximshëm, aq ëndërrimtarë. Pastaj u kujtua se detyra që i qe ngarkuar ende nuk ishte plotësuar. E brodhi vështrimin nëpër dhomë. «Cila është?» – pyeti veten dhe shikoi me ngulm maqinat, shukun e letrave, shishet me bojë, takëmet e shkrimit mbi tavolina. «Të jetë vallë ky?!» – dhe zgjati dorën e preku diçka të fortë, metalike. Ajo ju duk çuditërisht e ftohtë. U rrënqeth. Jo. Nuk duhet të jetë kjo. Po, ku ta dish? Mbase dhe është. Ju afrua një tjetër, që kish brenda një fije letër të shkruar gjer në mes. U përpoq të lexonte, po nuk kuptoi asgjë, se fjalët ishin në një gjuhë tjetër. E vështrroi nga të gjitha anët maqinën, e preku me drojtje si të kish frikë mos e prishte. Nuk donte t'i linte përshtypjen portjerit se s'kish parë ndonjëherë shaptilograf.

«Ec e merre vesh tani cila është... Mbase kjo». Dhe ju afrua një maqinë tjetër, e cila ndryshonte nga të tjerat. Para syve i dolën gërma e numura të rrumbullakta, të renditura në radhë të drejta. Ai zgjati gishtin dhe goditi njërën nga ato: shkraf! Ju duk kjo si një shkrepje pushke. «Unë jam!» sikur i tha maqina me gjuhën e saj metalike. Ai goditi pastaj një gërmë tjetër: «Jo, nuk jam unë!»

Cila të jetë?

– Nuk e njeh, o i giorë? – pyeti me qesëndi një zë nga pragu i derës. Ai u kthye i trembur dhe i pakënaqur që ja zbuluan mendimet. Neki u qeshte pa të keq.

— Jo. Mos është çekan a thikë dhe u gabova... Po ti ke parë ndonjëherë shaptilograf?

— Si jo. Por këta qënkan cazë ndryshe.

Ata qëndruan disa çaste në heshtje. Në mur lëvizte ritmiksht penduli i një sahati të vjetër. Tik-taku i sekondave sikur u pëshpëriste pandërprerje: shpejtoni, shpejtoni, shpejtoni!

— E di ç'bëjmë? I ngarkojmë me radhë ç'ka e ç'nuk ka?

Pirrua u mendua.

— Mirë thua. Sa të humbasim kohën, i ngarkojmë.

Dhe ju përveshën punës. Brenda disa minutave zyra ishte boshatisur. Ata u kthyen përsëri të shihnin mos kish mbetur gjë. Vetëm xha Rrapua qëndronte pranë dritares dhe i vështronte i hutuar. Pirros seç ju kujtua. Shkroi me shpejtësi disa fjalë mbi një letër dhe e la mbi tavolinë. Pastaj ju afrua portjerit. E vështroi me mirënjohje «Të më falësh, xha Rrapo, por duhet të të lidh për t'u prishur mendjen fashistëve. Kështu do ta heqin çdo dyshim nga ti.»

Portjeri u bind pa nxjerë zë. Me një shpejtësi që të habiste, ata i lidhën këmbë e duar dhe shkrojtën mbi një letër tjetër me gërma të mëdha: «Vdekje fashizmit

— Liri Popullit!» — Njësitë gueril i qytetit.»

Dhe dolën.

* * *

Maqina frenoi pranë barrakës së një cigareshitësi. Para dhe pas saj u ndalën sakaq disa njerëz me biçikleta. Pirrua bëri sikur nuk i pa. Zbriti ngadalë dhe, si hodhi një vështrim përreth, zgjati kokën tek dera gjysmë e hapur.

— I prumë, shoku Çelik.

Tjetri e vështroi ngultas: U ngrit më këmbë.

— Çfarë prutë?

— Po ja, atë, si e thonë, shaptilografin...

— Kaq shpejt?! — dhe zemra i rrekëtiu në kraharor.

— Mos ju ndjek njeri?

— Nuk e besoj.

Çeliku e vështrroi me dashuri usta Pirron, të cilit shokët kishin filluar t'i flisnin kështu, jo aq për moshën, as për vjetërsinë në profesion, por sidomos për mënjërinë, guximin dhe shpejtësinë me të cilën i çonte në vend detyrat që i ngarkoheshin. «Djalë i çuditshëm — mendoj. — Të tillë njerëz i nevojiten luftës sonë.» Por nuk tha asgjë nga këto.

— Hë për hë, shpjerini në shtëpi në e... Ijes.

Maqina rrëshqiti drejt lagjes veriore të qytetit.

* * *

Tërë atë natë Pirrua nuk vuri gjumë në sy. A e kishte marrë vallë shaptilografin, apo e kishte mbushur maqinën me rrangulla, të cilat shokëve nuk do t'u hynin fare në punë? Në qoftë se nuk e kishin marrë, si mund të futej të nesërmen në zyrat e bashkiës së qytetit? Cili nga shokët e njësitit kish pasur të bënte me shaptilografë?

U ngrit me kokën që ziente nga dyshimet, kur nga plasat u derdh në barrakë një fashë e -b htë dritë. Në rrugicë dëgjoi hapa të nxituar. Ato ndalën diku më sipër. Kaluan disa sekonda. Pastaj kërcitën prapë mbi gurë. Dhe prapë ndalën. Këtë radhë fare afër, tek dera e barakës. «A thua të na kenë rënë në gjurmë?» Dhe priti me zemër të ngrirë të trokisnin. Por në vend të kësaj, diçka rrëshqiti lehtë: fshst! Dhe prap hapat gjëmuan në rrugicë. Ai u drodh si në ethe. «Ç'është kjo, — dhe zgjati dorën. Mori një letër. E shpalosi. «Vdekje fashizmit — Liri popullit... Komunikatë!» Tha se i pushoi zemra. Rreshtat me gërma nisën të lodronin e të vraponin para syve të tij dhe ai nuk arrinte t'i bashkonte

e t'i lidhte në fjalë, në fjali. Sado që u përpoq, nuk
qe i zoti ta bënte këtë. E futi letrën në gjë dhe hapë
përgjysmë derën e barrakës. Ajri i freskët i shpupuri-
si flokët e pakrehur. Vështroi i çuditur. Në të gjitha
shyllat ishin ngjitur fletëza të bardha. Atij ju morën
mendtë nga gëzimi. Dhe nuk diti ç'të bënte. U hodh
përpjetë. Preku me kokë tavanin. Pastaj goditi me grusht
dërrasat e barrakës. Ato kërcitën. U tronditën tej e tej.
Kish goditur fort. Por nuk ndjeu dhimbje. Asnjë dhi-
mbje.

Dhe u ul e nisi të lexonte me një frymë komunikatën.

RRUGËS PËR NË REPART

Autobuzi e la prapa rrugën malore, plot kthesa e të përpjeta, dhe u lëshua i lehtë e i vrullshëm nëpër rrugën e drejtë e të asfaltuar fushore, të rrethuar nga të dy anët me plepa të lartë. Njerëzit, të lehtësuar e të rehatuar, u mbështetën nëpër ndenjëset dhe kush e afrooi trupin te dritarja, kush lakmoi të merret një sy gjumë, kurse disa të rinj ja filluan një këngë labe e autobuzi u mbush me zërat e tyre gazmorë. Vetëm Nako Broka, ai fshatari me veshj n prej shajaku, një palë hejbe tek këmbët e cigaren në gojë, i cili hipi thuajse me pahir te stanet e rrapunit në kohën që dera u mbyll e gjysma e trupit i mbeti jashtë, rrinte gjithnjë pranë derës. Kur hipi ai, shoferi thirri sa thirri e u mundua ta zbriste, por Nakua zuri derën dhe nuk tundej.

- Ore bërtit sa të duash ti, nuk zbres unë - tha këmbëngulës dhe u ul te shkallët e maqinës.

- Si mo nuk zbret! Malli i tyt eti është ky? - pyeti shoferi.

- I tim eti. E di ç'ke ti? Hiqja frerin dhe lëshoje më të poshtë, se ikën vetë kjo, si kali varvat.

Disa veta qeshën dhe ju lutën shoferit që të mos e linte në mes të rrugës.

- Kot e kini - ua ktheu ai. - Nuk e marr sikur të piqet qielli me tokën.

Nako Broka nxori kutinë dhe nisi të mplekste një cigare tjetër.

-Si të duash - i tha. - Në mos ke ndonjë axhele ti, e kalojmë vapën këtu - dhe u përpoq të ndizte eshkën me uror. Pastaj i zgjati kutinë: - Po deshe ndize një cigare nga kjo që të mos mërzitesh.

Shoferi ngriti supet dhe ju afrua.

- Ti qenke tuaf njeri - i tha. - Si ore futesh kështhu dhe nuk e bën qe'fin qeder? E di se po bëhesh pengesë që të mbeten tridhjetë veta në rrugë? - Duke folur kështu, ai qëndroi përballë fshatarit dhe e kundroi me kujdes. Ai nuk i kishte kaluar të pe ëdhjetat. Kishte një trup të shëndetshëm dhe një fytyrë prej baxhani, me ca vetulla të trasha që i bashkoheshin mbi hundën me samar dhe një buzëqeshje të përmbajtur.

- Ja, kështu jam unë, s'ke ç'i bëni -tha fshatari duke rrudhur supet. - Po ta dish ama, se ashtu e kam hallin: dua të vetë brenda ditës në Durrës, të takoj djalin ushtar dhe të kthehem shpejt, se jemi në vakt të punës tani.

Ky shpjegim pak i zgjatur u duk i tepërt për natyrën e tij. Gjer në atë çast ai kish ngumuar të mos zbriste e ishte dukur krejt i natyrshëm në këmbënguljen e tij. Po prap në sjelljen e tij, sidomos në atë buzëqeshjen e singertë e të përmbajtur, kishte diçka të veçantë që nuk të linte të nxeheshe, madje të bënte për vetë. Kjo qe arësyeja që udhëtarët jo vetëm nuk u mërzitën me qëndrimin e tij, por ju lutën shoferit ta merrte. Dhe ai, pasi piu cigaren, u ngrit duke i rënë lehtë supeve.

- Duhan i mirë, - i tha - Si duket, do bëhemi miq bashkë. Hajde, ulu në vendin e faturinës.

Ai ngriti vetullat e dëndura dhe vëhtroi vrënitur.

- Jam për bukuri këtu unë. Hiç mos më luaj. Më duket si në sofatin e shtëpisë sime.

Po kur maqina u nis dhe filloi të troshitej e të futej pluhuri nga të çarat e derës, ai u ngrit, mori hejbet dhe,

duke u mbajtur që të mos rrëzohej, u ul në krah të shoferit. Sa zuri vend mirë dhe e treti vështrimin tej, prapa krahëve dëgjoi një zë:

— Si the or shok, do vesh te djali ushtar?

Ai ktheu kokën për të parë atë që foli. Ishte një meso burrë, me mustaqe të gjata e të zeza, i veshur si ai me rrobe shajaku.

— E, atje do vete.

Tjetri i lojti syrin shokut që kishte në krah:

— Demek yt bir nuk qenka nga ata ushtarët e dalluar që i dërgon komanda me leje në shtëpi, po...

Nako Broka kafshoi buzën.

— Ku e di ti se nuk është i dalluar? — ja preu fjalën bashkëfolësit.

— E marr me mend — u përgjegj burri me mustaqe. Kur kisha unë djemt ushtarë, njeri vinte me leje, tjetri nisej. Dy-tre herë në vit m'i dërgonte komanda. Dhe unë, që the ti, gjithnjë davet bëja. Sa herë vinin, fap ja këpusja kokën ndonjë gielë dhe e shtronim për pesë palë qeife.

— Po ti, me qiqra e hodhe që djali im nuk është i dalluar? — e thumboi Nakua.

— Jo ore, jo me qiqra, po ma pret kaploqja se po të qe i dalluar ai dhe ta dërgonte komanda me leje, nuk do kishje nevojë të ngriheshe ti e të shkoje atje.

Nakua i përtypi disa fjalë nëpër dhëmbë. «Djali vetë qenka ky musteqelliu. Ma gjeti brengën» mendoi. Po nuk e dha veten.

— Me që u bëre merak e pyete, ja ku të them se im bir — gënjeu ai — ka ardhur kushedi sa herë me leje. Po prindi është prind dhe e merr malli — shtoi me zë të ulët.

— Aha, s'është gjë ajo punë — e ngau fjalën tjetri. —

Sa më shumë t'u vesh prapa atyre qeratejve, aq më tepër u rriten veshët e u bëhen si të...

– Të kujt? – pyeti një djalë.

– Me nder, si të gomerëve.

Në maqinë shpërtheu e qeshura. Kur ra heshtja, udhëtarët pritën me kërshtëri të rifillonin romuzet në mes të dy fshatarëve. Nako Broka vriste ndërkaq mendjen si të merrte hakun, po burri me mustaqet gjer te veshët prap u tregua më i shkathët.

– E dini ç'ngjau një herë në fshatin tonë? – pyeti?

– Kemi një plakaruq në fshat, që thatë ju, tamam si dozot ky shoku këtu. Edhe ai e kishte djalin ushtar. Lere ç'harakat djalë. Zor t'ja gjeje shokun. Të gjithë shokët e tij vinin me leje, kush pesë ditë, kush djetë ditë, kurse ai as i gjallë, as i vdekur. Shkoi viti i parë, u gjysmua dhe i dyti, kurse të dy pleqtë vështronin derën me zemër të ngrirë. Prit e s'ka. As d'ali, as letra. Dhanë sa dhanë të shkretët e s'duruan më. I nisën një telegram urgjent: «Babai po e dr d' bisht'n Hajde sa më parë.» Kur të shoq ti, të nesërmen fap u mbiu i biri në shtëpi. Qe bërë qu'l në djersë nga të nxituarit. Sa futi këmbën në shtëpi, pa tanë duke numëruar tepiet te oxhaku. «Ja moj grua tek të erdhi djali, se më hëngre veshët, gjeç bolanë.» Ushtari e humbi toruan. «Si je me shëndet, baba. Unë...» «S'ke faj or b'r, q'sh keq, po u bëra qiqër sa të pashë ty.» Dhe qeshi me djallëzi. Djalit sikur i ra pika. Vërteret kish qenë ca i prapë ai, po ushtria e kish prurë në din. «Ama kështu ma punuat – u tha. – Dale pa jau dëftoj unë.» Dhe shkroi një fletë-rrufe sa një çarçaf, ja u ngjiti prindërve në mes të fshatit e iku që atë natë, pa u çm'allur mirë.

Nako Broka dëgjonte dhe herë ngrysej, herë vinte buzën në gaz. Pa shih, ç'paska ngjarë në fshatin e tyre. Njëherë edhe atë desh e gënjeu mendja të dërgonte ndo-

një telegram në repart. Po prap që burrë me mend ai dhe nuk shkeli në dërrasë të kalbur. E ndërsa mendonte kështu, maqina e la rrugën malore dhe zbriti në xhadenë e asfaltuar. Njerëzit u afruan nëpër dritare ose dremitën duke u kolovitur lehtë-lehtë nëpër ndnjset.

Nëkua ndezi një cigare tjetër - ai ishte i v tmi pasagjer që fitoi të drejtën ta bënte një gjë të tillë në udhëtim e sipër - dhe, duke e tymosur, e përpinë mendimet. Tani që autobuzi u lëshua me shpejtësi rrugës fu-shore, duke e mbështjellë me lehtësi nën vete shiritin e murmë të asfaltuar, dhe Elbasani, ku ai do të merrte trenin për të vazhduar udhëtimin nuk ishte larg, filluan ta ngacmonin mendime nga më të ndryshmet. Për një kohë u grind me p'akën e tij e cila, me atë qetësinë dhe durimin e saj që ia ngrinte shpesh nervat, kish ngulur këmbë që i shoqi të nisej menjëherë për te djali e të shikonte si qëndronin punët.

- Ç'është kështu me ty, more burrë? Nuk guxon njeriu të këmbëjë një fjalë, se fap merr zjarr si kashta. Dale ta tëhollim një çikë punën. Përse të mos shkosh.

Ai u mbështet në minder. «Ehu dhe ti plakë, gjithnjë në një vrimë i bie fyellit. Pa lena rehat tani, se nuk ta kemi ngenë». Po nënë Lena heshti një copë herë sa të mos i kërcente gjaku në kokë, dhe përsëri i tha me atë zë të butë e këmbëngulës:

- Unë them se duhet bërë një gjë, pa ti si të duash.

- Po rri rehat moj e uruar dhe flije mendjen, se kjo është shaka dhe hiç gjë tjetër.

- Pse kuvëndon kështu, more burrë!

- Po moj lumëmadhe, shokët e tij kanë bërë shaka. Dëgjo mirë ti. Nuk e mban mend kur na shkroi djali se në ushtri ka gjetur shokë të mirë, shakaxhinj, që e duan shumë e lënë kokën për të.

Nënë Lena, si kudo, edhe në të menduar ishte e nga-

dalëshme. Ajo dëgjonte në heshtje, pastaj përpiqej t'i bluannte mirë me mullirin e saj ato që i kishin thënë dhe t'i peshonte mirë fjalët para se t'i nxirrte nga goja. Kështu bëri edhe në atë rast. I mori fjalët një e nga një, i ktheu nga të gjitha anët në mëndjen e saj, pastaj u përgjegj prerë, duke tundur kokën:

— Këtu s'ke fare të drejtë. Dëgjomë dhe mua njëherë, pa le të të dalë keq.

Po i shoqi lëvizi dorën me mospërfillje në ajër, pastaj u ngrit dhe, duke ecur rëndë-rëndë mbi dërrasat e dyshemesë që tundeshin e nxirrnin një gërvimë të zgjatur e të thellë, u ul te pezuli, në krye të shkallëve. Edhe e shoqja u ngrit sakaq dhe e ndoqi pas si në manar i bindur. Atje zunë vend karshi njëri-tjetrit, si rak më parë. Nakua mblodhi vetull-t i pakënqur, si të donte të thoshte: pse m'u bëre rrodhe, moj gjeç belanë? Po e shoqja u shti sikur nuk e vuri re këtë dhe nxori me kujdes nga gjoksi një zarf të zhubravitur e i foli së mbesës që luante e shkujdesur me moshatarët në rrugicë:

— Trëndelinë, o Trëndelinë pa hajde një ç'kë te gjyshja, se do të gostis me një gë.

Mbesa u nda me përtesë nga shoqet dhe vraoi në krye të shkallëve.

— Na, merri këto arra dhe lexoja njëherë me kujdes letrën gjyshes.

— Uh, prap ta lexoi?! — shfryu ajo me padurim.

— Prap, xhan i gjyshes, prap.

Trëndelina nisi t'i lexonte me nxitim ato fjalë që, jo vetëm ajo, por dhe gjyshi me gjyshen i kishin mësuar përmëndësh dhe i përsërisnin në heshtje, duke vështruar njëri-tjetrin në sy. Në letër hapei fjalë për djalin e tyre, Luan Broken, i cili i shërbente atdheut me ndërgjegje të larë në një repart të artillerisë bregdetare dhe arrinte rezultate shumë të mira në stërvitje, duke

u bërë shembull për shokët e tij. Kohët e fundit, siç shkruhej në letër, Luani që nderuar me shenjën e ushtarit shembullor. Më në fund shokët e komandës falernderonin prindërit e tij që kishin rritur dhe edukuar një ushtar të mirë të popullit e atdheut.

Si mbaroi së lexuari, mbesa ia lëshoi letrën në prehër gjyshes dhe u lëshua me vrap shkallëve, pa e vënë re gëzimin e thellë, të përzier me një ndjenjë hutimi, që shprehnin fytyrat e pleqve. Dhe kjo vinte se në letër kishte aq shumë fjalë të mira, sa nuk u vinte t'u zinin besë. Gjatë tërë jetës së tyre ata nuk kishin dëgjuar ndonjëherë lëvdën të tillë. Ndaj u dukej se kjo ishte një shaka e shokëve të Luanit dhe asgjë më tepër. Ata ndofta e kishin lexuar letrën që i kishte dërguar jo shumë kohë përpara i jati i tij dhe kishin stisur një marifet të tillë për t'i gëzuar prindërit e dëshpëruar. Në atë letër Nako Broka shprehte të gjithë pakënaqësinë që i biri, pas pesëmbëdhjetë muaj shërbimi, nuk e kish bërë hak të merrte pesë a gjashtë ditë leje dhe të gëzonte prindërit që rrinin kokëulur para fshatarëve. Gjer atëhere të gjithë djemtë që kishin shkuar ushtarë, kishin marrë kush një e kush dy herë leje shpërblimi dhe i kishin gëzuar sa më s'ka prindërit e tyre. Kurse atij, Luanit, nuk i bënte lëkura as pesë groshë. Dhe Nakua nuk mbante mend ç'shonte tjetër. Atë ditë ishte gjithë hundë e buzë dhe s'kish lënë fjalë pa i thënë. Më pas e kuptoi dhe vetë që e kish shkelur, po letra kish marrë rrugë e ai s'kish si ta kthente. E shoqja nuk dinte asgjë nga këto, ndaj ai nuk çuditej aspak me këmbënguljen e saj.

— Po rri moj lumëmadhe, se janë të ngatërruara këto punë i thoshte.

— Ç'thua kështu, more burrë — habitej ajo. — Përse

na e ndjell kështu të keqen, në vend që të gëzohesh për letrën që na erdhi.

Dhe zinin e kujtonin fjalët që qenë shkruar në letër. Nakua e niste, nënë Lena e priste. E pse ta vrisnin aq shumë mendjen, thoshnin. Luani nuk qe nga ata djemë që s'dinë ku lenë brashnjat e tyre. Përkundrazi, që në vogëli nuk i lente dy gurë bashkë. Në të gjitha punët e mbrapshta që bëheshin, me siguri do të kishte gjithë edhe ai. Në qoftë se thyhej ndonjë xham me llastika, në se zhdukeshin vezet në furikun e ndonjërit apo ktheheshin bagëtitë nga kullota me gjitë e shkundur, në këto marifete do kishte medoemos dorë edhe Luani. Njerëzve ua kishte prurë në majë të hundës. «Ç'ja hap ashtu syrin, a derëzi, sikur do të bëjë kokovenë e kuqe — i thoshin shpesh moshatarët Nakos. — Shtroje ore në dru sa t'i duket prifti gomar dhe ke për të parë se ç'djalë do të bëhet.» Nakos edhe i vinte inat, edhe i bëhej qejfi. «Epo helbete djalë është — thoshte — ç'i do dhe ata gjymtyrimët që s'dinë të nxjerrin as qi-men nga qulli. «Dhe i qeshte buza vesh më vesh kur shihte si hidhte shtat i biri e si kacafytej me moshatarët e tij, të cilët ja kishin frikën. «Më ngjan mua shejtani» — thoshte në këto raste. Ndërsa kur bënte ndonjë të prapë e i merrej emëri nëpër gojë fshatit, ngryste vetullat e vërtitej nëpër divan, duke ju kanosur së shoqes: «Ç'është kështu me të, xhanëm? S'të ka lënë gjë. Sikur ta kesh nxjerrë nga hundët!» Nënë Lena qeshte nën buzë. «E po doemos që do na ngjasë, se yni është». «Jo, jo. Mua as në thua të këmbës nuk më vjen. Hedh nga ty ai.»

Nakua e kishte pritur me shpresë kohën kur do të shkonte ushtar i biri. «Është shkollë ushtria, — i thoshte së shoqes. — Dëgjomë mua ti. Ke për të parë po nuk u bë çelo në ushtri. Kur të kthehet andej, nuk do ti

thotë më këmbës dorë.» Ndaj e kishte bërë festë ditën që e nisi djalën ushtar. Ja kish thënë pastaj disa f'alë që t'i mbante vath në vesh. Dhe numëronte muajt me gisht. Numëronte e priste ta shihte në derë të rritur e të forcuar, po dhe të p'ekur e të argasur. Po muajt shkolin dhe atij se ç'i mblidhej një lëmsh në gioks kur kujtonte të birin. Nakua përpiquej ta hidhte jashtë dhe të mos e bënte veten, po nuk e linte të qetë e shoqja. Ç'është kjo punë, mor burrë, i thoshte. Pa çalltis dhe ti si të gjithë të tjerët e shko shikoie si i ka punët.

Ai pa ç'pa e u nis. Dhe as që e mori vesh si i kaloi rruga, duke kuvenduar në heshtje herë me të shogën, herë me veten e me shokët. Kur po i afrohej repartit dhe pa një ushtar roje te hyrja, cer ja bëri zemra. Po sikur të qe Luani? Eci me hap të shpejtë, pa ja larguar sytë. Një zë i fortë e mbërtheu në vend. Jo. Nuk qe ai. Nako Broka uli hejbetë dhe priti. S'kaloi shumë dhe ju afrua një ushtar tjetër me një shenjë të kuqe në krah.

— Jam babai i Luan Brokës — i tha. — Erdha të takoj djalën, — dhe ja nguli sytë ushtarit, për të parë se si do t'i priste fjalët e tij. «Po ta kenë bërë këta letrën, do më japë ndonjë shenjë» mendoi. Ju duk sikur roja seç përtypí nëpër dhëmbë.

— I ati i Luanit? — pyeti ushtari dhe sikur u hutua për një çast. Të paktën kështu ju duk Nako Brokës. «E sheh? Ky zullap do ta ketë shkruar letrën...» Sakaq ushtari qe bërë erë. Atij ju dukën të gjata tërkuzë ato minuta. I bënte sytë katër se mos dallonte të birin në mes të ushtarëve që lëvronin poshtë e përpjetë nëpër repart. Po ata i dukeshin të gjithë njësoj. Më në fund ju afrua ai ushtari me shenjën e kuqe në krah. Ishte vet i dytë, me një oficer të ri që nuk kish shkruar mirë brisk në faqe. Ai nuk arriti as ta mblidhte veten, kur

oficeri i zgjati dorën dhe ju hodh në qafë, si të ishte djali i tij:

- Mirse na erdhe, babai i Luanit! Si jeni me shëndet? Si shkojnë punët andej, nga kooperativa?

- Mirë, ore bir. Shumë mirë. Të falënderit — dhe vështroi nga ushtarët që po grumbulloheshin në post-blok. As kjo nuk ju duk shenjë e mirë.

- E di se keni telashet tuaja dhe s'na i kini nënë neve, po ja, nuk m'u durua dhe erdha. Të shoh njëherë me sytë e mi si i ka punët, t'ashë.

- Domethënë e kini marrë vesh?

Nako Brokës s'i mbeti më pikë dyshimi. «E sheh? Këta zullanër e kanë bërë.»

- E mora, mor bir, e mora. Shokët...

- Po, baba shokët. Një shkarje e vogël që desh na kushtoj shtrenjt.

«Pse s'thua: na kushtoi, po «desh na kushtoi.» Ne kemi dy-tre ditë që s'vemë grumë në sy».

- E po diem janë, o shoku komandant, dhe ç'e ku gabojnë nganjëherë.

- Të mos qe hedhur në kohë Luani, do t'i kish marrë lumi të gjithë. Po tani është mirë. Fare mirë.

Nako Broka kapsalliti sytë.

- Kush kështu?

- Luani.

Ai shikonte herë komandantin, herë ushtarët që qenë afuar dhe nisën të flisnin pa i lënë radhë njëri-tjetrit.

- Babai i Luanit? Sa mirë. Ke një djalë të mrekullueshëm! Shokun tonë më të mirë.

- Ne të nisëm dhe letër, besoj e ke marrë.

- Po, e mora. Po... në gjë s'kuptova Kush e shkruante: ju, apo komanda.

- Ne, shokët. Komanda. Të gjithë bashkë.

- Për të shkroi dhe gazeta. Nuk e kini lexuar? Ja,

në faqe të parë: «Një akt heroizmi për të shpëtuar shokët.» Shikoni dhe fotografinë.

Nako Broka mori gazetën dhe nuk po u besonte syve. I dukeshin të gjitha si shaka, një shaka e bukur, e këndshme, që donte të mos kishte mbarim. Vështroi një hap fotografinë. «Hë, more bir, më thuaj ti, shaka është apo...» Luani i buzëqeshte që nga gazeta: «Mos u bëj merak, baba. Çdo gjë kaloi mirë.»

— Po ç'ka ngjarë, xhanëm! Unë s'po marr vesh.

Komandanti e kuptoi se i ati i ushtarit nuk dinte si qëndronin punët. Dhe nisi t'ja shpjegonte me radhë:

— Asgjë për t'u shqetësuar, baba. Ne ishim në stërvitje dhe po shtynim topat me krahë. Qe një vend shumë i thyer. Topi i dytë rrëshqiti dhe po shkante me shpejtësi drejt greminës. Numërorët përpiqeshin ta mbanin, po nuk ja dolën dot. Nga çasti në çast mund të ngjiste fatkeqësia. Të gjithë shikonin me gjak të ngrirë. Vetëm Luani nuk e humbi. U hodh nën rrota dhe ja ndryshoi rrugën topit. Shokët shpëtuan për mrekulli. Edhe ai gjithashtu. Në fillim qe rrezik të humbiste këmbën, por mjekët bënë të pamundurën. Tani është si molla. Këto ditë del nga spitali.

Nako Broka ishte si në ëndërr. Për një kohë nuk qe në gjëndje të thoshte asnjë fjalë. Pastaj i hodhi pas krahëve të gjitha dhe vetëm për një gjë mendonte: të takonte sa më parë Luanin.

NJË NATË DIMRI

Në dhomë ishin tre veta: xha Gori, e shoq'ia — nënë Lola dhe Drita, nusja e djalit të vetëm që kishin ushtar. Po dukej sikur brenda s'kishte njeri. Secili që ulur në vendin e tij: pleqtë dy qoshet e oxhakut, ndërsa e reja karshi zjarrit, mbi një fron të vogël, dhe rallë e tek shkëmbenin ndonjë fja'ë. Gratë thurrnin çorape të trasha leshi dhe kur e kur i hidhnin nga një vështrim kuptimplotë niëra-tjetrës, si të vazhdonin në hes' tje një bisedë të fshehtë. Xha Gori, burrë rreth të gjashtëdhjetave, me flokë krejt të zbardhur dhe vetullat e trasha, nën të cilat shikonin dy sy të ëmbël e të qeshur, e pikasiti kuvendimin e tyre të heshtur dhe desh të pyeste, po prap ndërroi mendie. «Punë grash» mendoi dhe u ngrit. Përshkoi me një çap të rëndë e të ngathët gjatësinë e dhomës së zjarrit dhe u ndal pranë dritares. Fshiu me pëllëmbë të dorës avullin që kish veshur xhamat dhe u afrua aq shumë sa hunda preku xhamin e ftohtë e ai u mundua të dallonte se ç'mbulonte nata me sharkun e saj të zi.

Jashtë shfrynte suferina dhe atij ju duk sikur, bashkë me kanatat e dritareve, e gjithë shëpia dridhej nga të ftohrit. Mori një dorë duhan dhe, po me atë hap të ngathët e të rënduar, ju afrua qoshes e nisi ta grinte, duke i mëshuar thikës me të gjithë peshën e krahut.

«Duhani i mirë», mendoj duke nuhatur erën e tij të fortë që e bëri të tështijë dhe prap e hodhi veshtrimin nga e shoqja dhe e reja.

— Po pse e qepët kështu gojën, o të uruara? — foli pa e hequr vështrimin nga duhani. Në vend që të përgjigjej, nënë Lola u ngrit, hoqi fillin e lëmshtit nga qafa dhe e la mbi postiqe.

— Do vete ti flas Polies — tha duke vështruar në mënyrë kuptimplote nga e reja. Xha Gori kapsallti sytë.

— Vërtet thua?! — pyeti duke shikuar herë nga e shoqja e herë nga e reja.

Drita, si e zënë në faj, nuk guxonte t'i ngrinte sytë, kurse nënë Lola nuk qe e zonja të fshehte gëzimin. Ishte një gëzim i thellë ky, i përzier me një ndjenjë padurimi e pritjeje, që e bënte t'i rrihte z mra fort. Xha Gori kish veshur sakaq këpucët e rënda me proka dhe kish hedhur supeve pallton prej shajaku.

— Vërtet thua?! — pyeti përsëri, duke hapur përgjysmë derën. — Dale se i bëj zë unë Polies — dhe e përdriu sakaq errësirë e natës. Në fillim ju duk se kishte përpara një hon të errët e të thellë dhe i hodhi me dojtje hapat, po shpejt ju mësuan sytë me errësirën dhe cci i sigurtë. Nga rrugica ju ndërsyen tre-katër qen. Ai tërhoqi një hu nga gardhi për t'u mbrojtur dhe cau për-pjetë. Qentë e ndjenë rrezikun dhe, si hamullitën duke nxjerrë ca ulurima të zgjatura, nuk e ndoqën më. Ai i ngjitej me nxitim së përpjetës. Gati s'a s'vraponte, megjithatë i dukej sikur nuk ecte po qëndronte në vend. Kohët e fundit, kur ishte vetëm, ai kish kuvenduar shpesh me mëndje me nënë Polien, madje në natë e kishte parë edhe në ëndërr duke dalë nga dhoma me një djallë topolak në duar, po ai kurrë s'e kish marrë me mend se do t'i ngjitej kështu së përpjetës, sa t'i zihet fryma e të mos ngopej me ajër. E ndjente se kjo i vinte më

shumë nga gëzimi se sa nga të rendurit. Tani që kishte arritur në një moshë të tillë, ai kish menduar shpesh se gëzimi më i madh për të do të qe të bëhej gjysh. Në të vërtetë ai kishte menduar për këtë jo vetëm tani që ish shtyrë në vjete, por shumë më përpara. Edhe kur njëzet e ca vjet të shkuara i kishte lindur d'alë, pas gjashtë vaizave, dhe i ishte dridhur zemra në kra-hëror nga gëzimi, edhe atëhere mënd'a e tij kish vrapuar në vjetët që do të vinin dhe ish munduar të përfytyronte d'alin e d'alit, atë zullpin e vogël që do t'ingjante atij dhe do ta mbante të hapur derën e shtëpisë së tij. Edhe kur nxitoi ta martonte të birin, edhe kur në shtëni i erdhi nus'a si një thëlëzë mali e një rëzit e uronin të trashëgohej, ai prap kish menduar ditën kur do të bëhej baba - gjysh e shtëpia e tij do të mbushej me mysafirë. Pas martesës së të birit, ai mezi kish pritur sa të mbetej e reja shtatzënë dhe shpesh kish menduar me frikë në zemër se ç'do të ngiiste sikur ajo të mos lindte, apo të lindte vetëm vajza. Në këto raste ai ndizte njerin cigare pas tjetrit dhe, përmes tymit të duhanit, i dukej sikur e shihte derën e shtënisë së tij të mbllur përgjithnjë, me bar e ferra nëpër shkallë, ndërsa shtëninë të anuar e gati të shembej. Kurse tani, ja tek e shihte atë derë tek po hapej nga të dy anët, dhe vraponte që të zinte qoshën e gjyshit të gëzuar e të priste siç ja donte zemra uimet e bashkëfhatarëve: «Të ruat, o xha Gori. U bëftë plak me miekër të bardhë.» «Faleminderit. Gaz paçi në shtëpitë tuaia». Ai e shihte pastaj nipin tek zbriste shkallët gati për t'u rrëzuar, duke vrapuar për t'ju hedhur në prehër. «Oerata d'a'ë ky nipi i xha Gorit. S'i ka lënë gjë të gjyshit. Sikur ta ketë nxjerrë nga hundët.»

Ai shpuri buzën në gaz. I qe afruar shtëpisë së nënë Polies. Para se të kapërcente pragun, mbajti hapin. Ju

kujtua se pak më lart ishte ambulanca e fshatit dhe akoma më lart dhoma ku banonte ajo vajzë e re që kish ardhur nga qyteti, mamija si i thoshin. Po sikur të merrte atë? I doli parasysh fytyra e saj e drojtur, me vështrim të ngulur. Dukej vajzë e hedhur dhe thoshin se në shkollë kish dalë mirë, po ja që në fshat nuk e vinte njeri në hesap. Thoshin se nuk i afrohej as në gisht të këmbës nënë Polies, që kish pritur në duart e saj e u kish lidhur kërthizën të gjithë fëmijëve të fshatit. Dhe asnjëherë s'i kish ndodhur ndonjë e pabërë. E ç'i duhej mamija atëhere? Polia ishte sa për dhjetë. Dhe ai u ngjiti. Trokiti në derë. I foli. «Pole, o nënë Pole!» «Kush është te dëra?» «Hap». Jam unë, Gori». Ai ndjeu hapa që u afruan. Dërrasat e dyshemesë kërçitën. Pastaj llozi i hekurt. Dera u hap. Në gjysmë errësirën e dhomës, xha Gori dalloj fytyrën e saj tërë rudha, si një beze e zhubravitur. I tha me dy fjalë si qëndronte puna dhe ju lut të mos humbiste kohë. Ajo hodhi kraheve një shall të zi dhe e ndoqi pas në heshtje. Zakonisht kështu ngjiste. Vinin dhe i flisnin natën ose ndaj të gdhirë. Ajo e dinte se në kësi rastesh njerëzit bëhen të paduruar dhe mundohen të mos humbasin asnjë minutë. Mezi arrinte t'i ndiqte pas, aq shpejt ecnin. Dhe gjithnjë burrat bëheshin llafazanë, thoshin disa fjalë pakuptim dhe mezi e kapërcenin pëshymën. Polia që mësuar me këtë dhe rrallë e tek përgjigjej. Edhe xha Gori kështu bëri gjersa arritën në shtëpi. Atje heshti dhe mbaiti hapin i hutuar, si të priste nga nënë Polia se ç'duhej të bënte.

- Ti Gori shko lart në dhomë dhe këputja gjumit! Sa të na lindë nipi, vi të them unë - foli ajo me zë të prerë e urdhëronjës. Ai u bind. Ngjiti me nxitim shkëlqet - kaq të lehtë e ndjente trupin - dhe hyri brenda.

Sado që në vatër digjej një kërcu i trashë me kër-

çepa, në dhomë ishte ftohtë. Ai mori mashën dhe e krojti trungun e i fryti. Në fillim u shkëputën qindra shkëndija, të cilat, si të qenë çliruar nga një ankth, u ngritën dhe vrapuan të lehta përpjetë. Pastaj shpërtheu flaka. Ai ngrohu duart, i fërkoj dhe u shtri në minder. Donte të merrte një sy gjumë, po e ndjeu se nuk do të mundej as të dremiste. Që poshtë vinin zëra të mbytur. Mbuloi kokën me një velenxë të trashë leshi, po zërat prap i ndjente. U përpoq të dallonte ndonjë fjalë, por qe e pa mundur. Atëherë mbuloi pran kokën, po e ndjeu se nuk do të mund të qëndronte gjatë ashtu. U ngrit dhe zbriti poshtë. U suall nëpër oborr, pastaj shkoi nga kasollja, mbushi grazhdin e lopës me zahire dhe zuri të ecte poshtë e përpjetë nëpër oborr, duke goditur kalldrëmin me shkop.

Nata qe e zezë pus. Ai ngriti kokën. Ju duk se qielli kish zbritur aq poshtë sa, po të ngrinte dorën, mund ta prekte. E kuptoi se do të binte borë. Dhe ndjeu t'i lagej fytyra. Nga qielli nisën të zbrisnin mijëra flutura të vogla, që vraponin e vraponin drejt tokës, si të përpqeshin të kapnin njëra-tjetrën. «Në vazhdoftë kështu, gjer në mëngjes do t'i hedhë dy tre pëllëmbë» mendoj dhe, pa ditur ç'të bënte u ngiit prap në dhomë. Ishte i lodhur. Duhej të shtrihej ca. Të përpiqej të flinte. Medoemos duhej të merrte një sy gjumë, se ku i dihej të nesërmes. Dhe u mbështet pas oxhakut. Z'arri po shuhej. Ai desh të ngrihej, t'i hidhte një krahë dru, po ndërroi mendje. Kapakët e syve ju rënduan. Rreth tij çdo gjë e humbi pak nga pak shkëlqimin dhe u mjegullua. Nisi të merrte frymë rëndë. Zhurmat nuk e lirin të qetë, po tani këto ishin më të largëta, më të thella, si të mos kishin të bënin me të, as me shtëpinë e tij, po me dikë tjetër. Në këto e sipër, ndjeu lëvizje që u pasuan nga zëra të gëzuar dhe një lëkundje dy-

shemeje. Pastaj të gjitha u topitën dhe ai dëgjoji vetëm një zë të hollë fëmije. U drodh i tëri. «Pa shih ç'zë paska, malukati!» dhe ndjeu hapa nëpër shkallë. E kuptoi se qe nënë Polia. Ajo shtyti me bryl' derën dhe u fut brenda duke mbajtur me kujdes para duarve diçka të bardhë, të mbështjellë me pelena. Nga nxit mi nuk kish lidhur as shaminë në kokë. Flokët i kish të bardha si bora. «E paçim me jetë, xha Gori. Pa shih ç'birko dialë na lindi» dhe ia tregri. Nuk kish parë fëmijë aqë të bukur, aqë të shëndetshëm me duart rrathë-rrathë që i vërtiste në ajër si të donte të prekte diçka dhe guiste pa pushim. Xha Gori u zgjrt ta kapte, ta përkëdhente. Po për çudi nënë Polia u zhduk pa pritur. Ai brofi në këmbë dhe vrapoi te dera.

— Nënë Pole, o Nënë Pole!

Dhe mbajti vesh. Fjalët e tij u rrukullisën shkallëve. Priti me shpresë të dëgjonte përsëri zërin e hollë e depërtonjës të fëmijës që pak më parë kish mbushur dhomën. Po qe e kotë. «Paskam qenë në ëndërl!» foli. Dhe çdo gjë u shemb me zhumë e u rrëzua. Zbriti dy e nga tri shkallët. Kur arriti poshtë i prenë rrugën dy gra. Ai i vështroi pa e pasur mëndjen, andaj nuk i njohu. Sytë u përpoqën të gjenin atë që kishin humbur pak më parë. Po ishte e kotë. Ai u mundua të merrte me mend ç'po ngjiste. Po as këtë nuk qe i zoti ta bënte. Mbi të gjitha e turbullci ajo ndjenjë trishtimi e pasigurie që shprehnin fytyrat e grave.

Cilat qenë ato? Përse kishin ardhur aty? Ç'lidhje kishin me të?

Si të donte të merrte përgjigjen e këtyre pyetjeve, zgjati hapin dhe ju afrua derës. Ato i prenë rrugën. «Mos, nuk është punë për burra këtu!» Por ai i shtyti me forcë dhe u dha te pragu. Brenda disa gra venin e vinin. Dukeshin të shqetësuara. Seç thoshin, seç për-

piqeshin të bënin. E shoqja, Lola, e kish humbur fare pusullën. Gori e kuptoi se atje nuk ishte vend për të. Dikush e tërhoqi nga krahu. Ai u bind. Dera u mbyll me forcë. Kërcitja e saj e solli në vete.

— Mirë, xhanëm, po përse s'ka lindur akoma? — pyeti.

Gratë e shikuan të hutuara.

— E ka fëmijën mbrapsht! — shpjegoi njëra.

— Prapësil — shtoi tjetra.

— Lere mos e nga. E mjera grua. Keq e ka. Duhet t'i bëjë hall kokës.

— Pse t'i bëjë hall? — pyeti i çuditur xha Gori.

— E po ja, ashtu e pati fatin, lumëzeza...

Ai u kollit. E pa me inat atë që foli dhe u çapit më tutje. Këmbët e shpunë në të ndarën tjetër. I ra dhomës nga kreu në fund. Ju avit dritares. Xhamet ishin të veshur me avuj. Ai nuhati dhe e fshiu vendin me pëllëmbë. Dëbora e kish shtruar. Një trumcak i trembur trokiste në xham. Ai çeli dritaren dhe zogu duke hapur q. mbyllur me frikë dy sytë e vegjël, si dy pika uji, hyri brenda. Pa e pasur mëndjen, xha Gori zgjati dorën ta kapte, po nuk mundi, se zogu ndahu krahët me frikë dhe i humbi nga shtë.

Çudi e madhe! Ç'po ngjiste kështu?

* * *

Në rrugë kalonin njerëz. Atij ju duk se, kur i afro-heshin shtëpisë, mbanin hapat, seç i thoshnin njëri-tjetrit dhe largoheshin duke kthyer kokën pas. «Gjynah! U dogj i gjori për një fëmijë», ju duk se thoshnin. Ai i vështronte me inat dhe nisi të ecte nëpër dhomë. Atë çast u hap dera dhe brenda hyri me frikë e shoqja, Lola, duke ecur në maja të këmbëve. Sa e pa, xha Gorit i ndolli zemra diçka të keqe. Ajo ishte zverdhur, qe pre-

rë në fytyrë, kurse nën sy i qenë formuar rrathë mavi. Qe gati, të qante. Nuk e kishte parë kurrë aq të tronditur. Ajo ishte grua e vuajtur, e përmbajtur dhe ai u habit si e kish lëshuar aq shumë veten.

— Kjo është kujë. Kujë e zezë. Pu-pu ç'na gjetil

— Ç'ke mojl Pse mendon prapësira?

— Të mjerët ne. E m'era grua!

Dhe nuk u përmbait. U shkreh në vaj. Dridhëi e tëra, kurse nga sytë i rridhnin lotët u'ë. Xha Gori u tremb. E kapi nga supet, e tundi fort, po ajo nuk e mblidhte dot veten.

— Aman, burrë, bëni një derman. Do të vdesi edhe ajo, dhe fëmija.

Ai e shkundi përsëri:

— Ç'thua?

— Kështu si të them unë. Bëni derman sa nuk është vonë. Ti je burrë. Mos e ler të vdesi.

Xha Gori s'e kish dëgjuar herë tjetër të fliste ashtu. E kuptoi se punët kishin marrë rrugë të keqe. Ndërsa rrinte i hutuar dhe vriste mëndjen se çfar mund të bënte, ju duk se pas krahëve ndëu hapa dhe dikë që afrohej. Ju duk se, sa të kthehej do ta shihte Dritën tek i afrohej e qeshur e gojëmjaltë, si gjithnjë, duke e pyetur buzagaz: «U mërzite baba? Mos do një kafe?» Sa do i lodhur e i mërzitur të qe në këto raste, kur ja dëgjonte zërin, e harronte çdo gjë. «Jo bijë e babait, nuk e lodha» — ja kthente dhe e vështronte me dashuri e çuditëj ç'dhemshurie ndiente për të renë dhe sa e zbrazët i dukej shtëpia, kur nuk e kishte aty. Ai kishte pa-

sur vajza plot vatrën, kishte dhe djalin, po me Dritën s'vinte asnjë.

— Mos e le të...

— Po vete të thërras atë, maminë.

— Ajo erdhi që mbrëmë. U mundua sa s'ka më me atë të sajën. Po...

— Arëhere...

— Ti di. Bëj një derman.

Ai vrapoi për ashta. Në rrugë kishte njerëz. Ata e vështruan drejt në sy, si të prisnin nga ai se ç'duhej të bënin e si t'i vinin në ndihmë. Xha Gori eci kuturu rrugëve. Pëstaj shkoi te kryetari i kooperativës dhe te sekretari i partisë. Qau hallin me ta. E rrahën punën nga të gjitha anët. Korjeri që ish nisur në qëndër të lokalitetit për të marrë dëktonin, qe kthyer filli vetëm. Mjeku kish shkuar në një fshat tjetër për një rast urgjent. Njerëzit u mblodhën prap kokë më kokë dhe vranë mëndjen se ç'mund të bënin. Qyteti qe larg. Në një kohë të tillë, me vajtje e ardhje, donte më shumë se një ditë. Kurse puna s'priste.

Xha Gori nisi prapë eccjakët. Teksa çapitei, e ndiente se krahas tij, bashkë me të, qe vënë në lëvizje i tërë fshati. Ai qe bëri kaq dhe nuk mbante mend që fshati të kish ndier një tronditje të tillë. Herë herë i dukej sikur ata nuk i shqetësonte halli i tij, po qenë vënë në tension për diçka tjetër që ai nuk arrinte ta kuptonte. Mirëpo nga kohë më kohë njerëzit trokisnin në portë të tij, pyesnin për të renë dhe ai e kuptonte gjithnjë më qartë se brenga e tij qe bërë brengë e tërë fshatit. Gjer pak më parë, kur rrinte i vetëm brenda katër mureve të dhomës, ai kish nisur një monolog të gjatë me

djalit ushtar. Në fillim kish vrarë mëndjen si t'i dërgonte lajm që të vinte sa më parë e ta kishte krah për të mirë e për të keq, se njeriu ka nevojë ta ndajë me të tjerët edhe gëzimin edhe hidhërimin. Por shpejt ishte penduar. Përse t'ia ngrente mëndjen të birit? Ku priste koha sa të vinte ai? Kurse tani e shihet qart që nuk qe i vetëm, kish krah të gjithë fshatin. Dhe sado që hë për hë nuk gjente ndonjë rrugë dalje, kur shihte si lëvrinin njerëzit, i shtoheshin shpresat se diçka do të bëhej. Do të gjëndej një rrugë. Doemos do të gjëndej. Sakaq, sytë i zunë një kalorës që nisej revan nga tshati. Kush ishte ai? Ku shkonte vallë?

Mori të shkonte përsëri posht, në dhomë. Të pyeste njëherë se ku i dihej. Por ndërroi mëndje. Njerëzit hyjnë e delnin po aq të shqetësuar. Madje i dukej se po të shkonte atje, do t'i priste rrugën e shoqia. Sa ta shihte, ajo do të fillonte nga avazet. Do ta pyeste ku qe, ç'bëri. Kurse ai, ç't'i thoshte ai?

Ndërsa fliste kështu me vehten, u kujtua se jo shumë larg nga fshati, ishte një repart ushtarak. Po sikur të shkonte dhe ta qante hallin me komandant Harizin? U përpoq të sillte ndërmend fytyrën e komandantit, por për çudi tiparet e tij ju ngatërruan me tiparet e të birit, Luanit. Ju duk se do ta takonte edhe atë atë. Dhe s'e bëri të gjatë. Dëborë kish arritur gjer nën gju, por ai e çante me një lehtësi të habitëshme dhe nuk ndiente të lodhur.

Komandant Harizi e dalloj që larg. E priti tek postblloku siç pret i biri të jatin:

— Mirse erdhe, xha Gori, Si u bë nusja?

Ai mbajti hapin i habitur.

- Ç'ka, o komandant. Po ju si e morët vesh?
- Pak më parë ishte këtu kryetari i kooperativës. Na i tha të gjitha fill e për pe. Ti mos u bën merak. Ne lajmëruam Tiranën.

Xha Gori nuk po e mbledhte veshën. Jo, jo. Nuk ishte në ëndër. Të gjitha qenë të vërteta.

- Kë lajmëruat në Tiranë?

- Shokët e ministrisë. U thamë se një kooperativiste e dalluar duhet të shtrohet urgjent në spital, të operohet.

- Po pastaj, more bir?

- Presim përgjigje, xha Gori — duke folë kështu, komandanti ju afrua telefonit. Vërtiti dorëzën.

- Shoku centralist, të lutem më nxir edhe një horë Tiranën. Urgjent.

Dhe u kthye të ulej në karrige, pranë stufës. Por nuk arriti. Zil'ia e telefonit trokiti fort.

- Alo, ministria? Ju shqetëson përsëri komandanti i repartit të Gurit të Thanës, Hariz Laska. Po, po, Unë jam... Ashtu?... Domethënë u nis. Ju faleminderit shumë... :

Ai uli receptorin dhe qëndroi disa çaste në heshtje, me vështrimin e tretur tej dritareve:

- Mos dëgjohet zhurmë, apo më bëjnë veshët.

Në dhomë u bë heshtje.

- Ç'zhurmë, shoku Hariz?

- Tani duhet të vijë helikopteri. Janë nisur mjekët më të mirë të kryeqytetit.

Ata dolën me nxitim në oborr. I hodhën vështrimet nga qielli. Në mes vetullave e mbi ballë u formuan rudha,

- Kohë e keqe, komandant.

- Po, e keqe.

— Kot që i vutë në telashe. Nuk do të vinë dot.

— Për atë mos u shqetëso. Patjetër që do të vinë. Mua më duket se dëgjoj zhurmë.

Ata përgjuan me veshët bigë. Nuk kaloi shumë dhe që larg u dëgjua një vuvurimë e thellë, e zgjatur, gjersa u duk do të çahet qielli.

— Po vjen helikopteri!

Xha Gori vështronte herë komandantin, herë atë makinë të madhe që doli nga retë e u lëshua me gjëmim drejt tyre. Të gjitha këto i dukeshin të çuditëshme, të paqëna që do të zhdukeshin pa pritje, ashtu siç ishin çfaqur. Por helikopteri sa vinte bëhej më i qartë gjersa duke humbur gjithnjë më shumë lartësinë qëndroi disa çaste pezull mbi fshat dhe preku në një tund tokën.

— Këtë nuk ma priste mëndja, more biri! — foli dhe u çapit me një frymë drejt fshatit.

LUGINA E PORTOKALLAVE

«Unë nuk ecja, po fluturoja. Më dukej se atje s'do të gjëja lapidarin, po tim bir të gjallë...»

- Nga tregimi i një nëne -

Dera e vatrës së kulturës u hap ngadalë, duke nxjerë ca tinguj të çjerë, si të përvajshëm. Në katrorin e saj, si në një kornizë të madhe, që kish për sfond luginën e portokallave, qëndronte një grua e veshur në të zeza, si shumica e grave të atyre anëve. Të gjithë ballin, gjer mbi vetulla, ja mbulonte një shami e zezë, e cila i nxirrte edhe më mirë në pah tiparet e saj: fytyrën e rrumbullaktë me rrudha të thella e të dendura, dhe dy sy të mëdhenj, me vështrim të qartë e të ngulur. Aty sy ishin si dy lenta zmadhuese që të rrëfenin për një jetë plot halle e brenga. Dukej aq e lodhur, sa mezi qëndronte më këmbë.

Kur u çel dera e hyri ajo, zërat u fashitën një nga një. Për disa çaste në sallë sundoi një heshtje e plotë. Kooperativistët e vështruan me vëmendje fytyrën e saj që aty u dukej si e njohur, aty sikur e shikonin për të parën herë.

— Nëno, urdhëro e ulu — bëri vend një djalë i ri, me fytyrën të rahur nga erërat e bregdetit dhe vetullat kaleshe. Gruaja e vështrroi e qetë, por nuk foli. Dukej si ajo fotografia e vendosur në kornizë, që, sa të lëvizte vendit, do të rrëzohej.

— Pse u mundove gjer këtu, nëno? — e pyeti përsëri djali.

— Unë jam nëna e Sofos — tha ajo me një zë të trashë e të ngiurrur. duke i lënë për disa çaste fjalët pezull mbi sallë. Edhe ata, që gjer atëhere e kishin ndjekur të shkujdesur e mospërfillës bisedën, u kthyen me rrëmbim nga dera.

— E Sofo Gjonit?! — pyeti njëri nga ata të presidiumit, duke u çapitur drejt saj. — Po mirse erdhe, moj nënë. Ne të kemi pritur prej kohe. Të bëmë edhe telegram për ditën e inaugurimit, po na thanë se ishe e sëmurë dhe. . .

Sytë e saj të mëdhenj e të rrumbullakët, të vetmit që nuk e kishin humbur freskinë e gjallërinë në atë fytyrë, vështronin diku thellë, tej mureve të sallës.

— E di unë që Sofua nuk ja vë re nënës pse erdhi kaq vonë të çmallet. Kam qenë e sëmurë. Po tani që mora rrugë, nuk më mban vendi — foli me gjysmë zëri, si të mos kishte njeri në sallë. — Po të jetë e mundur më jepni një njeri që njeh vendin. Në pastë nga ata që qenë atëhere këtu, aq më mirë.

Ai që kish zbritur nga presidiumi i hodhi krahun dhe u çapit me të gjer tek karriga që i afruan.

— Ti mos u bën merak, moj nëna jonë, se nuk janë një e dy ata që e njihnin. Në fshatin tonë Sofon e mbajnë mend dhe gurët e rrugëve. Po tani ulu e shplodhu pak, sa të gjejmë një kafshë, se rruga vjen ca e përpjetë e do gjunjë djali.

Ajo u ul si me mëdyshje. Qëndroi si mbi gjemba. Dhe prap u ngrit.

— Mos u mundo, more bir. S'ka ç'më duhet kafsha. Dua të ngjitem me këmbët e mia. Më mirë të nisemi — dhe e ndoqi me sy bashkëfshatarin gjersa u largua. Nuk kaloi shumë dhe ai u kthye, duke hequr prej ka-

pistre një mushkë. Mbi samar kishte vënë një batanie të trashë leshi dhe një jastëk të butë. Nëna e pa nga dera gjysmë e hapur dhe u ngrit e eci drejt tij, po mushkës nuk ju afrua. U hodhi një vështrim pyetës njerëzve që u grumbulluan sakaq në oborr. Ishin shumë. Mbase i tërë fshati. Disa veta i folën. E përshëndetën. Ajo e ndjeu se të gjithë e vështronin. «U prisha punë. - mendoj - Ta dija kështu, do kisha pritur ca... Po ku më rrihej mua...?» - dhe u çapit ngadalë, duke marrë me vete vështrimet e njerëzve.

- Këtej do të shkojmë? - pyeti dhe i hodhi sytë nga kodra që ngrihej si mburojë në krah të fshatit. Qe një kodër vezake, e veshur me gjelbërim.

- Ja tek zbardh lapidari!

Nëna vështroi andej nga i bënë shenjë me dorë dhe u nis. Ecte drejt rrugës, si të kish kaluar edhe herë të tjera në atë shtigje. Fshatarët e ndiqnin pas. Në fillim u fol se do të shkonin me të pesë-gjashtë vetë, po numuri i tyre u shtua me burra, gra e nxënës shkollë, gjersa më kolonën që dredhonte së përpjeti u bashkua më shumë se gjysma e kooperativës. Nënë e ndiqte hap pas hapi shoku që kish zbritur nga presidiumi, djali me vetullat kaleshe që tërhiqte mushkën nga kapistra, pas tij vinin fëmijët e shkollës dhe me radhë të gjithë të tjerët. Njëshkolona dredhonte monopateve. Kooperativistët çapiteshin në gjurmët e njëri-tjetrit dhe kur e kur ngrinin sytë e vështronin nga kreu i kolonës. Më të rallë shkëmbenin ndonjë fjalë:

- Eh, ta dish ti se ç'trim djalë ke patur, moj nënë!

- Sofo me haie ka qënë.

Dhe vështronin nga e ëma që hiqte udhën në krye të kolonës. Kur filloi e përpjeta, shumë veta thanë se ajo nuk do të kishte fuqi t'i delte në krye.

- Do të lodhet shpejt, e gjora.

- Kur të lodhet, le t'ja hipë mushkës.

- E përse të mos ja hipë që tani?

Dhe njeri nga ata zgjati hapin. Ju afrua djalit me vetullat kaleshe. Ja mori frerin nga dora dhe doli në krye të kolonës. E ndali mushkën pranë një sopi.

- Hipja, nëno!

- Jo, mor bir, nuk jam lodhur. . .!

Dhe rrëshqiti anash. Ai ngriti supet. I tha përsëri t'ja hipte kafshës. Po ajo nuk u përgjegj. Me çap n e saj të pandryshuar, pak e kërrusur, me një rëndë dorë mbi bel, i ngjitej së përpjetës. Që poshtë dukej sikur qe një kodër e vetme, por ata ngjiteshin e ngjiteshin dhe lapidari mbetej thujse po aq larg sa në fillim.

Hera-herës nëna hidhte sytë nga maja. Dukej sikur kishte udhëtuar ashtu gjithë jetën për të arritur tek lapidari. Dhe tani që e kishte aq pranë, nuk i zinin këmbër dhe. Si të mos ishte ajo pl kë, që disa minuta më parë mezi qëndronte në kornizën e derës, dhe thoshje se nga çasti në çast do të rrezohej. «Bir i nënës! Më zhuriti malli!» — mërmëriste nëpër buzë dhe, kur e kur, prekte gazetën që kish futur në gioks. Qe gazeta e ditëve të fundit. Në faqet e brendshme të saj botohej një fotografi dhe një lajm që bënte fjalë se kohët e fundit, në fshatin B, ish inauguruar busti i dëshmorit Sofio Gjoni, ngritur nga kooperativistët në shenjë mirënjohje për vetmohimin e tij. Ja kish lexuar nipi disa herë me radhë. Ajo e kish dëgjuar në heshtje, me sytë e përplotur. Pastaj kish marrë në dorë gazetën, e kish vështruar gjatë. I dukej se në gazetë nuk botohej fotografia e bustit, por e d'alit vetë. Po atë ditë, pa i treguar njeriu, kish prerë biletën e autobuzit dhe qe nisur. Dhe ja, tani që ecte i dukej se atje lart, tek maja e kodrës, nuk do të gjente bustin, por vetë atë, Sofon, të dashur e gazmor, siç ishte gjithnjë me nënën.

Sa ta shikonte, ai do të linte bazamentin prej mërmerci dhe do t'i delte përpara, me shaminë e kuqe supeve e pushkën në dorë, ashtu siç e kish parë për herë të fundit kur qe nisur për çetë. Do t'i hidhte krahun e do t'i thoshte: »Mirse erdhe, nënole. Sa mirë që e bërë, sa më kish marrë malli. Ta dish sa herë të kam parë në endërr dhe kam qarë, si çilimil!» Ajo do t'i hidhej në qafë, do ta puthte në ballë, pastaj do ta shtrëngonte në goks, do të fuste kokën në mes të flokëve të zeza e të dredhura dhe nuk do të ngopej me erën e tij, erën e saj. Ai do të qëndronte ashtu, i urtë e i përmallur, e do t'i thosh: «Po ti je lodhur, je plakur, moj nënole, pse u mundove gjer këtu? Ajo nuk do të ngopej së shikuari. «E ku lodhet nënolia e shkretë... Po ti ke ftohtë, more bir, pse ke dalë kështu?» — dhe do të hiqte shallin e leshtë e do t'ja lidhte shpatullave të tij të gjëra, si një rrap.

— U lodhe, nëno? Pushojmë pak.

Ajo u trondit nga ky zë. Ju duk si zëri i tij. Mbajti hapin. Po shpejt u përmend. Për herë të parë ktheu sytë dhe vështroi njerëzit që vinin pas. Sa shumë qënkeshin! Po ata vallë ç'mendonin? Pse e vështrojnë ashtu?

— Si të doni — tha, jo se ishte e lodhur, por se nuk mundi t'u kundërshtonte të gjithë atyre njerëzve.

— Ulu e pi një pikë ujë. Mbase ke dhe uri.

Ajo e vështroi pa e pasur mendjen atë që foli. «Uri?» Ajo nuk mbante mend në kish vënë gjë në gojë që atë mëngjes që kish parë gazetën. Dhe prap i dukej se qe e ngopur. Kurse ujë donte. E ktheu pagurin dhe e piu me gllënka të mëdha. Po nuk u ul. E ndjente se po të qëndronte, do ta kish vështirë të merrte prap rrugë.

— Mjaft qëndruam. Më mirë ecim.

Nuk e kuptoi në i tha këto fjalë, apo vetëm i mendoj. Kooperativistët e ndoqën pas.

Ajo nisi të çapitej. Dhe përsëri humbi në mendime. Ku ta dish sa herë që ngjitur ai, Sofua, këtyre monopateve! Ku ta dish sa e kish lodhur e përpjeta. Mbase dhe i që tharë buza për një pikë ujë. «I miri i nënës! Trimi i nënës!» dhe përsëri e preku me dorë g zetën. Ju duk se preku shpatullat e tij, flokët e dendura, të dredhura. Pa nisi të kuvendonte me të. Herë i delte para sysh motak, herë duke lojtur me shokët lëndinave. E çfar nuk i kujtohej në ato çastel Ja tek e kalon prakun me një frymë. I vrenjtur. Me sytë t'akë. «Ç'ke more bir, kush të ngacmoi!» «Ai, djali i kryeplakut. Më tha brashnjaxhi. Morramadh». «Lëre se ç'je dhe ti. Do ta kesh ngacmuar.» «Jo. U mundëm belazi. Unë e rrëzova dhe ai u nxeh. Dësh të më godiste.» «E po ç'ka. Edhe po të qëlloi, s'bëhet kiameti. Ashtu e ka goditur g yshi i tij gjyshin tënd. Babai i tij b-banë tënd. Ti hesht, mos merr zjarr...» Po Sofua nuk e dëgjoi gjer në fund. U lëshua me vrap përjashta. Nëna u dha pas punëve të shtëpisë dhe nuk e vuri re kur hyri përsëri. Merrte frymë me zor. Nga balli i zbriste një vazhdë g aku, po ai nuk e kish për pesë. «Prap, more bir? Pa dale, ku je prerë ashtu!» «A, lere. Këtë herë ja shtypa mirë kokën». Nëpër rrugë u dëgjuam britma, thirrje, hakërrime. Po Sofua gjithnjë qeshte dhe i thoshte: «Lere si ja punova...? Pas asaj dite ai nuk mundi të qëndronte më në fshat. U paitua në qytet si yzmeqar. Rrallë vinte, njëherë në dy-tre muaj. Sa herë vinte, dukej më i ligështuar, po dhe më i vrazhdët, më i rritur. Nënën s'e harronte kurrë. Në trastë do kish doemos diçka për të. Kështu dhe herën e fundit. Bashkë me copën për fustan, nga trasta nxori dhe diçka të kuqe, të mbështjellë. «Po këtë, more bir?» «Këtë?» Ai e shpalosi

dhe e hodhi rreth qafës. Pastaj nxori edhe një festë ushtarake, me yll të kuq. E vuri shtrembër mbi flokët e zeza kaçurela, dhe e nderoi me grusht. «Vdekje fa-shizmit, nënole». Ajo e vështroi e hutuar. Zemra sikur do t'ia shpërthente kraharorin. Sa qe rritur, biri i nënës! Qe bërë burrë. Po ç'thoshte ashtu? Ç'e kishte atë ka-pele?» «Do të shkoj tek shokët, nënole. Nuk durohet më. Jetë qeni kjo e jona...» Ajo kish ngritur supet dhe e kish parë me frikë. «Dale, mor bir. Pse merr zjarr si kashta? Ç'janë këto që thua? Kështu ka qenë k'o gjithnjë.» «Ka qenë, po nuk do të jetë. Mjaft më! Do ta përmbysin nga rrënjët!» «Ç'thua kështu? E kush do ta përmbysë?» Ja, ky.» Dhe i biri goditi me pëllëmbë të dorës pushkën. Nëna e vështroi. Ju duk ai aq i rritur, aq i fortë, sa asnjëherë tjetër. Dhe nuk dyshoi as-pak se mund t'i bënte ato që thoshte. Vetëm se... «Po dale, more djalë. Të ç'mallemi njëherë. Unë mezi të prita.» «Do vi përsëri, nëno. Do të vi».

Dhe iku me shokët. Me shaminë krahëve, yll'n në ballë e pushkën në sup. E tani, t'ksa u ngjitej kodrave, nëna e hidhte vështrimin nga majat, si të priste të zbriste andej. Ajo kështu kishte menduar gjithnjë. I du-kei se Sofua, ishte i gjallë, se do ta shihte në ditë mes shokëve, duke qeshur e kuvenduar me ta. A nuk i thoshnin ata përherë se Sofua rronte, se ai nuk do të vdiste kurrë...? Por vitet shkuan, vitet fluturuan e ajo...

Më në fund arritën tek lapidari. Ajo mbajti hapat. Qëndroi. Nuk po e kuptonte se ç'ngjiste me të. Ishte si në ëndër. Gjithnjë vazhdonte të fliste me dikë. Kur pa lapidarin dhe bustin, sepse u drodh e tëra, u duk se që një çast ai do të shkëputej andej e do të lëshohej drejt saj. Po shpejt e kuptoi se kjo nuk do të ngjiste. Nuk mund të ngjiste. Megjithatë nuk e ndjeu atë zbrazëtirë që kish menduar. Bazamenti me bustin e

mbushnin të gjithë hapësirën e ka'tër tej e tej. A o ho-
dhi një hap... dy. Ju afrua. Hapi krahët po nuk e push-
toi dot të tërin.

— Qënke rritur, biri i nënës! Të pastë nëna...

Dhe ndjeu se diçka trokëlliti nënë këmbë. Ajo u
përkuq, Mori një gëzhojë, dy, tri. Ndofta ato gëzhoja i
kish prekur dora e tij, ndofta qenë të mitralozit të tij. Ajo
sikur dëgjoi buçimën e krismave, gjëmimin e topave,
të mortajës... I shtrëngoi në gjoks, në atë gjoks ku qe
mbështetur sa herë trupi i tij, koka e tij, fytyra, flokët...
Ato flokë të dendura, të zeza, dredhadredha. Ajo ndjeu
erën e trupit të tij, trupit të saj. Dhe pr'ti t'i njomeshin
faqet. Po, për çudi, nuk derdhi lot. Këtyre lotëve ajo
u qe trembur. Ndaj nuk kish ardhur kur mori telegra-
min. Kish menduar se, kur të ndodhej atje, nuk do të
mund të përmbahej, do të çlirohej e tëra në lotë. Në
ata lotë që i kish mbledhur për në kohë të gatë, bash-
kë me mallin për të. Ç'do të thoshte atëhere Sofua? Ç'do
të thoshnin shokët e tij? Ai i kishte aq inat lotët... Ai
i donte aq shumë këngët. Mbase për këtë, në vend të
lotëve, zemra i ndolli këngët. Dhe dikush nisi të
këndonte. Ishte një zë i dredhur, i përmallshëm që u
këndonte atyre kohrave, asaj beteje. Me të u bashkuan
shumë të tjerë dhe kodra gjëmoi. Dukej sikur zërat dil-
nin nga gjoksi i maleve; nga gjokset e nënave:

«Lule djemt e nënave...»

Pastaj dikush nisi të lexonte: «Këtu, më 12 tetor 1943
luftoi si luan trimi Sofo Gjoni, i cili për të mbrojtur
këtë fshat, këto brigje, u përlesh fytafyt me armikun,
yrau dhjetra nga ata, po mbeti dhe vetë lapidar.» Pastaj
zëri tregoi për atë ditë. Për atë beteje. Për dushmanin
që ngjitej përpjetë kodrave si një bishë e goditur për
vdekje. Në fshat qenë vetëm gratë fëmijët, pleqtë. Di-
kush dha alarmin. Njerëzit u tronditën. U vunë në lë-

vizje. Por plumbat u lëshuan pas tyre. Plumbat fishkëllinin. Fëmijët qanin. Gratë mallkonin. Kurse armiku afrohej, afrohej. Sofua me katër-pesë shokë e ngriti mitralozin tek maja. Zjarri qe i tmerrshëm. Fashistët ranë barkas. U ngritën. Ranë prap. Dhe prap u ngritën. Po tani njerëzit qenë larguar. Bashkë me ta dhe preparoja e çetës. Qëndroi vetëm ai për t'i mbrojtur. Dhe mbeti përgjithnjë atje, me shpatullat gjer tek retë.

«Biri i nënës! Trimi i nënës! Hallall qumështit!»

Me dorën që i dridhej, ajo i lëmoi gjoksin, ballin e mermertë. Dhe e treti vështrimin poshtë, në luginën e portokallave. Ato qëndronin në rreshta të drejtë e të gjelbër, si ushtarë të papërkulur të këtyre brigjeve. Era loste me fletët e tyre dhe mërmëriste pambarim një legjendë të bukur për djemtë e nënave. Për djalin e saj.

LINDITA

Buzëmbërënjja ra e butë dhe e vakët mbi qytet. Dita e humbi dalëngadalë shkëlqimin e saj dhe në shtyllat e larta u ndezën e u fikën disa herë dritat neon, gjersa më në fund shpërndanë përreth ndriçimin e tyre të zbetë e uniforme. Njerëzit, të çliruar disi nga zagushia e gushtit, u derdhën nëpër parqe e shetitore.

Lindita zbriti me nxitim shkallët dhe doli në rrugën e gjërë. E ëma e shoqëroi gjer poshtë. Linda mbajti hapat dhe seç desh të thoshte, po ndërroi mendje. Ju duk se sytë dhe gjithë tiparet e nënës shprehnin një ndjenjë gëzimi, hutimi e ankthi dhe sikur kërkonin vazhdimisht te ajo diçka që nuk e kishte.

— Po ti mama, ku vete kështu? Ktheu tani.

E ëma qëndroi dhe mërmëriti diçka nëpër buzë. Pastaj shtoi me gjysmë zëri, si të druhej mos e dëgjon-te kush:

— Shko bijë e nënës, me mend në kokë dhe...

Duke u çapitur mbi trotuar, Lindita vrau mendjen të gjente se ç'donte të thoshte e ëma me këto fjalë. Po shpejt ato e humbën rëndësinë e tyre dhe asaj ju duk sikur kishte përsëri përpara hartimet e nxënësve të vet e i lexonte me zë të ulët. Ju duk se rreshtat e fletoreve zgjateshin drejt bregdetit, ku qëndronin hijerënda e koloviteshin mbi valë anijet e repartit të fllotës luftarake. Ndonëse kishin kaluar disa ditë që kur kishin vizituar njerën nga këto anije, ajo dhe nxënësit e klasës

së saj edhe tani mund ta përshkruanin gjer në hollësi nga kishin shkuar e çfar kishin parë. Shumë nga nxënësit vendin më të madh në hartim ja kishin kushtuar xhaxhi komandantit, i cili në një natë me furtunë ishte hedhur me guxim mbi dallgët dhe, bashkë me shokët, kish shpëtuar një anije nga rreziku. Gjer para se të lexonte hartimet, Linda kish kujtuar se vetëm asaj i kish mbe-tur në mendje tregimi i oficerit që i shoqëronte për ko-mandant Sokolin, i cili e kish mposhtur me gjoks zemë-rimin e dallgëve dhe kish fituar mbi to. Teksa dëgjon-te, i dukej se ky tregim bënte fjalë për një nga heronj-të e përrallave të fëmijërisë dhe jo për atë oficerin e ri e plot humor, me të cilin qe njohur kohët e fundit.

U përpoq të sillte ndërmend si kishte ngjarë kjo.

2

Edhe atë ditë buzëmbremje ishte. Ajo kish dalë nga mbledhja e këshillit pedagogjik dhe po shtetiste me shoqet. Befas dikush e kishte thirrur: Ajo kish kthyer kokën.

— Nora, po ti?

— Erdha për pushime.

Ato ishin puthur dhe e kishin mbuluar me pyetje nje-
ra-tjetrën. Kishin dashur t'i mësonin njëherësh të gj-
tha ndryshimet në jetën e tyre pas fakultetit. Ndërkaq
dikush kishte krojtur zërin aty pranë.

— Ua, Sokol, më fal. Kemi kaq kohë pa u parë dhe...
Një kushëriri im, Linda. — Ai kishte buzëqeshur dhe
kishte zgjatur dorën...

Linda ish përpjekur të sillte ndërmend fjalët e tij:
«Sokol Shpati, nga Mirdita, i datëlindjes 1941, me shër-
bim në Durrës — dhe pas pak kish shtuar: — një metër
e tetëdhjetë i gjatë, i pamartuar.» Linda e kish mbajtur

me zor të qeshurën. Në një rast tjetër ajo do të kishte marrë zjarr e do t'i kish kthyer shpinën të porsanjohurit. Por ato fjalë, për çudi, i ishin dukur të çiltëra e të singërta. Madje edhe vetë prezantimi i ishte dukur jo i zakonshëm. Ajo kish ngritur sytë dhe e kishte parë. Ishte vërtetë interesant. Pasi i kish treguar emrin, ajo e kish hequr me nxitim dorën, sa shoqja e saj nuk e kish mbajtur dot të qeshurën. Linda ishte skuqur, kish bërë disa hapa bashkë me ta, pastaj kish kërkuar leje e ishte ndarë. Dhe i ishte dukur sikur e kish dëgjuar edhe për një kohë zërin e tij: «Sokol Shpati, nga Mirdita, me shërbim në Durrës. I pamartuar.» Po tjetër ç'tha? Ah, po:» Një e tetëdhjetë i gjatë;» Hë, ç'më qeshet. Po unë sa jam? Një gjashtëdhjetë e tetë... Ha-h! Sa bu-dallaqe që jam! E ç'rëndësi ka kjo? Asnjë rëndësi, kot m'u kujtua.

Dhe kur kishte dëgjuar tregimin e shoqëruesit për natën me furtunë, ajo ishte habitur pa masë. S'i vinte të besonte që kjo ngjarje kishte lidhje me atë oficerin e ri, të pashëm e buzagaz, me të cilin e kish njohur shoqja e saj në një mbrëmje maji.

Dhe tani, ndërsa çapitej ngadalë trotuarit, herë i dilte parasysh deti plot tallaz; herë sikur përqafonte me mall Norën, ndërsa dikush kruante zërin prapa krahëve të tyre. Pastaj dëgjonte zërin e Norës «Ua, më fal, Sokol...»

Ajo u përpoq t'i harronte këto dhe të kujtonte diçka tjetër. Sakaq ndjeu se dikush i f'iste.

- Linda!

U kthye me rrëmbim, por kur e pa atë që kishte folur, sikur u pre.

- Linda, ku je! Kam kohë që të kërkoj. Ne të presim.

Ajo sikur u kujtua për diçka.

- Kush ne?

- Unë dhe mamaja.

- Po mamaja ku e di?

- I thashë unë.

Ajo u çapit me dyshje përkrah tij. Për një kohë hesh-tën që të dy. Pastaj ai nisi t'i fliste për një film që kishte parë në televizor. Linda përpiquej të tregohej e vemen-shme, por nuk qe e zonja ta bënte këtë. Ai e kuptoi menjëherë dhe u ngrys:

- Ku e ke mëndjen, Linda? Ti sikur...

- Po mendoja hartimet e nxënësve. Nuk di pse më kanë bërë aq përshtypje.

- Budallaqe. Unë thashë se ç'hall kishe.

- Mos thuaj ashtu për nxënësit e mi. Ata...

- Ç'temë u dhe? Me siguri për ndonjë hero, për i Majin, apo... E gjeta, Linda? Këto na janë bërë kaq bajate, sa njeriu shumë rrallë ndesh diçka të bukur, diçka që ta thyejnë monotoninë dhe...

- Jo! e ndërpreu Lindita. - Kishin një temë për vi-zitën që hënë kohët e fundit në anije.

Ai mbajti hapin. E vështroi ngultas, duke kafshuar buzën.

- Ndofta për atë, si e thonë?

- Po, për Sokolin!

- Ti nuk je në vete, Linda. Ti flet ca marrëzira që të bëjnë të çmendesh. Nuk e kuptoj se ç'gjë interesant mund të gjeni iu tek një, më falni, marinar që rropatet tërë kohës nëpër det dhe...

- Për atë mos u shqetësoni aq shumë.

- Ashtu? E çuditshme! Unë s'të kuptoj ty, Linda. Sa shumë ke ndryshuar kohët e fundit. Ne merreshim vesh aq mirë me njeri tjetrin. Kishim gjithato plane, gjithato ëndërra të bukura...

- Vërtet, kam ndryshuar.

— Sidoqoftë, është interesante ta kesh shtëpinë mbi ujë, ose mbi samar të mushkës, si ciganët, apo jo? — dhe nisi të qeshte me të madhe. — Ku ma gjen! Sot në Durrës, nesër në Shëngjin, pasnesër në Sazan... Ç'lëndë jep ti, Linda, letërsinë apo gjeografinë? Bukur. Për përndi bukur. Kështu do të kesh rast të njohësh më mirë detrat, lumenjtë, kënetat.

— Të lutem, mos u tall. Unë s'jam tallur ndonjëherë me ty.

— Linda, t'i s'je në vetel Pa mendohu njëherë: ç'flet kështu?

— Kurse mua më duket se si nuk i peshon fare fjalët para se t'i thuash.

Ai e pa që biseda po trashej dhe u përpoq të mos e zgjaste.

— E di, Linda? Ne kot grindemi dhe humbim kohën poshtë e përpjetë. Fare kot, kur ka kaq gjëra të bukura. Shkojmë nga shtëpia?

— Të faleminderit. Nuk mundem.

— Po më mban mëri? Kot nërpjesë. Do të vish me doemos. Ti ma pate dhënë fjalën. Sonte në televizor ka një program italian shumë të bukur me këngë. Këndojnë... dhe ai nisi të numëronte emrat e këngëtarëve më të dëgjuar që i binin në mend, duke u përpjekur ta oshte me famën e tyre. Tani nuk i kishte mbetur asnjë gjurmë nga zemërimi i mëparshëm. Dukej se ishte gati t'i binte edhe në gjunjë, mjaftonte që t'i shkonte në shtëpi. Po ne fjalët e tij ajo vinte re njëllor nervozizmi, një dhëmsuri të shtritur dhe, prepa tyre, një farë epërsie, të cilën sado që përpiqej, nuk ce i zoti ta fshihte.

— Linda, mos u lodh më kot. Do të vish patjetër. Ke për të parë sa bukur do të jetë. Dhe mamaja të pret.

— Njëherë tjetër ndofta vi, sonte nuk mundem.

Ai e vështroi i habitur.

—Ç'thua kështu, Linda. Pa mendohu mirë. Është hera e parë që do të vish në shtëpi dhe... dhe unë...

— Mbase është mirë të mos vi fare. Kjo s'ka kuptim.

— Si nuk paska! Ti s'je në vete. Ç'thua kështu? Do të vish se s'bën.

— E mirë, pra. Me që po ngul kaq shumë këmbë...

Ai mori frymë i lehtësuar. Dridhej i tëri nga inati. Megjithatë u përpoq të mos e trgonte. Nisi të fishkëllente lehtë një melodi xhazi, duke u shtirur sa më i shkujdesur. Me cep të syrit vështronte Lindën dhe ai e ndjente se, dalëngadalë, po i largohej ajo ndjenjë nervozizmi që e kish bërë të dridhej si në ethe pak më parë. Edhe pse bënte sikur nuk e vështronte, ai e ndjente thellësisht praninë e saj, tek ecte lozanjare, me trupin e derdhur me gjoksin e kërcyer, me ato flokë të verdha, fytyrën pak të zbehtë dhe buzët e fryra si të mbushura me lëng qershie. Kalimtarët e vështronin me kërshe, disa kthenin edhe kokën për t'i shikuar nga prapa, dhe kjo e bënte ta ndjente veten të lumtur e krenare. Po ajo, vallë, e ndjente këtë? Pandit ju duk se shpesh ajo ulte sytë e drojtur, si të donte t'ju shmangej vështrimeve të njerëzve. Sa budallaqe që ishte! E përse të druhej? Në qoftë se të tjerët e vështronin, domethënë se kishte diçka të veçanta, që i joshte, dhe ajo duhej të dinte ta shfrytëzonte këtë, që t'i joshte edhe më shumë. Ai donte që kur shkonte rrugës, të mos kalonte pa u vënë re, por të tjerët ta vështronin me lakmi dhe t'u ngjiteshin sytë mbi të, mbi rrobat, këpucët e tij, mbi motorin e tij, mbi... gruan e tij... Linda, bukuria e saj, paraqitja e saj, ish ajo që i duhej atij. Për të tjerat s'pyeste.

— Arritëm Linda!

Ai i shqiptoi këto fjalë në një mënyrë aq të çuditshme, si të kish arritur kushedi se ku dhe Linda sepse u

tremb nga kjo e ngadalësoi hapin. Po ai shpejtoi, hapi derën, dhe ajo s'pat kohë të mendohej më gjatë.

3.

Dhoma ishte zhytur në gjysmë errësirë. Sa hyri brenda asaj sikur ju zu fryma.

— Nënë, erdhi Lindita! — tha Pandi, duke ju afruar një kolltuku.

— Eh! — u përgjegj një zë i zgjatur gruaje. — Pa hape pak dritën ta shoh!

Sa u ul çelësi, nga gjysmë errësira dolën njerëzit që ishin aty dhe një dhomë e mobiluar mirë. Nga qoshja e murit përballë televizori përhapte një dritë të zbehtë. Në krah të tij, një pianofortë me llustër të shndritshme e ngjyrë krejt të errët. Pastaj një bufe e rëndë, e vjetër, me dru arre dhe ca kolltuqe po aq të çmuar. Lindës nuk i bëri përshtypje asgjë nga këto. Verëm se e ndjeu që atje çdo gjë ishte me bollëk e sikur binte erë myk!

—Ua! Sa qënke rritur moj çupkë! Qenke bërë tamam nuse. Dhe çfarë nuse, sel — fliste një zë i zgjatur gruaje, me një dashuri të shtirur.

— Si qenka bërë, tamam mollë për t'u kafshuar!

Ajo s'dinte kë të vështronte. Ishte e hutuar.

— Më fal që nuk të prezantova, Linda. Kjo është mamaja, kurse kjo gjyshja — ndërhyri Pandi.

Linda u përpoq të buzëqeshte, kurse plakati s'i linia radhë njëra-tjetrës. Ato dukeshin më shumë si motra, se sa si nënë e bijë.

— Posi, posi. Ti mbase nuk na njeh. Por nëna tende...

— Uh, Lenka! E si nuk na njeh Lenka? Me të kemi hequr gjith ato halle. Mbase të ka rrëfyer.

— Posi, posi. Në kohë të luftës, kur i doli burri par-

tizan, mbeti si mosmëkeq kallogreja dhe këtu dërgjej.
Ne e ushqenim.

— Uh, si do t'i harrojë ajo tërë ato të miral!

Ato flisnin të dyja, thuajse në një gojë, dhe e vështronin në një mënyrë të çuditshme. Linda qëndronte si në gjemba në mes tyre. Si e panë mirë e mirë nga koka deri te këmbët, ato u ngritën me përtesë e nisën të silleshin rreth saj. Linda u skuq gjer tek veshët. Ju duk se ato e vështronin si një mall që do të blenin pasi të siguroheshin se e vliente plotësisht çmimin që do t'i jepnin. U suallën sa u suallën rreth saj, duke i prekur me duar herë trupin, herë fustanin e flokët, pastaj u ulën njëra pranë tjetrës në kolltuqe dhe mbështetën të kënaqura kokën mbi jastëkët e butë. Pandi buzëqeshte duke u përpjekur të merrte poza sa më elegante, si ja donte soji, dhe hidhte me të rrallë ndonjë fjalë.

— Ua, po ku ke qënë kaq kohë, bië e nënës!

— Si nuk ke ardhur më parë, xhanëm. Këtu tek ne të gjithë duan të vinë, po kush i qas.

— Uh, u lodhëm, aman...

— Si është me shëndet Lenka, se mua më ka zënë një e therur shpatull me shpatull, që s'më le të marr frymë. Uh!

Lindita vështronte e hutuar, madje e trembur dhe përgjigjej me të rrallë, duke tundur kokën ose duke ngritur supet. Sado që tregoheshin të dashura e të dhimsura, ato gra ju dukën aq të ftohta e pa jetë, sa çdo gjë tjetër në atë dhomë. Ajo u ul si mbi gjemba në një karrike që i afroi Pandi. Sakaq, prapa kraheve u dëgjua një zë i ngritur gruaje:

— Ua, sa e... shplarë!

Lindita u kthye me të shpejtë.

— Kush është e shplarë? — pyeti Pandi.

Ajo që foli ngriti supet dhe vështroi përreth.

— Kjo, de... drita elektrike. Uh, nuk e duroj dot!

Pandi mori frymë i lehtësuar.

— Më fal, Linda. Nuk jam në vete sonte. Këto janë mikeshat tona... Desha të them, mikeshat e mamasë, motrat Panteviqi. Besoj i njihni.

Ato i zgjatën dorën njëra pas tjetrës duke u ngritur me përtesë e duke rrudhur buzët.

— Kam dëgjuar për to — mërmëriti Lindita. Parfimet e tyre të forta i shpuan hundët.

— Edhe ne gjithashtu. Posi, edhe ne kemi dëgjuar për ju — folën ato duke ja marrë fjalën njëra-tjetrës nga goja e duke vështruar diku gjetkë.

— Përsëri me syza dielli ju, Geri? — pyeti Pandi njërin prej tyre.

— Doemos! — ja ktheu ajo dhe në dhomë shpërtheu një e qeshur e fortë e befasishme. Vetëm Linda u rrënqeth e trembur, ndërsa të tjerat as që e prishën qetësinë. Kur ra përsëri heshtja, po ai zë i ngjirur shtoi:

— Doemos, i dashur. E pse të gënjej? Kështu të duket sikur televizori është me ngjyra, si në botën e qytetëruar.

Linda u habit nga mënyra se si i shqiptoi ato fjalë. Atë çast gjyshja e Pandit ju lut që t'ja mbështillte këmbët me një copë kadife se kishte të ftohtë. Ajo nguroi në fillim, por u zu ngushtë dhe ja plotësoi me përtesë dëshirën, pa e kuptuar as vetë përse e bëri këtë.

Pas kësaj plakat sikur ranë në qetësi. Njëra nga ato lëvizti me përtesë dorën në ajër, duke dashur të thoshte se nuk donte të dëgjonte më asnjë fjalë. Dikush fiku dritën. Dhoma u zhyt në gjysmë errësirë. Pandi u zgjat dhe i mërmëriti diçka në vesh, po ajo s'mori vesh asnjë fjalë. As që e kishte mendjen tek ai. Në ekran dolën disa kërcimtare thujse lakuriq, pastaj një kompleks kë-

gëtarësh që nuk dalloheshin as nga flokët, as nga veshja dhe zëri, në ishin burra apo gra. Linditës se si i dukeshin këto dhe s'di pse e hodhi shikimin anash, po u ndesh me vështrimin e motrave Panteviçi. Ato njiheshin në qytet për rininë e shturur. Tani që po u afroheshin të 40-tave, nuk linin marifet pa bërë për t'u dukur me të reja. Lyheshin me të kuq, nxiheshin me kalem dhe i ngrinin fustanet një pëllëmbë mbi gju, duke nxjerrë në shesh këmbët e tyre plot muskuj e damarë. Më e vogla, Geri, ose Geraldina, siç e kishte emrin e plotë, dukej më e re. Por dalëngadalë dhe ajo po merrte huqet e motrave të shturura e të mplakura para kohe.

«Po të mos sajoheshin ashtu, mbase do dukeshin më të mira» — mendoi Linda dhe e ndjeu se të trija e vështronin me lakmi. Ajo u turbullua nga këto vështrime dhe i brodhi sytë nëpër dhomë, duke parë orenditë e shtëpisë. Ja televizori, bufeja me kompletet prej kristali. Më tej pjanua. Kush i binte asaj? A dinte t'i binte Pandi? Po ç'i duhej kjo asaj! Sa e lehtë që ish treguar! Përse kishte pranuar të shkonte atje?

Ajo u përpoq të mendonte diçka tjetër. Duke shikuar në televizor, ju kujtuan hartimet që kish lexuar pak më parë. Nëpërmjet reshtave të tyre, kujtesa e saj rendi buzë detit, drejt anijes dhe parasysh i doli Sokoli. Trupi i tij i hedhur e zuri të gjithë ekranin. Linditës ju duk se ai ngrysi vetullat dhe e shikoi në një mënyrë të çuditshme. Për herë të parë, ndofta, ajo ndjeu aq shumë nevojën që ta kishte pranë, si disa ditë më parë në eskursion.

* * *

Linda e kish kërkuar për një kohë të gjatë nëpër turmë. Më në fund, tek rinte e trishtuar, ndjeu hapa. Ai

ju afrua dhe e përshëndeti. Ajo ja ktheu me gjysmë zëri dhe u skuq e tëra. Sokoli buzëqeshi. «Po, po. Ajo... Ndryshe, pse do të skuqej?» Ata u panë drejt.

«Shumë vapë sot, ë?»

«Po vapë».

Dhe përsëri ulën sytë. Heshtën. Nuk ngopeshin me frymë.

«Kini etje?»

«Ëhë»

Sokoli u gjallërua befas.

«E dini, te kodra është një burim i akullt. Kanë vajtur shumë veta. Shkojmë dhe ne?»

Ajo u çapit pa kthyer përgjigje. Nuk e kuptoi sa vazhduan të ecnin. Ajo nuk qe larguar kështu asnjëherë tjetër. Vështronte e hutuar nga të gjitha anët. Çdo gjë dukej e bukur. Ngadalësoi hapin. Ngriti sytë. Edhe ai e vështronte.

«E mrekullueshme!» — mendoi Sokoli.

«Njeri i çuditshëm» — foli Linda me vete, pa ditur se ç'deshte të shprehte me këto fjalë. Befas diçka rrëshqiti anash nëpër gjethe. Ajo u mbështet e trembur në supin e tij. Ai i kapi duart dhe ja shtrëngoi.

«U trembe! — i mërmëriti në vesh — Është zog. Ja, shiko ku e ka folenë...»

«Paska të vegjël brenda! Sa e çuditshme!»

Ajo ndjeu aq afër frymëmarrjen, vështrimin e tij depërtonjës dhe s'e kuptoi përse u tremb.

«Gjynah, po tremben. T'i lemë të qetë.»

«Rimë edhe pak — u lut Sokoli — Shiko sa mirë e kanë ndërtuar folenë. Dhe në ç'vend të qetë, të bukur!»

Ai i kapi duart dhe u përpoq ta afronte.

«Ç'bën kështu?!»

«Linda. Mos m'u zemro. Unë... unë e kam ëndërruar tërë jetën një çast të tillë. Pa shih! Jemi bashkë. Ve-

tëm. Në mes të luginës. Nën degët e ahur. Mbi barin e njomë. Pranë folesë. Më duket sikur jam në ëndërr. Një ëndërr e mrekullueshme, fantastike.»

Ajo e ndjeu dobësinë e saj dhe ju shkëput me vull nga duart. Vrapoi. Ai e ndoqi pas. Arritën me një frymë te burimi. Ujët dilte nga gjiri i shkëmbit dhe gurgullonte në mes të shelgjishteve.

Ata vështruan një copë herë, pastaj Sokoli u përkul. «Sa bukur qenka këtu?» — foli duke shikuar fytyrën e tij që lëkundej mbi sipërfaqen e lëmuar të ujit, i bindur se ato fjalë nuk do të kishin kuptim, po të mos ishte bashkë me të edhe Lindita. Ai shoqti etjen dhe u ngrit i kënaqur. Lindita e vështronte e hutuar.

«Po ju nuk do të pini?»

Ajo e kishte ngulur vështrimin mbi buronjë.

«Kthehuni nga ajo anë — u lut me gjysmë zëri. — Mos më shikoni.»

Ai u bind. Ajo mbështeti duart mbi dy gurë të lëmuar dhe u ul ngadalë, si të donte të përqaftonte veten e saj që e vështronte e zbehtë dhe e hutuar që nga fundi i burimit. U përpoq të dallonte se ç'shpërhte ai vështrim: qortim apo aprovim, frikë a gëzim. Por nuk mundi të përcaktonte asgjë qartë. Dhe as që donte ta vriste mendjen. I hodhi disa grushta ujë fytyrës, pastaj nisi të pinte. Sakaq Sokoli qe kthyer nga ajo. Kur pa vijat e lakuara të trupit të saj, këmbët e mbushura, të bardha dhe flokët e verdhë e të butë që kishin rënë mbi ujë, ju duk si një shtojzovalle që po dilte nga burimi. Ju afrua me maja të gishtërinjve dhe qëndroi pranë saj. Ajo u tremb. «Un, thashë kush erdhi.» Disa çaste u zhytën në sytë e njëri-tjetrit.

— Ua! — buçiti një zë i shqetësuar pas krahëve të saj. Lindita brofi e hutuar. Ju duk se ja zbuluan mendimet.

- Çka ngjarë? - pyeti Pandi.

Kjo është e tmerrshme. Litëll Toni qenka me grip. Nuk do të këndoje sonte.

- I shkreti...:

- E tmerrshme.

- E padurueshme. Apo jo, zonja Froso.

Lindita vështronte herë njërën, herë tjetrën, dhe nuk arrinte të kuptonte përse bëhej fjalë, cila ishte e tmerrshme.

- Çamarroket e mia! - i qortoi me mënyrën e saj nëna e Pandit. Për një kohë ato vazhduan të shprehnin keqardhjen për fatin e keq të këngëtarit që e kishte emrin Litell Ton. Por Linda as që dëgjonte ç'thoshin. Ajo hante inat me veten që nuk kish ditur të refuzonte e të mos futej në mes tyre. Gjithshka i dukej e ftohtë, e shplarë, e huaj. Bile edhe vetë dhoma, gjithë shtëpia. Duke vështruar përreth, ajo u rrëqeth. Pandi e vuri re në çast këtë.

- Ke ftohtë? - e pyeti. - Po të sjell sobën elektrike.

Pas pak i afroi pranë këmbëve diçka katrore e të shndritshme, që nisi të lëshonte avuj të ngrohtë. Po ajo përsëri ndjente ftohtë.

- Ju lutem të më falni - tha befas. - M'u bë vonë.

- Dhe u ngrit pa u dhënë kohë të tjerëve të thoshnin ndonjë fjalë.

Prapa krahëve la një botë, me të cilën ishte e bindur se nuk e lidhte asgjë.

4.

Arriti me një frymë në shtëpi, duke kthyer kokën herë pas here se i dukej sikur e ndiqte njeri. Prindërit i gjeti në dhomën e saj. I jati ecte poshtë e lart dhe se përse grindej me të shoqen. Sa e panë atë, e prenë

fjalën në mes. Ai tha se kishte punë dhe shkoi nga dhoma tjetër. Për disa çaste u bë heshtje. E ëma u përpoq të zbulonte diçka nga shprehja e fytyrës së saj.

— E, si t'u duk? — pyeti kureshtare.

— Kush?

— Ajo, de.

— Po kush pra?

— E po, ja, shtëpia e Pandit.

— Nga e more vesh që isha atje? — pyeti e habitur.

— Po babai di gjë?

— S'do mend që di.

— Ëhë, ju i paski sajuar të gjitha. Nuk ma priste mendja kurrë, kurrë...

— Kjo s'ka shumë rëndësi. Ti tregoi mamasë tani: të pëlqen apo jo? Le që unë kot të pyes. Pse të mos të pëlqejë. Janë si veshka në mes të dhjamit. Me shtëpinë vilë, me të gjitha të mirat dhe paratë lumë që u vinë nga jashtë, për ty e për fëmijët tuaj. Cila vajzë nuk do ta lakmonte një fat të tillë?

— Kurse mua asgjë s'ma zuri synë. Asgjë. Më beso: as me ajër nuk ngopesha. Mezi ç'prita sa u largova.

Mëmës ju duk se bënte shaka.

— Ti, do të më ngacmosh mua, a si e ke hallin!

— E pse të të ngacmoj? Them atë që ndjei.

— Mos bën shaka! — ja ktheu ajo duke u përpjekur të shpinte buzën në gaz. — Me siguri që bëre shaka — përsëriti pas pak.

— Aspak!

— Jo, jo. Nuk është e mundur. Po ti atje do jesh si zonjë, bije e nënës.

Linda qeshi më të madhe.

— Ti s'je në vete, moj vajzë. Po i bie me shqelm të mirës. Hajde, jepja fjalën nënës tani.

Ajo ju hodh në qafë dhe mbështeti kokën në gjoksin e saj.

— Ah, moj nëna ime! Si të ta shpjegoj unë që nuk janë për mua ata. Atje do të jem — si të them — do të jem si një... shërbëtore e pasur. Kurse unë nuk e kam menduar kurrë jetën ashtu.

— Po si e ke menduar?

— Krejt ndryshe. Si të ta shpjegoj? Po ti, kur u martove, shesh me lule e gjete? Jo? E sheh? E ndërtuat çdo gjë bashkë me babanë. Dhe kjo nuk ja pengoi që të ishte të lumtur. Apo jo? Mos ma kthe fjalën. Ti vetë ma ke thënë këtë. Dhe jo vetëm njëherë.

Në atë kohë u hap dera dhe hyri i jati. Ai e vështroi disa çaste se mos i gënjehej mendja:

— Thashë se mos vijë me trutë e ndryshkur të mëmës tënde — i tha së bijës.

— Baba, na paske dëguar! Dhe:..

— Doemos, moj bijë, doemos. Ku di dhe unë se ç'i pjeell kësaj nënës tënde. Ata janë shumë të kamur për të qenë të mirë.

Lindita, për herë të parë gjatë atyre orëve, e ndjeu veten të lehtësuar. Ajo e vështroi me dashuri të jatin që kafshonte buzët për të mbajtur të qeshurit kur vështronte fytyrën e trishtuar të së shoqes, e cila seç përpiquej t'i thoshte me shënja. Linda ju afrua dhe e puthi në faqe.

— Ti je i mrekullueshëm, baba.

— Ai shikoi nga e shoqja dhe vuri buzën në gaz:

— Po mamaja?

Linda ju afrua. E puthi.

— Natyrisht, edhe ajo.

ZBULUESIT

Fushimi veror qe ngritur në zemër të maleve, mbi disa lëndina që ndcheshin si qilima të blertë, të trashë e të butë në mes pyjeve prej ahu. Mbi to ngrihej gjoksi shkëmbor i malit, plot thepa e guva. Akoma më lart, mbi kurrizin e shkëmbit, kacavireshin ahët si një shark i rëndë e i gjelbër, që e mbronte nga gricat e suferinat. Dukej sikur aty natyra e kishte krijuar çdo gjë për t'u siguruar zbuluesve kushte sa më të mira për stërvitje. Ata organizonin çdo ditë ngjitje të guximshme alpinistike në humnera shkëmbore, kapërcime me litar nga njëra pemë në tjetrën, bënin marshime të gjata me ritëm të lartë dhe stërvitje të tjera speciale.

Atë mëngjes kompania qe rrethuar në një nga këto lëndina. Pas veprimeve të para në ajrin e pastër e të freskët, të xhveshur gjer në brez, zbuluesit qëndronin gati për të filluar mësimin e ri. Zakonisht ata i prisnin më shumë dëshirë këto stërvitje. Gjatë ditëve të fushimit ata kishin mësuar kaq gjëra të reja, sa shpesh nuk mundeshin as t'i dallonin nga njëra tjetra. Në fillim, kur shikonin instruktorët e tyre t'u ngjiteshin si ketër pemëve të larta, të rrëshqisnin me lehtësi buzë greminave, apo ta vinin poshtë «kundërshtarin» me një lëvizje të vetme të rrufeshme, ushtarët kislin mbetur gojëhapur e as që besonin se pas një kohe do t'i kryenin edhe vet të njëjtat veprime. Por ditët kaluan dhe ata

nuk habiteshin më aq shumë me veprimet e instrukto-
rëve, se sa më ato të shokëve të tyre më të dalluar.
Dalëngadalë të gjithë filluan të kacavireshin me një
shkathtësi të pabesueshme shkëmbinjve dhe të bënin
kapje nga më të papriturat e më të shpejtat. Nisën kë-
shtu një garë të ethshme me njëri-tjetrin dhe me shkë-
mbinj të, pemët, përren të, majat. Dhe duke u kalitur,
as që e vinin re se si bëheshin më të qeshur e më gaz-
more, njerëz me humor të mirë e ëndërra të guxim-
shme.

Përrjashtim bënte vetëm njeri nga ata, Lek Matraku,
i cili e kalonte të shumtën e kohës i vetmuar. Ç'është
e vërteta, në fillim as ai nuk ishte i tillë. Pasi kaluan
ditët e para, gjatë të cilave vëzhgonte me kureshje
çdo gjë dhe qëndronte si i tulatur nga rregullat e reja
të jetës ushtarake. Leka u njoh me shokët dhe u bë
një me ta. Ishte nga ata ushtarë që miqësohen shpejt, që
kanë në sjelljet dhe qëndrimin e tyre diçka të veçantë
që i bën të dashur e të afruar me të gjithë. Komandanti
i kompanisë e zgjodhi menjëherë si korier të tij. Kjo
gjë u duk fare e natyrshme. Shokët e donin. U pël-
qente sidomos natyra e tij e sinqertë, pak e n'rritur,
por gjithmonë e çiltër. Në orët e lira donin të bënë
shaka me të e, nganjëherë, të matnin edhe forcat duke
u kapur për beli. Leka që aq i fortë sa askush nga ush-
tarët e kompanisë nuk ja delte. «Lum si ti! — i tho-
shnin shokët. — Ke lindur për zbulues, more vëlla. Do
ta kesh lehtë me stërvitjen. Kurse ne të shkretët...»
Dhe me të vërtetë Leka filloi të dallohej ndër shokët,
dhe t'u hynte me lehtësi marifeteve të zbuluesit.

Mirëpo nuk kaloi shumë dhe të gjithë vunë re një
ndryshim të papritur në qëndrimin e tij. Ai u vrenjt,
u bë i mbyllur e nervoz dhe filloi t'u bënte
bisht bisedave e takimeve me të tjerët. Tani nuk ja

kishte më ënda të provonte forcat në mundje, e, edhe kur shtrëngohej ta bënte një gjë të tillë, e kish vësh-tirë t'i qëndronte gjer në fund ndonjë shoku, të cilin më parë e vinte posht me lehtësi. Edhe në stërvitje nuk e kishte as zellin, as shkathtësinë e parë. Disa herë dreituesi i mësimit i kishte hequr vërejtjen për mun-gesë vëmendje. Një gjë e tillë jo vetëm ra në sy të shokëve, por edhe i futi në mendime. «Ç'po ngjët kë-shtu me ty, o Lekë? Mos ke ndonjë hall nga shtëpia? Ti na thuaj bre burrë, se ne shokë jemi e bashkë do t'i ndajmë të mira të këqia.» Po Leka seç mermëriste mbyturazi me veten e tij dhe nuk jepte asnjë shpjegim.

Shokët ngrinin supet dhe as që e vunë re se të gjitha këto ndryshime ngjanë pasi në kompaninë e zbu-limit erdhi Agron Çardaku, ai ushtari me qafën e shkurtër e të gjërë dhe trupin e hedhur si një lis. Ag-roni u transferua nga një nënrepart zbulimi. Në jetën civile ai kishte punuar traktorist dhe ky profesion si-kur kishte lënë gjurmë në gjithë qënien e tij. Kishte një të ecur të ngadalshme e të rëndë dhe, kur i futej një pune, nuk largohej pa ja nxjerrë rrënjët.

Ai erdhi një pasdite dhjetori. Zbuluesit qenë gru-mbulluar te një shesh i vogël dhe bisedonin e qeshnin të shkujdesuar me shoku-shokun. Këto biseda, zakonisht, përfundonin me «kampionatin lokal të mundjes.» Kështu ngjau dhe atë ditë. Për një kohë, ata matën forcat me njëri-tjetrin dhe më i forti prej tyre, Ermiri, doli në «tapetin» e mundjes përballë Lekës. Nurua që luante rolin e arbitrit, i fryu bilbilit dhe ndeshja filloi. Leka u ul në gjunjë dhe e la trupin krejt të lirë që Ermiri ta kapte si të donte. Dhe në fillim, me një veprim të shpejtë, ai e rrëzoi e gati ja takoi shpatullat në tokë. Disa nga ushtarët u entuziazmuan para kohe dhe përplasën fort duart. Por Leka, me një rrotullim të

rrefeshëm, jo vetëm e evitoi pozicionin e vështirë, por edhe e detyroi kundërshtarin të dorëzohet. Atë çast Nurua se nga nxori një shtamë të vogël, ku kishte shkruar me shkumës «kampionit absolut të mundjes» dhe, pas një përshëndetje bombastike, ja dorëzoi me solemnitet fitimtarit. Të gjithë qeshën me lot. Si u gajasën mirë e mirë, u kujtuën për shokun e ri që qëndronte i drojtur me çantën e shpinës në krahë.

- Po ti?

- Jam transferuar në kompaninë e zbulimit.

- Ashtu? Domethënë tek ne. Gëzohem shumë. Të njihemi. Nuredin Gunga, shakaxhiu i kompanisë — dhe ai i zgjati dorën.

- Kini qenë zbulues?

- Po.

- Eh, ç'trup i lidhur! Po në mundje si je?
Tjetri nuk u përgjegj.

- Aman, ore vëlla, fol. Vetëm ti me këtë trup mbase e sjell në din Kasus Klein tonë, se na i mori shpirtin të gjithëve me radhë e nuk lë njeri të ngrejë kokë.

- Unë e ndoqa ndeshjen. Si të them? I fortë është, për besë. Nuk ma mban — foli i porsaardhuri.

- Po provoje, o burrë, se nuk do të humbasësh titullin e kampionit të botës.

- Njëherë tjetër. Tani Klei është i lodhur.

Leka vuri buzën në gaz:

- A, për mua mos u bëj merak.

- Atëhere e provojmë, po deshe.

Agroni hoqi çantën e shpinës, xhaketën, e doli përpara. Ushtarët formuan sakaq një rreth të gjërë, kurse Nuredini dha sinjalin e fillimit. Mundësit u mbërthyen nga beli dhe për disa minuta me radhë u përpoqën

të zbulonin forcat e njëri-tjetrit. Leka e kuptoi se kë-
të herë nuk do ta kishte të lehtë. U përpoq me të gj-
tha forcat ta mposhtëte sa më shpejt. Por duke v p-
ruar kështu, ai u lodh, kurse tjetri diti t'i ruante energji-
të. Më në fund, duke i lënë të gjithë gojëhapur, e de-
tyroi Lekën të dorëzohej. U ngrit dhe, duke ju afruar
çantës, foli si të ishte zënë me faj:

- Ishte i lodhur pa...

Leka mezi e mbushte gjoksin me frymë.

- Si e ke emrin? - e pyeti, pa ditur ç'të thoshte
tjetër.

- Agron Çardaku.

Ai hovi nga vendi, si ta kishte pickuar njeri.

- Agron Çar-da-ku?!
- Po. Po ti si quhesh?

Tjetri bëri sikur nuk dëgjo.

- Lek Matraku, nga Dukagjini. Nënkampion i ko-
mpanisë — ndërhyri Nurua.

Ushtarët qeshën, kurse Agroni kafshoi buzën: «Lek
Matraku. Thua të jetë ai?» Shokët as që e vunë re
futimin e tij. Në të vërtetë ata dalluan njëllor turbu-
llimi tek të dy, po e morën këtë si diçka krejt të za-
konshme në mes dy rivalëve që porsa kishin provuar
forcat dhe nisën përsëri të qeshnin e të bisedonin të
shkujdesur.

2.

Që nga ai çast Lek Matraku nuk ishte më i qetë.
Një ditë gjeti rastin dhe e pyeti. Atëhere s'i mbeti pikë
dyshimi: Agron Çardaku, traktorist, nga Durrësi. Vetë
dora. Po ç'dreqin ja sollën në të njëjtën kompani? Ai
ishte mirë. Thujse e harroi atë që kish ngjare në

Dukagjin dhe u dha i tēri pas stērvitjes, e cila e tērbiqte dhe i dukej interesante. Kurse tani asgjē nuk i bēnte pērshtypje. Nē drej tē gjitha. Asgjē nuk i interesonte. Vetēm...

I dhenē pas brengēs sē tij, nisi tē largohej nga shokēt e tē mbyllej nē vetvehte. Sadoqē ruhej se mos bin-te nē sy, ata e vunē rē kētē dhe e morēn si një lēndim nē sedēr. As qē artinin ta merrnin me mend se shka-qet qenē shumē mē tē thella, se tē gjitha kēto ngjis-nin nga qē nē mes tē tyre qēndronte një e tretē, Mara, gēzimi i fēmijerisē dhe e fejuara e Lekēs tē cilēn Ag-roni e kish bērē pēr vete. Shokēt nuk e dinin kētē. Kujtonin se tē gjitha vinin vetēm nga qē Agroni e kishte vënë poshtë nē mundje. Dhe disa u pērhoqēn ta bindin se nē kētē mes nuk kishte asgjē pēr t'u shqet-suar dhe kot sē koti i mbante mēri Agronit. Si e pamē qē nuk ndërroi rrugē, e kritikuan ashpēr nē mbledhjen e kompanisē. Nē atē mbledhje tē gjithē shprehēn habi-nē pēr ndryshimēt qē kishtë bērē Leka, tē cilat ishin shenja tē një egoizmit tē sēmurē. Vetēm Agroni u suall ndryshe. Ai tha disa fjalē qē shokëve ju dukēn tē pa-qarta dhe u pērhoq t'ja hidhte fajin tjetērkuj. Nē fund shtoi se edhe ata, duke u shkēputur nga shoku, pa e kuptuar kishin hapur një hendek dhe kishin lēnē shteg pēr keqkuptime.

Leka dēgjonte dhe ziente pērbrēnda. Do ta kishte pranuar çdo gjē, vetēm nuk mund tē duronte qē t'i qante hallin Agroni. Çnjeri i cuditshēm ishte ai! Pak kohē kishte nē kompani dhe qe afruar aq shumē me tē gjithē. Shokēt e çmonin dhe e respektonin shumē. Ve-çanērisht nē stērvitje nuk mund tē matej asnjē me tē. As ai, Leka. Jo, nuk matej. Pēr një kohē, ai u pēr-poq me tē gjitha forcat t'ja kalonte ose sē paku tē bara-zohej me tē. Por nuk mundi. Vetēm dy tre herē nē

ngjitje alpinistike kishte arritur i pari në majën e shkëmbit dhe instruktori e kish lavdëruar faqe shokëve. Por Lekës i dukej se edhe në këto raste Agroni kish mbetur me qëllim prapa. Zbuluesit thoshin se ai kishte një zemër të bardhë. Mbasi dhe e tepëronin. Po, po, e tepëronin. Leka që i bindur për këtë. Vetëm pas asaj dite në fushimin dimëror ai ra në mendime të thella.

Ja si ngjau:

Zbuluesit po zhvillonin një stërvitje të vështirë në teren shumë të thyer për të asgjësuar shtabin e armikut imagjinar. Nuk e kishin parë veten më ngushtë se atë ditë. Dëbora e kishte mbuluar vendin me një shtresë të trashë, të akulltë, dhe vazhdonte gjithnjë të binte me kokriza të imta, të tejdukshme, që ta zinin frymën. Gjer në një farë vendi rrëshqitën me ski. Pastaj i morën ato në krah dhe filluan ngjitien. Kur po arrinin në majë. drejtuesi i stërvitjes dha urdhër të ndaleshin. Qëndruan rrëzë një shkëmbi. Dhjetra metro poshtë mezi dallohej një si vorbull e gjërë, e turbullt, që vërtitej e vërtitej.

— Atje është shtabi «armik» — tha prerë komandanti.

— Kush do të zbrisë?

— Ushtarët u zgjatën të shikonin. Shkëmbi zbriste thikë në humnerë. Vetëm duke e parë të merrej mëndja. E si mund të zbrisje në atë ngricë! Mos ishte kjo thjeshtë një kapriçio e komandantit, apo provë e kalitjes së zbuluesve, e aftësive të tyre? E pra, një provë të tillë ata nuk kishin kaluar kurrë.

— Unë, u përgjegj Agroni.

Leka kafshoi buzën.

— Edhe unë! — shtoi dhe e ndjeu se u lehtësua nga një brengë. Komandanti i udhëzoi me durim. U përpoq t'ua shpjegonte me hollësi gjithshka. Pastaj u dha litarë, çelësa gjoksi, çekiç alpinizmi, gozhdë. Filloi zbritja «Dylfe». Agroni u lidh me kujdes u kap pas litarit.

u dha këmbëve dhe me një shkëputje të shkathëta rrëshqiti disa metra poshtë. Atje u siguria, u mbush me frymë dhe përsëri i dha trupit. Pas disa sekondash arriti në fund të shkëmbit dhe thirri me të gjithë forcën: Ehee! Zërin e tij e rrëmbeu suferina dhe e përplasi diku tutje. Thirri përsëri: Ehee! Por prap nuk mori përgjigje. Atë ças nëpër mjegullën e dëborës dalloi diçka të zezë. Shikoi më mirë. Ishte Leka. Ai afrohej me shpejtësi. Në fillim kish menduar të ulej me shkëputje të shkurtëra, po kur pa se sa shpejt kish zbritur tjetri, nuk e kuptoi ç'ngjau me të. E lëshoi trupin në humnerë dhe, kur u kujtua se kishte rrëshqitur më shumë nga ç'duhej, u përpoq të qëndronte. Por nuk mundi. Një forcë e çmendur e tërhiqte dhe e tërhiqte poshtë. Ai ndjeu t'i përvëlonte lëkura e duarve. E kuptoi se e kish humbur ekuilibrin dhe u përpoq të frenonte, por qe e pamundur. Po i afrohej me vrull fundit të shkëmbit. Në ato çaste, që zgjatën vetëm pak sekonda, ai nuk arriti të mendonte asgjë. Mbylli sytë. E kuptoi se ishte i humbur. Por befas ndjeu se dikush ja tërhoqi me forcë litarin dhe e largoi nga shkëmbi. Shpejtësia e zbritjes u ngadalësua si për mrekulli gjersa ndeshi në shtresën e butë të borës. Kur hapi sytë, pa se mbi të qe përkulur Agroni. Ai dukej i shqetësuar dhe seç e pyeste. Leka shfryu egër. U ngrit. E vështroi me inat:

- Përse ndërhyre? Unë do të.., zbrisja vet! — foli me mëdyshje, sepse ishte i bindur që, pa ndihmën e shokut, nuk do të zbriste në asnjë mënyrë shëndosh e mirë. Por kjo kaloi dhe tani mendonte për ngjitjen. A do të mund ta bënte këtë pa ndihmën e Agronit? Mblodhi forcat dhe u përpoq të ngjitej. Ju duk shumë e vështirë. Gishtat i digjnin. U përpoq përsëri. Por prap nuk mundi dhe, i pafuqishëm, e lëshoi trupin në duart e Agronit.

Kjo ngjarje nuk ju largua nga mëndja për shumë kohë dhe kur zbuluesit dolën për fushim veror ju përtërit me një forcë të re. Ishte po ai vend që kishin shkëlur gjat dimërit, por, veç mbresave të forta, asgjë tjetër nuk do t'i bënte të besonin se po kalonin në të njëjtat shtigje. Tani, në vend të shtresës së trashë prej dëbore, malet kishin hedhur mbi supë petkun e blertë. Bredhat lëkundnin degët në ajër dhe shushurinën një histori të vjetër e të njohur për zbuluesit. Rreth e qark çdo gjë kishte ndryshuar. Ditët me cingërimë duke sikur nuk kishin të bënin fare me atë vend dhe me ata ushtarë. Vetëm Leka kishte mbetur ai që qe. Për një kohë u përpoq të jepej pas stërvitjeve dhe t'i harronte ato që ndodhën e që i kishin sjellë aq shumë shqetësime. Dhe kur e kur i dukej se nuk do ta kishte të pamundur ta bënte këtë. Por, me të ndeshur Agronin, çdo gjë përmysej dhe ai e kuptonte se qe e kotë ta gënjente veten. Natyrisht, shokët nuk e dinin akoma ç'kishte ndodhur dhe mbase nuk do ta mësonin gjë në fund brengën e Lekës, por kjo pak punë prishte. Fshatarët e tij, madje e tërë krahina e kishte marrë vesh fytyrën që i ishte bërë e kjo e mjaftonte që të mos e ndjente veten të qetë e të lumtur. Dhe sikur kjo të ishte pak, duhej të duronte çdo ditë vështrimet shigjetë të Agronit, të stërvitjes në një vend me të, të hante në një tavolinë e të flinte në të njëjtin kaponon. Lekës i vinte inat që nuk kish ditur ta bindte komandantin për ta transferuar në ndonjë repart tjetër, qoftë edhe në skajin më të largët e më të izoluar. Po ta kish bërë këtë, do ta kish hedhur çdo gjë prapa krahëve e do të ishte edhe ai i qetë si të gjithë. Por ja që çdo ditë çdo orë Agronin e kishte parasysh. Po ta merrje punën

hollëhollë, ai ishte njeri i mirë. Heraherës Lekës i dukej se në sjelljen e Agronit, në veprimet e tij, sadoqë tregohej shumë i kujdesëshëm, nxirrte krye ndjenjë e epërsisë, e përzier me një farë keqardhjeje, dhe kjo e mundonte më shumë se çdo gjë tjetër. Po prap ai e ndiente se nuk kish forca as ta urrente, as t'i mbante mëri. Megjithatë, mjaftonte një shkas i vogël, një shaka e shokëve; apo një letër nga shtëpia që ai ta humbiste qetësinë dhe çdo gjë t'i dukej e vizatuar me ngjyra të zymta, të errëta.

Edhe atë mëngjez Agroni kishte marrë një letër të tillë. Në minutat e pushimit ai u largua nga shokët dhe nisi ta lexonte. Leka kish zënë një qoshe, thithte pa pushim cigaren dhe duke u hequr sikur e kishte mëndjen gjetkë, e ndiqte atë me bishtin e syrit. Agroni çapitej ngadalë, lexonte me zë dhe qeshte pa të keq. Lekës ju njomën grushtat nga djersët.

Atë çast u dha sinjali. Do të fillonte ora tjetër e stërvitjes. Ushtarët u rreshtuan. Instruktori doli para tyre. Ai tregoi temën e re. Diçka që kish të bënte me asgjësimin e rojes që Leka nuk e kuptoi mirë. Ai qe bërë duman. Ndërsa instruktori fliste, atij i ra ndërmend se ajo letër do t'i kishte ardhur Lekës e do ta kishte gëzuar aq shumë sa... E ndjeu se në fyt ju mblodh përsëri ai lëmsh që ja zuri frymën. Zbërtheu jakën e xhakëtës dhe shfryu si një ka. Drejtuesi i stërvitjes u habit me këtë veprim të tij.

—Ç'kini kështu, ushtar Leka, mos jini i sëmurë? — e pyeti. Ai seç u përgjegj me ngadalë. Në atë çast u afrua me hap të shpejtë Agroni.

— Po ju ku ishit! Nuk e dëgjuat sinjalin?

Agroni kërkoi të falur. Qe skuqur i tëri. Dukej aq i lumtur, sa Leka u turbullua edhe më shumë. Zuri vend pas tij. Tani Leka nuk ja shikonte fytyrën, ndjen-

te vetëm frymëmarrjen e tij të shpeshtë dhe e kuptonte që ishte i lumtur, shumë i lumtur. Ndërkaq instruktori i sambos shpjegoi çfarë duhej të kishin parasysh për asgjësimin e rojes kundërshtare. Duke nxjerrë një ushtar para rreshtit, ai tregoi disa herë si bëhet kalimi i duarve nën gjunjë, tërheqja, rrëzimi dhe mbytja. Pastaj i ndau zbuluesit dy e nga dy dhe urdhëroi të fillonin veprimet.

Ata u ndodhën ballë për ballë, fare pranë njëri tjetrit. Agroni vështronte diku përpara, në një pikë të padukshme, dhe nuk e vuri re fare se cilin kishte karrshi, kurse Leka qëndronte si mbi gjemba. I pëshpëriti diçka shokut që kish në krah, duke i bërë me shënjë të shkëmbenin vendet, po tjetri i mblodhi supet nga që nuk kuptoi gjë. Në këto e sipër, instruktori dha urdhër të fillonin veprimet. Rreshti i Lekës, që do të imitonte rojen e armikut, nuk lëvizi nga vendi, ndërsa Agroni me shokë u fshehën prapa kaçubeve dhe, me kërcime të befasishme, filluan veprimet. Agroni ishte i shkathët si një dre dhe Leka as që e ndjeu si ju afërua, si e tërhoqi nga këmbët dhe e rrëzoi përdhe. Instiktivisht ai u përpoq të kundërvepronte, të mbrohej, por nuk qe në gjëndje të bënte asgjë. Brenda pak sekondave qe rrëzuar. Agroni qëndronte mbi të. Kish kohë që nuk qenë ndodhur aq pranë njëri-tjetrit. Natyrisht kishte qëlluar edhe herë të tjera të kryenin detyra të përbashkëta, por sigjithnjë ai kish ditur të bënte bisht me marifet, ndërsa sot nuk arriti të bënte asgjë. Dhe ja tek qëndronte nën trupin e tij. Agroni ja futi parakrahun nën fyt.

Leka mbylli sytë dhe vendosi t'i mbante ashtu gërsa të mbaronte ushtrimi. Por nuk mundi. Vështrimet e tyre u kryqëzuan. Agroni ju duk çuditërisht i qetë, i papërqëndruar. Kishte dy sy gështenjë, të futur në

gropëza, mbi të cilat ngrihej balli i lartë me një lëkurë të shndritshme nga butëzat e djersës dhe hunda me samar, që sikur i nxirrte më në pah tiparet e tij të theksuara. Kishte një fytyrë krejt të zakonshme. Madje, jo tërheqëse. Së paku kështu ju duk Lekës. Po prap sikur kishte diçka të veçantë, të cilën ai nuk qe në gjëndje ta kapte. Ju duk sikur ato tipare fshihnin një lumturi të thellë që shprehej në tërë qënien e tij. Le-ka u drodh kur mendoi se atë gëzim ja kishte sjellë letra që mori pak më parë. Sa do të donte të mësonte se ç'shkruhej në atë letër. Si i drejtohej vallë ajo? «Agron» «I dashur Agron?» Apo...? Ç'i thoshte? Dhe prap i vajti në mend, se, po të kishin rrjedhur ngjarjet ndryshe, po të mos kishte shkuar në fshatin e tyre ai djalë me ata sy gështenjë, të humbur në gropëza, Mara nuk do të qe njohur me të dhe letrën do ta kishte marrë ai. Si do t'i drejtohej vallë atij? Ç'do t'i shkruante? A do të qe e lumtur me të? E pse jo. Por ja që doli ai... Doli fare papritur, si të mbinte nga dheu, bashkë me shtatë a tetë të rinj dhe të reja që shkuan për të punuar vullnetarisht në kooperativat malore. Fshati ato ditë ishte si në ethe. Kudo fitej për zakonet prapanike, besimet fetare, fejesat e djepit. Disa herë mbledhjet nisnin në drekë e mbaronin pas mazit të natës. Në një mbledhje të tillë ata u panë për herë të parë. Pastaj ai bujti disa ditë në shtëpinë e saj. Në bisedat e gjata, pranë vatrës, u panë përsëri. Vështrimet e tyre u turbulluan nga ai zjarr plot dridhja që u ndez dalëngadalë në zemrat e tyre. Të tjerat rodhën aq papritur, sa...

Në një mbledhje të rinisë Mara u ngrit e tha se e prishte fejesën e lidhur që në djep. Familjet e tyre rridhnin nga një gjak dhe Lekën e quante vëlla e shkuar vëllait. Atij sikur i ra çatija mbi kokë. Po të kishte

ngjarë kjo dy-tre vjet më parë, ato fjalë edhe atij do t'i qenë dukë me vend, kurse më vonë... Më vonë as vetë nuk e kuptonte ç'ngjau me të. Sa më tepër kohë shkonte, aq më shumë ndjente se ajo nuk ishte për të thjesht një shoqe, si të gjitha të tjerat, po diçka më tepër, shumë më tepër. Kur ndodheshin pranë, Leka i hidhte disa vështrime të ndezur, kurse Mara skuqej gjer te veshët dhe ulte kokën e ikte gati me vrap. Kështu ngjau edhe herën e fundit, para se të vinte traktoristi. Ndërsa më pas nuk ja hidhte as sytë, gjersa ngjanë ato që ju dukën si një ëndërr e keqe. Në fshat flisnin dhe gurët e rrugës se Mara dashuronte Agronin, se ata së shpejti do të linin fshatin e do të shkonin në qytet, në shtëpinë e tij.

— Po ju atje ç'bëni? — pyeti befas instruktori? Nuk kapet aq lehtë kundërshtari, por shtërngohet fort...

Leka u përmënd. E vështroi drejt Agronin. Ai shpuri buzën në gaz. Ajo buzëqeshje e turbulloi më shumë. Përse e kish shtrënguar aq lehtë? Mos vallë nga që i vinte keq, e mëshironte? Ai do të donte ta shtrëngonte fort, fort, sa ta ndjente dhëmbjen gjer në kockë. Po të kishe mundësi, Leka kështu do të bënte. Ose do të largohej prej tij, që të mos ja shikonte sytë. Ata sy të përhumur që përpiqeshin më kot ta fshihnin gëzimin, lumturinë.

— Nëpër vënde! — buçiti zëri i instruktorit. — Tani do të ndërroni rolet.

Pasuan disa komanda të tjera. Agroni i zbatoi ato mekanikisht, pa e patur mëndjen. Disa herë bile u ngatërrua. Instruktori i hoqi vërejtjen, po ai prap u ngatërrua. Çudi me të! Përse të hutohej kaq shumë. U përpoq të tregohej më i kujdesshëm, po nuk mundi. Mëndjen e kishte gjithnjë te letra. Ishte letra e parë që merrte prej saj, pas një pritje të gjatë. Ai do të donte ta

lexonte edhe njëherë nga fillimi. Pastaj të ulej dhe t'i shkruante. T'ja zbraste të gjitha ato që kish mbledhur në mend e në zemër. Ndaj ishte i hutuar e nuk përqëndrohej dot plotësisht në veprime. Shokët duhej ta kuptonin këtë dhe të mos ja vinin re. Ta linin vetëm. Ta lexonte sërish. Pastaj t'i shkruante. T'i tregonte se mëndjen e kishte gjithnjë te ajo. Le pastaj sikur të mund ta takonte dhe t'ja thoshte të tëra me gojë. T'i thoshte se ç'gëzim i solli letra e saj, fjalët e saj. A do të që zoti t'ja tregonte këtë ashtu s'i e ndjente?

Vështrimet e tyre u kryqëzuan sërish. Leka u hutua edhe më keq. Ç'donte të thoshte me atë vështrim? Të shprehte gëzimin që ndjente, apo mëshirën dhe keqardhjen për të? Mbase ai e kuptonte gjendjen e Lekës dhe i vinte keq. Ndaj e shikonte ashtu. Ndaj përpiqej t'ja fshihte ndenjat e tij. Të hiqej i shkujdesur, mospërfillës, si të mos e kishte në xhup letrën e saj e të priste me padurim sa ta lexonte nga e para!

Drejtuesi i stërvitjes uli me rrëmbim dorën: «Paral!» Leka ju afrua. Kërceu mbi të si një tigër. Me një rëndë dorë ja tërhoqi kokën pas, kurse tjetrën ja shkoi nën fytyrë. Fytyrat e tyre u ndodhën përsëri fare pranë. Leka e shkoi ngultas. Ju duk se sytë e tij ngjanin çuditërisht shumë me të saj. Edhe ajo kështu i kishte, të futur në gropëza, veçse më të mëdhenj, më të qeshur. Vetëm kur shikonin atë, Lekën, e humbisnin shkëlqimin e zakonshëm dhe të trembur futeshin më thellë në gropëza. Po kur vështronin Agronin a lëviznin ashtu, si të zënë në faj? A kishin qëndruar vallë fytyrat e tyre kaq pranë njëra-tjetrës? A kishin...

Leka ndjeu befasi zërin e instruktorit:

— Më të shkathët, shokë. Ç'është k'jo plogështi? Kapeni fort kundërshtarin. Dora e majtë...

Po nuk e ndoqi dot gjer në fund mendimin e eprorit. Ai kishte humbur i tëri në mendime. Sytë e tij i kujtuan përsëri sytë e Marës. Ju duk sikur ja ndjeu qartë dhe zërin:» Leka është vllau jem. Unë jam rrit me të. Unë nuk mund... Do ta zgjedh vetë atë që due...»

— Në qoftë se kujtoni se kini përpara shokun tuaj, nuk do të veproni mirë. Duhet konsideruar ai si një...

«Mara ka turpërue fshatin. Ka shkelmue familjen e vet, fatin e vet. Ngrihet gjoja kundër zakonisht, por... Pse s'e thotë haptaz: nuk e due Lekën, dua atë të qytetit, Agronin» «Mbramë natën i kanë pa bashkë... Si e duron Leka këtë turp...?»

— Ç'është kjo plogështi? Më mirë, shokë. Të veprojmë në stërvitje si në luftë.

«Po Agroni? Kur isha në rrezik, u bë copë për të më shpëtuar. Ai nuk më ka ndonjë faj... E si nuk paska, përderisa...»

A thue ai ish ligështuar? Nuk kish forca ta kapte fort? Ta mbërthente ashtu siç duhej? Dhe në një çast e shtrëngon e shtrëngoi. Diçka kërciti. E shtrëngoi akoma. Agroni u zverdh. Sytë e tij e humbën shkëlqimin, u venitën. «Çou!» Ushtarët brofën në këmbë. Vetëm njëri nga ata, Agroni, u përpëlit si gjeli kur i presin kokën dhe ra përmbysi. «E mbyti!» «Ç'bëre kështu, Lek?» «Shpejt frymëmarrjen artificiale!» Shokët u lëshuan mbi të. I lëvizën duart, e fërkuan... Më në fund ai hapi sytë. U ngrit me vështirësi ndenjas. E shikoi. I buzë-

qeshi: «Leka s'pati faj. Veptoi shumë mirë, si në luftë.
Unë...»

- Cou!

Leka u përmënd. Qe mbytur në djersë. Sa mirë që ky ishte një vegim, që nuk veptoi ashtu me të vërtetë. Vetëm përfytyrimi i asaj që mund të ngjiste e bëri t'i vinte ndot nga vetia.

- Ç'ke kështu, Lek? Pse u zverdhe?

- Asgjë, Agron. Se si më erdhi.

- Do të kalojë.

Po, do t'i kalojë. Me siguri do t'i kalojë. Ai e kishte Agronin shok, vëlla. E ndërsa shikoheshin sy më sy, ai e ndjeu se për të mund të bënte shumë...

HORIZONTE TË KALTËRA

**Bashkëfshatarëve të mi, që goditën me pushkë
dhe dëmtuan rëndë një aeroplan armik.**

Qafa e Tendës ngrihet si një mburojë në gjoks të fshatit, të cilën e mbron nga erërat e vullshme të jugut. Në majë të saj lisat ngrihen përpjetë, kurse gjer poshtë zbresin vargan tokat e punuara si ca jorganë larëmanë. Anash tyre ngrihen tek-tuk ahe të vetmuar e të harruar, shenja të pyllit të dikurshëm, të cilin fshatarët e kishin qëmtuar në vjete për të zbutur zemrimin e dimrit e për t'i rrëmbyer qafës disa pëllëmbë tokë buke.

Markua kish hedhur pushkën krahëve dhe, çap e çap, rrëshqiste nën degët e dëndura të lisave. Vështrimi i tij ndehej mbi kodrat e vogla, që dukej sikur rrokulliseshin nga mali dhe zbrisnin në theqafje, gjersa toka zbutej e shtrihej e lirshme gjer tej buzë lumit. Në tërë këtë hapësirë, rrallë e tek të zinte syri ndonjë fshatar që punonte tokën a kullose bagëtinë. Jo shumë larg çokiste një sopatë druvari. Kohë më kohë druvari njomte duart me pështymë dhe godiste me tërë forcën ahun, duke ofshajtur thellë, si të nxirrte me mundim nga gjoksi i gjërë e leshtor diçka që u jepte me shumë vrull shpatullave të tij plot muskuj. Në një çast pema u lëkund

e tëra, kërciti dhe u rrëzua me vrull drejt tokës, duke shtypur e palosur nën vete ajrin që fishkëllinte. Druvari u ul mbi trung, nxori nga xhepi qesen prej lëkure dheje, drodhi një cigare, e ndezi me eshkë dhe nisi ta thithte i kënaqur, duke fshirë me kurrizin e dorës ballin e djersitur.

Markua u çapit mendueshëm, duke fishkëllyer lehtë. Kur ju afrua togut të gurëve, të ngritur si mur pak më tej, seç i tringëlliti nën këmbë. Ai u përkul dhe mori një gëzhjë. E ktheu nga ana e prasme dhe lexoi gërmat dhe shenjat në rethin e saj. «Fishek maliheri» mendoi dhe vrau mendjen të gjente se cila pushkë mund ta kishte shkrehur. Ecte dhe përmendte me zë emrat e bashkëfshatarëve që kishin maliher. Sakaq maja e këmbës i preku një gëzhjë tjetër. «Fishek paticke» mendoi dhe prap u përpoq të gjente se kush mund ta kishte shkrehur. Sa më lart ngjitej, aq më shumë gëzhjoja i kapte syri dhe përmendi me radhë thujtë të gjithë emrat e bashkëfshatarëve, sepse të gjithë kishin pushkë. Ja atje, tek ledhi e kish pozicionin Fotua. Në të majtë kishte Mitron, kurse në të diathtë Lamën. Pak më lart, te shkëmbi kish zënë vend Telua, dhe me radhë të tjerët. Në një çast mbylli sytë dhe ju duk sikur të gjithë qenë shtrirë aty dhe do të mjaftonte një zë, një urdhër, që shulet e pushkëve të kërcisnin e ta fushnin fishekun në gojë. Ai mbajti frymën. Ju bë se dëgjoi shpërthimin e pushkëve dhe ndjeu erën e barutit. Qafa e Tendës shungëlloi si një javë më parë, kur fshatarët bashkë me çetën partizane i thyen dy herë radhazi fashistët, të cilët u përpoqën ta shtronin krahinën me zjarr e me hekur e të shtrinin atje pushtetin e tyre, të përzënë me pushkë nga fshatarët. Por të dy përpjekjet e tyre kishin dështuar dhe ata qenë larguar nga sytë këmbët. Thuhej se komanda e tyre tani po përgatiste një sulm të ri, për të

vënë në vend nderin e ushtrisë së saj të marrë nëpër këmbë. Po ditët kalonin njëra pas tjetrës dhe dukej sikur fashistët, të kënaqur me qetësinë e qytetit, trembeshin mos përsëritej historia. Megjithatë fshatarët e rrëzës e dinin se hasmit nuk i zihet besë, ndaj kishin ngritur njësitet e vetmbrojtjes dhe kishin nxjerrë rojet oër t'u siguruar nga çdo e papritur.

Dhe ja, radha e shërbimit i erdhi Markos. Me pushkën krahëve e vështrimin e tretur përpara, ai çapitej ngadalë e përpiquej të mos i shpëtonte as lëvizija më e vogël. Si arriti te ledhi, u shtri në pozicion, tamam atje ku kish zënë vend para një jave dhe mori shenjë. Ju duk sikur e shihte edhe tani atë ushtarin e gjatë që ecte gjysmë i kërrusur dhe qëllonte pa pushim në drejtim të pozicioneve. Markua nuk e kishte shumë larg. Ngriti kokën për ta parë më mirë. Vështrimet e tyre u kryqëzuan. Atë çast fashisti hapi zjarr. Ai e ndjeu shumë afër krismën dhe plumbin që i rrëshqiti rrëzë veshit. Ra rrafsh me tokën e mori shenjë. Ushtari i gjatë, gjysmë i kërrusur, me vështrimin e egër dhe të trembur, përpiquej të zbulonte përsëri në mes të shkëmbinjve. Shikonte dhe kërcente si egërsirë e trembur nga një ledh në tjetrin. Akoma një hap. Edhe një. Markua tërhoqi këmbëzën. Bam! Fashistit i ngriu dora në ajër, qëndoi një hop drejt, pastaj nxori një ulurimë rrëqethëse dhe u përmbys. Markua e humbi torruan dhe u ngrit për të parë si u rrëzua. Sakaq flokët ja përzhiti diçka e zjarrtë. E kuptoi se ish treguar i pakujdesshëm dhe kjo i kushtoi për pak jetën.

Qafa e Tendës e priti me gjoks metalin e nxehtë dhe derdhi zjarr të dendur mbi fashistët, duke i rralluar pa mëshirë rreshtat e tyre. Jehona e betejës, si në tubullimë shurdhuese, dukej sikur endej akoma mbi majë. Markua dëgjonte një gjëmim të thellë, të pandërprerë.

Ky gjëmim u bë befasi më i fortë. Ai ngriti kokën dhe, për të parën herë atë ditë, vështroi qiellin. Ishte një qiell i përhirtë, i butë si sfungjer. Nga lindja vraponin copa resh të bardha, si shkumë qumështi. Sakaq bubullima u shtua dhe mbi të rrëshqiti një hije e madhe, e zezë, që mbështolli majën.

«Aeroplan» thirri dhe u lëshua me vrap teposhtë, si të donte të arrinte hijen e tij. Por ajo ju zhduk në çast nga sytë. Po i afrohej fshatit. Disa fëmijë vrapuan rrugëve dhe dolën në shesh. Markua dëg'oi një kërkëllimë të zgjatur, që u shoqërua nga shpërthime të forta. «Bombardoi...» Ndërkaq rrugët dhe sheshi u mbuluan nga tymi e pluhuri. Atij sikur i mbeti zemra në vend kur mendoj se ndërmjet të vegjëlve mund të ishin dhe fëmijët e tij. Mori pushkën dhe u lëshua drejt fshatit. Kapërcente me një të hedhur kanale, ferra, boriga. Njëra nga ato e pengoi. Ra shakull mbi ferrë. Gjuri i theri. Duarte, fytyra, ju gricën. Por atë çast ai s'ndjeu asgjë. U ngrit dhe u turr prap drejt fshatit, si ta ndiqte njeri pas. Ndërsa vraponte ashtu, u kujtua se ishte roje. Shkurtoi hapin, Po sikur, ndërkaq, të suleshin drejt fshatit fashistët? Parasysh i dolën përsëri të vegjëlit që vraponin rrugëve, bombat që shpërthyen tymi, thirrjet. E ç'mund të bënin më shumë se kaq fashistët, po të vinin? Dhe nisi sërish të vraponte. Po dicka e papritur e mbërtheu në vend. Qielli buçiti. Gjëmoi pastaj ajo hije që rëndte e rëndte ogurzezë drejt fshatit. Mbaiti hapin. Kishte arritur në mes të një are. Aeroplani afrohej, afrohej. Pa ditur ç'të bënte, Markua ngriti grushtin dhe u hakërrua: Turirin e aeroplanit e lëpinë disa gjuhë të zarrta. Markos ju duk se e përqeshën atë. Por s'pati kohë të mendohej. Në tokë, pranë tij, u ngrulën plumbat. «Më vrau!» tha dhe instiktivisht ngriti pushkën, e shkrehu. Por ishte vonë. Aeroplani çau përpara dhe gati sa s'e mori me vete me ajrin që çvendosi. Ai ngriu me

armën në dorë dhe grushtin lart. Por aeroplani as që e çau kokën për të. U lëshua si egërsirë e uritur drejt fshatit dhe derdhi mbi të zjarr e flakë. Me sytë e kap-sallitur, Markua ndoqi dhe për një kohë hijen që h rë dukej e herë zhdukej ledheve, përrenjve, pemishteve. Ju duk ajo hije si këmbë fashisti që zgjatej e zgjatej dhe shkelte mbi rrugët, mbi fshatin, mbi shtëpinë dhe trupin e tij. Ai kafshoi buzët. Kurrë s'e kish menduar se ha-mi mund të vinte nga lart, nga qielli, dhe ta giente me armë në dorë, po të pafuqishëm. «Ah, qeni!» Forcat ju prenë. Nuk ishte i zoti as të vraponte, as të ecte. Qëndronte ashtu, si i ngritë, buzë ledhit. Vështronte me frikë qiellin, i cili i dukej tani i shplarë, i pështirë. «I mallkuari..!» s'e kuptoi kujt ja tha këtë: qiellit apo aeroplanit. Po nuk arriti të mendohej më gjatë. Bubullima e gjeti përsëri të papregatitur. Ai gjëmim ju fut gjer në palcë. Hieja u sul si egërsirë drejt majës, e mbësh-tolli atë dhe ja zuri frymën. Teksa po i afrohej, ai e shqoi atje lart pilotin. Ngriti grushtin dhe ju hakërrua. Po kërceu i trembur përpjetë. Nëpër këmbë u ngrit plu-huri. «Heu, desh ma kripi lëkurën!».

Dhe prap i vaiti mendia te arma. E ngriti me shpej-tësi, u përpoq ta fuste në shenjë, të qëllonte. Po aéro-plani përsëri nuk pyeti për të. U lëshua me bubullimë drejt fshatit dhe shtreu mbi të gjithë inatin.

Markua nuk ja shkëputi sytë. E pa si bëri kthesën rrëzë maleve, duke përshkuar një rreth të gjërë, dhe si mori drejtimin përmbi Qafën e Tendës. Ai tani e mpo-shti hutimin, u kujtua se kishte në dorë armën dhe nuk i dukej vehtja aq i pafuqishëm. Priti me ankth sa të afrohej dhe hapi zjarr. Pi'oti, siç dukej, e ndjru se po e qëllonin. Këtë radhë nuk ju afrua fare fshatit, po u lëshua pingul në vendin ku kish parë njeriun. Vendin

e mbuloj po ai gjemim kërcënonjës. Markua u përpoq të meritte sërish shenjë, duke e shoqëruar me lëvizjen e pushkës në hapësirë. Tërhoqi këmbëzën: bam. Edhe një herë: bam. Po e ndjeu se në çastin e fundit, kur e kish shkrepur, aeroplani kish rrëshqitur përpara dhe plumbat qenë ngulur në gjoksin e kaltër të qiellit. «U dashka marrë shënjim përpara!» — thirri plot gojën, si të kish bërë një zbulim dhe qëllloi përsëri. Atë çast diku afër, u dëgjua një krisma të tjera, thirrje. Markua mbajti vesh. Po, krisma, thirrje. E kuptoi se nuk ishte vetëm, se burrat e fshatit që kishin armë, kishin zënë vend në ledhe e shkëmbinj dhe po qëllonin. Po aeroplani që larguar dhe plumbat mbetën shumë më prapa. «Po ta mbajti, hajde prap!» ju kanos Markua, duke i vënë armës një ballë tjetër me fishekë. Ndërkaq vendi gjemonte nga thirrjet. Në fillim njerëzit, sidomos të vegjëlit, e pandehën si diçka zbavitëse dhe u lëshuan kurështarë rrugëve. Po kur rreth tyre nisën të shpërthenin bombat, ata u ngjshën të trembur rrëzë mureve, shpellave, ledheve. I tërë fshati vraponte, thërriste, qëllonte, duke shfryrë mërinë mbi atë shpend të zi, të hekurt e bubullonjës, që dukej sikur e vërtiste qiellin dhe tokën me gjëmimin e tij shurdhonjës. Markua e ndjeu këtë dhe mori zemër. «Qëllojnë shokët» mendoi. «Tani hajde, po ta mbajti» u hakërrua duke vështruar andej nga vinte ajo vuvurimë e mbytur dhe e zgjatur, si një zikatje e pambaruar bletësh. Piloti, si të kishte dëgjuar këto, ju drejtua përsëri fshatit. Markua dalloj gjuhëzat e flakës që lëpinin turirin e aeroplanit, si ta që sëndisnin me mospërfillje, pastaj disa ruaza të zeza që u lëshuan me rëkëllime drejt tokës. «Bomba!» dhe në një çast ju duk se ato do të binin të gjitha mbi të. Po shpejt u përshkund e nisi të qëllonte. Edhe piloti, siç dukej, e kishte dalluar njeriun që kish zënë vend gjatë

ledhit dhe u lëshua kryeneç e mospërfillës mbi të. Duke e shikuar nëpërmjet shqekzës dhe thepit të pushkës, Markos ju duk se aeroplani u zvogëlu e u zvogëua dhe në një çast i doli parasysh ai ushtari i gjatë e i shëmtuar, me majën e bajonetës të drejtuar mbi të. Ju kujtua se me të shtënë e dytë apo të tretë e kish rrëzuar thes mbi tokë. Tërhoqi këmbëzën disa herë me radhë, gjersa e shkrehu të gjithë ballin e fishekëve dhe vuri krëhërin e ri. Aeroplani nxirrte pa pushim gjuhëza të zjarra. Piloti dhe ai, fshatari Marko, dukëj sikur vështroheshin sy ndër sy e derdhnin mbi njëri-tjetrin, bashkë me plumbat, edhe urrejtjen e zemrave të tyre. Markua mernte shenjë dhe qëllonte duke shtrënguar dhëmbët. Bashkë me të qëllonin nga të gjitha anët edhe fshatarët e tjerë. Aeroplani përgjigjej me një kërkëllimë të fortë e të zgjatur. Humbiste gjithnjë më shumë lartësinë, sa dukej sikur do të ngulej me vrull në zemër të tokës. Për një çast ai gati sa s'preku majat e pemëve. Markua tërhoqi këmbëzën e pushkës dhe qëlloi. Ju duk se plumbi goditi në shenjë dhe aeroplani do të përplasej në tokë. Po në çastin e fundit ai ndërroi drejtim, duke marrë me vete buçimën rrëqethëse dhe duke përkulur thellë majat e pemëve. Çdo gjë u drodh e u përmbys. Markua mezi u ngrit. Tamam atëherë buçiti një zë:

- U godit, qeni, u godit! Ma mori të keqen!

Ai nuk desh të besonte dhe vështronte gjithë andej nga qe zhdukur aeroplani. Ndërkaq vuri re se njerëzit nisën të vraponin e të thërrisnin në një zë:

- U godit!... U godit!...

Aeroplani, duke u anuar herë nga njëra anë e herë nga tjetra si një egërsirë e goditur për vdekje, e humbi sakaq ekuilibrin, la pas një bisht të zgjatur e të zi dhe u ngul me turi në faqe të malit. Markua vështroi

edhe disa çaste andej, si të priste të ngrihej pas asaj marrëmendje e të lëshohej si bishë e tërbuar mbi fshat. Sakaq njerëzit i rrëshqitën fare pranë, duke thirrur me sa u mbante zëri:

— Siç duket, u rrëzual... Po, po... U rrëzual. :

Dhe nisi të vraponte edhe ai, duke mbajtur me dorë krahërorin, si të kishte frikë mos i shpërthente. Vraponte dhe thërriste në kupë të qiellit.

— He -he, u godit ore, u godit!

Dhe i dukej sikur bashkë me të, me njerëzit, gëzoheshin, vraponin e thërrisnin edhe shtëpitë e përzhitura, kodrat, malet!

PRANË PIRAMIDËS

Disa orë më parë ai qe kthyer në postë. Shërbimi buzë kufirit dhe rruga e gjatë, e cila dredhonte monopateve duke ju hedhur si një lak në qafë grykave të malit, ja patën përpirë forcat pak e nga pak. Sa u kthye, shokët e tij kishin shkuar të flinin, kurse ai u mbështet pas murit dhe e tendosi vështrimin përpara, mbi malia e thepisur. Kohët e fundit Bardhylit i pëlqente të qëndronte aty i vetëm dhe të miklonte mendimet, të kuvëndonte me to. Vështronte luginën, kodrën, malin, që kishin veshur rrobën e trashë, të gjelbër e të ndezur të pranverës dhe çuditej me veten: sa të afërt e të dashur i dukeshin tani ata shkrepa, ata gërxhel Dy vjet të shkuara, kur kish shkelur për herë të parë aty, ndjeu një si zbrazëtiturë në zemër. Lugina, kodra, mali ju dukën të shplara, pa ngjyra e pa jetë.

E ja tani i ngjante sikur nuk ishte atje, po në një vënd tjetër e para sysh nuk kish më atë tabllonë e zymtë të fillimit, po një panoramë krejtësisht të ndryshme. Ai njihte atje çdo gur, çdo dru, çdo zgavër e rrugicë. Këmba e tij e kish shkelur vendin pëllëmbë për pëllëmbë. I kish shkelur sa e sa herë shtigjet kufitare, kish qëndruar nën degët e lisave të moçëm, që zgjaten e zgjaten si të duan të rrokin diçka të pakapëshme në hapësirë, kish ngulur buzët mbi ujët akull të burimit, duke dëgjuar ligjërimin e ëmbël të bilbilit. S'ishte shaka; ai i kish

falur shërbimit buzë kufirit dy nga vjetët e tij më të bukur, kurse natyra kufitare, si një nënë e dashur, e kish mëkuar pa kursim me guximin, qëndrueshmërinë, vendosmërinë për të kaluar çdo vështirësi e për të arritur fitoren. Dhe teksa e treste vështrimin përpara, i kujtohej biseda me prindërit atë ditë që do të nisej ushtar:

«Ki mëndjen, biro, — i pat thënë i jati plak, duke e vështruar me dashuri — Nga familja jonë ti je i pari që shkon në kufi. Ky është nder për të gjithë ne. . . Atje hasmën e ke në prag.» Bardhyli rallë e kishte ndjerë veten aq krenar. «Dy duar për një kokë janë, baba» — i qe përgjigjur, si t'i kish fjalët në majë të gjuhës. Atë çast qe hedhur vëllai i madh, i cili porsa qe kthyer nga ushtria: «Në kufi dy duart nuk janë për një kokë. Ti shkon atje të mbrosh gjithë këtë truall, të mbrosh familjen, popullin, atdheun. . . Pra, dy duar për të gjithë ne. . .»

Ai qe habitur nga këto fjalë. Edhe tani i dukej sikur dëgjonte zërin e tij. «Dy duar për të gjithë ne». Po bashkë me këtë zë dëgjoi edhe një zë tjetër të kumbueshëm e të fortë, që nuk vinte nga thellësia e viteve, po buronte diku aty afër tij:

— Alo. . . Po, ju kuptoj. . . Po marr masa menjëherë. . . Do t'ju njoftoj pa vonesë.

Ai e kuptoi menjëherë. Ishte komandanti i postës. Nga ato pak fjalë Bardhyli e ndieu se komandanti kish marrë situatën e re. Po nuk arriti ta tëhollte më gjatë si qëndronin punët. Dikush ju afrua në heshtje dhe i zuri sytë që prapa.

— Lëshomë, guak! Ti Mete je?

— Po. Të solla një letër.

— Bjere.

— Nak ta jap. Më se do të më qerasësh.

- Me një pëllëmbë.
- Do pëndohesh.
- Kush e dërgon?
- Gjeje vetël
- Kush?
- Gjejel

Bardhyli ja rrëmbeu letrën nga dora, grisi zarfin me nxitim dhe nisi të lexonte. «I dashur Bardhol të pres çdo ditë, çdo orë. Ta dish sa më ka marrë malli. Kur të vish këtu, nuk do të lë më të largohesh. . . Babaj thotë se do ta bëjë dasmën në dhjetor. Mua më duket çudi. Nuk e di se si më vjen ashtu kur i dëgjoj.

Po ti? Shokët e uzinës më pyesin çdo ditë. Që tani flasim për një mbrëmje vallzimi që do të organizojmë «për trimin që kthehet nga kufiri». Kështu thonë duke qeshur. Ta dish sa më ngacmojnë. Unë u them: Mirë, mirë, talluni sa të vijë Bardhi, pa kini për të parë pastaj. T'i shohësh si qeshin. Ç'shokë të mirë që ke! . . . Jo vetëm ti, po dhe unë krenohem me ta. . .»

- E lexovë? Tani shiko se ke edhe diçka tjetër?
- Fotografi?! - Bardhyli hapi përsëri zarfin. «Vera, sa mirë bërë që e dërgovël»
- Qenka për t'i prerë kokën. Thëllëza mali. Më kishin thënë, por nuk e besoja.
- Ik ore mbushu, guak.

Që nga fotografia, Vera e shikonte buzagaz, sikur donte t'i thoshte: «Mos i folë ashtu! E ke shok.» Bardhyli tundi kokën dhe qeshi. Ju duk sikur e kishte aty dhe kuvëndonte me të. Në çaste të tilla, kur ishia bashkë, atij i shkrepse gjithmonë ta bënte me inat Verën. I pëlqente, sidomos, të vështronte ato rudhat e holla që formoheshin në ballin e saj të bardhë, të lëmuar. Dhe qeshte e qeshte me gjithë zemër, kot së koti. Ajo skuqej e tëra dhe i mbusheshin sytë me lot. Ai e ngac-

monte akoma, gjersa lotët e tejdukshëm rrëshqisnin mbi faqet e saj të ndezura zjarr. Atëhere pendohej që e kish ngacmuar aq shumë dhe i përshpëriste në vesh qindra fjalë. Ajo e harronte sakaq gjithshka dhe shpinte buzën në gaz. «Sa i keq që bëhesh nganjëherë! Çamarrok fare!»

2.

«Çamarrok»

Kështu e quante Vera nganjëherë. E, me këtë ajo sikur përpiquej ta zbuste ca karakterin e tij të vullshëm. Nga natyra ai qe njeri i rrëmbyer dhe ditët e para u nxori shumë telashe shokëve. «Mos u rrëmbe — e këshillonin shokët. — Armiku atë do: të humbasim gjakftohtësinë dhe...» Bardhyli zotohej se do të tregohej i matur, po prapë, kur ndodhej përballë ushtarëve të huaj, qëllonte që ta humbiste arësyen. Një herë, kur njëri nga ata pruri një vajzë gjysmë të xhveshur fare afër piramidës, Bardhyli nuk u përmbajt. Harroi se njësitë i tij kryente shërbim sekret në një drejtim ku ishin vënë re lëvizje të dyshimta. U ngrit, rrëmbeu një gar të madh dhe gati ua lëshoi, po të mos ja kish mbajtur dorën shoku. Por ajo që kish për t'u bërë, u bë. Vendi i shërbimit sekret u zbulua. Komandantit ju desh të mendohej shumë për të ngritur laqe të rinj, ku shkelësit u mbërthyen si minjtë.

Pas kësaj ngjarje ai u bind plotësisht se punët nuk ishin ashtu siç qenë dukur në fillim. Shërbimi në kufi nuk kërkonte vetëm guxim, por mençuri, vullnet të hekurt dhe sidomos nerva të forta, vetpërmbajtje. Kur e kuptoi mirë këtë, u mundua me të gjitha forcat të ishte i kujdesshëm dhe të bënte ashtu siç e kërkonin rregullat kufitare. Ai u stërvit të qëndronte me orë të

tëra në pozicion pa bërë asnjë lëvizje, të vrojtonte për një kohë të giatë një rrip të ngushtë toke, duke u përpjekur të dallonte edhe lëvizjen e ndryshimin më të vogël. Dhe dalëngadalë erdhi e u shtrua si ai lumi i vrullshëm malor kur zbret në fushë. Shërbimi i përditshëm natyra e heshtur kufitare, lanë gjurmë të thella në gjithë qënien e tij. Ato e shkallmuan dalëngadalë e pa u kuptuar natyrën e tij të vrullshme, ashtu siç e gërryen shkëmbin një pikë uë që bie mbi të një kohë të gjatë. U bë njeri i detë, i ngadalshëm e i matur në cdo lëvizje. Aty edhe ecja e tij erdhi e u ndryshua. Hapat nuk i hidhte më me nxitim, si ta ndiqte kush nga pas, por ecte ngadalë-ngadalë. Edhe kur i takoi të shkonte në shtëpi me leje, nganjëherë harronte ku ndodhej. Ecte pa u ngutur, si t'i numëronte hapat dhe vështronte herë majtas e herë djathtas. I dukej sikur ishte me njësitin.

- Mjaft fiete, Bardho. Luaji këmbët, se na u bë vonë për kinema - i thoshnin shokët.
Ai sikur zgjohej nga gjumi dhe çapitej më shpejt.

3.

Ishte mbështetur përsëri tek muri, atje ku kish qëndruar disa çaste më parë. Në dorë mbante zarfin. Duke përshkundur qepallat, i brodhi sytë midis rreshtave të letrës. Eh Vera, Vera! Sa mirë i qindis letrat! Po nëna? Ç'bën vallë nëna? Përse nuk më shkrove edhe për të disa rreshta?

Bardhyli vrapoi me mendje pranë tyre, u fut në gjirin e ngrohtë të familjes, u harlis me shokët parqeve, lulishteve. Po kudo e ndoqi pas zëri i komandantit. Pa dale, ç'thotë vallë? Ai mbaiti vesh: «Njësitë i parë, me përgjegjës Alekon, do të bllokojë... Njësitë i dytë...

në orën... të ketë zënë qafën e Mursisë.» Ai shikoi orën. Si kishte kaluar kështu koha? Vrapoi në fjetinë, mori automatikun, fishekët, kundragazin dhe u dha në zyrë.

Shoku komandant, kufitar. ...

— Mirë, Bardhyl. Erdhe në kohë. Sot do të shkosh tek piramida nëntëdhjetë e gjashtë.

Bardhyli dëgjonte me vëmendje dhe përpiquej ta ngulite çdo fjalë në tru. Pastaj doli nga zyra dhe nisi të ecte drejt kufirit. Një pjesë të rrugës do ta bënte me shokët. Ai kish zënë vend i fundit në rresht dhe hap pas hap pas të tjerëve. Ecte ledhit dhe thithte me gjithë mushkëritë ajrin që kundërmonte erë lu'e-mali.

Gjer tek buronjat eci me shokët, pastaj ata dredhuan djathtas, kurse ai vazhdoi rrugën këmbësore që zbriste poshtë, tek lëndina me bar të pashkelur që ndehj si një qilim i butë dhe mbulonte centimetrat e fundit të tokës sonë. Në cep të këtij «qilimi» ngrihej e bardhë piramida, në njërin anë të së cilës ishte vizatuar stema e republikës, ndërsa në tjetrën një kurorë mbreti. Në asnjë vend emblemat e të dy shteteve nuk qëndronin aq pranë e, në të njëjtën kohë, aq larg njëra-tjetrës.

Bardhyli çapitej ngadalë, duke vështruar me vëmendje çdo gjë që e rrethonte. Në atë vend ai e kishte vizatuar në kujtesë çdo gur e dru, çdo fije bari. Sa herë kish rrëshqitur pranë piramidës ditëve dhe netëve kufitare, të mbarsura me alarme. Sa herë kish qëndruar atje me sytë katër e veshët pizgë, ndërsa automatiku i ngrihej e i ulej me ritmin e rrahjes së zemrës. Gëthnëjë i dukej se qëndronte pranë diçkaje të afërt e të dashur, me të cilën nuk qe çmallur e nuk do të çmallej kurrë. Dhe e ndjente se kjo «diçka» nuk ishte vetëm piramida me stemën e rrethuar nga kallinjat,

as ai qilim i blertë, as ai rrip toke ku kish vënë këmbët, apo ndërtesa e postës atje lart, por të gjitha këto të marra së bashku, i gjithë ai vend që i kish vënë në gjoks automatikun dhe e kish nxjerrë në roje. Kur ndodhej atje Bardhyli përvoqej të harronte gjithëkrah dhe të jetonte i tëri në atë botë të madhe e të pafund, ku ja trazonin g'oksin e q' shumë mendime. Dhe për çudi, kur rrinte atje, qoftë edhe fillikat, ai nuk e ndjente asnjëherë vetminë, po i dukej sikur zbrisnin lehtë-lehtë nga kodra dhe uleshin aty, mbi qilimin e butë - atje ku nuk guxonte kush të shkelte - Vera dhe nëna e tij, dy njerëzit që donte më shumë në këtë botë. Ato uleshin ngadalë, të ndrojtura e të përmal'ura. Ai u buzëqeshte u kthente krahët dhe përpiqej t'i harronte, po sytë e nënës, sytë e Verës, i shfaqeshin kudo, tek çdo ledh e borigë. Mbase për këtë i dukej se nuk kishte dy, por katër, gjashtë sy, të cilëve nuk mund t'u shpëtonte as lëvizja më e vogël.

Rrëshqiti buzë lëndinës dhe ju afrua piramidës. Vështrimin e ndali mbi shkabën dykrenare. Ju bë se atje diçka lëvizti, si të ishte e gjallë shqiponja. Vuri buzën në gaz dhe mërmëriti «Mirëmëngjez!» Pastaj mbajti vesh. Ndjeu një zë të thellë, që i kujtoi edhe cicërimën e zogjve, edhe fëshfërimën e pyllit, edhe zërin e tokës: «Mirëmëngjez!» Po shpejt e kuptoi se kjo nuk ishte veçse një pandehmë dhe se ai kish përshëndetur në të vërtetë njerëzit e tij të dashur, Verën, nënën. E përsëri buzëqeshi. U buzëqeshi atyre, lëndinës, shqiponjës, vijës kufitare.

E ndërsa zuri vend pranë piramidës, ju duk se pas krahëve, në lëndinë, u ulën përsëri ato, nëna me Verën. Pa u kthyer, me sytë nga vija e kufirit, ai e rrëshqiti vështrimin mbi rreshtat e letrës që kish marrë pak më parë e nisi të zgjidhte me mend fjalët e përgjigjes,

I shkroi njëherë, po nuk u kënaq, i prishi dhe prap i shkroi. As vetë s'e kuptoi sa zgjati kështu. Befas rreshtat e letrës u zhdukën dhe ai e ndali vështrimin mbi disa njerëz të armatosur, ushtarakë e civilë, që ecnin në anën tjetër të kufirit, drejt tij. Në një çast ju duk sikur ecnin mbi kujtoret e tij, mbi letrën, mbi fotografinë dhe çdo gjë ju turbullua. Mos i bënë sytë? Mos ish dhe kjo një pandehmë? Ai uli qepallat dhe prap i ngriti. Tani shikonte vetëm ata dhe piramidën, dëgjonte hapat e tyre të rëndë që i afroheshin. Ata i hiqnin këmbët zvarë, si të dehur. Ecnin, flisnin me zë të lartë, pastaj ndaleshin, e tregonin me gisht, qeshnin dhe prap ecnin. Përpara çapitej një oficer i ri, i veshur mirë, me një vështrim të papërqëndruar e sytë e përskuqur gjak. Në një çast ata ja morën këngës. Atë këngë e kish dëgjuar edhe herë të tjera, madje edhe atë mëngjez dhe u kujtua se atë ditë shteti fqj kishte një festë, se ata, si zakonisht, do të kishin pirë gjer ndaj të gdhirë dhe tani ku ta dish se ç'u kish shkrepur. Ecën edhe disa hapa, pastaj ndalën. Njëri i qëndroi përballë, fare afër. E vështroi ngultas. Kishte dy sy të mëdhenj e të shplarë, si sy kau, që dukeshin sikur qenë mbushur me urrejtje, mëri, ligësi. Bardhyli shtrëngoi fort automatikun. Kurrë nuk kishte ndeshur në një vështrim të tillë.

— Ej ti, paloarvanitis, zhduku andej! — shfryu një nënoficer me hundën e skuqur e të mufatur, si një copë eshkë e hedhur pakujdes në fytyrën e tij vracëlije. Bardhyli e shikoi me cep të syrit, po nuk lëvizi as qepallën. Kjo, siç duket ua ndezi edhe më shumë inatin atyre. Ishin gjithsej shtatë veta. Në mes kishin oficerin e ri. Qëndroni katër-pesë metro përballë tij. Ai s'i kish parë kurrë nga një afërsi e tillë ushtarët e huaj. E ndjeu se ju mbush trupi me mornica, po përsëri

nuk luajti as qepallat. Ata u tërbuan nga gjakftohtësia e tij dhe nisën të shanin pa i lënë radhën njëri-tjetrit, kurse ai që ishte i veshur civil, përpiquej t'i përkthente fjalët e tyre me një shqipe të çalë e gjysmake.

«Si kuxosh ti ta vështron toka e elladhas me ata si të fëlliqur? Ik atje!»

«Ti të flet, komunisti i lik. Merre këmba në qafa dhe marsh».

«Këputa qafa, dëgjon? Apo nuku dhemb koka derri...?»

Bardhyli dëgjonte në heshtje. Përpiquej të mos e jepete veten, të shtircj i shkujdesur, si të mos kish asnjëri pranë. Në të vërtetë, përderisa ishte në tokën e tij dhe ata në të tyren, ai as që duhej të merakosej se ç'bënin e thoshnin. Le të dërdëllisnin ç'të donin. Mjaftonte që të mos hidhnin hap këtej. Duke menduar kështu, ai u përpoq të merrte me mend se çdo të ngjiste sikur ta kapërcenin atë vijë që ndante kufijtë në mes të dy shteteve. Ai e përfytyroi atë vijë si një hendek të thellë, të cilin ata nuk do të mund ta kapërcenin. Edhe sikur të përpiquej ta bënin këtë, do të thyenin kokën në humnerë. Sakaq, oficeri u shkëput nga të tjetët, hodhi një hap, dy, zgjati dorën dhe u mbështet në anën tjetër të piramidës. Në një çast ju bë sikur një re e madhe, e zezë, ju afrua diellit dhe çdo gjë u errësua. E kuptoi se i huaji kishte arritur atë ç'k, të cilin nuk mund ta kapërcente. Gishti i tij preku lehtë këmbëzën e shkrepjes së automatikut. Oficeri e vuri re këtë dhe tërhoqi në çast dorën nga piramida, si të kish prekur zjarrin, ndërsa të tjerët vazhdonin të hakërrroheshin:

- Ti nuk ika? Dale pa të mëson un të bindet.

Dhe njeriu me hundën si eshkë u lëshua si qeni i lidhur me zinxhir drejt piramidës. Po zinxhiri që i shkurter dhe ai shfrynte, shante, turfullonte si një kafshë, i pasuar nga të tjerët:

— Dëgjoj, apo jo. Komunisti i qelbur.

— Ik, andej maskaraj.

Flisnin të gjithë në një gojë. Bardhyli e ndjeu se ata e kishin humbur kontrollin e vetes. Njëri madje shkopsiti këllëfin, nxori që andej një nagandë të bardhë, të shndritshëm, e ja drejtoi.

— Ta shikoj tani si këputa qafa. Ha-ha ha.

Bardhyli hodhi vështrimin mbi trashalugin. Ai kish mbyllur njërin sy dhe tërhiqte ngadalë këmbëzën. Edhe gishti i tij takoi këmbëzën e shkrepjes. «Kujdes! Mos u nxito! Nuk duhet të qëllosh ti i pari!» Dhe vështroi me cep të syrit grykën e pistoletës, që dridhej në dorën e të huajit. Ajo që drejtuar mbi gjoksën e tij. Ju duk çuditërisht e gjatë dhe kanosëse, si një grykë topi që mund të shpërthente me një gjëmim të tmerrshëm. Edhe pak, edhe një çast dhe ai . . . U mundua të shikonte diku lart, por gryka e pistoletës, si në rreth i madh, i zjarrtë, ju çfaq edhe në hapësirë. «Të vrasin këta maskarenj.» Njeriu me pistoletë hodhi edhe një hap. Arriti cakun. Atë cak që nuk duhej ta prekte.

—Ndall! Kjo është tokë e Republikës Popullore të Shqipërisë!

Ky zë shkrepri si një vetëtimë. Edhe ai u habit. Ju duk sikur doli nga gjoksi i tokës, i shkëmbit. Ata u drodhën. U stepën. Po nuk lëvizën. Dora me pistoletën shënonte mbi gjoksën e tij. Po për çudi tani ajo nuk ju duk aq e madhe dhe e tmerrshme, si pak më parë. Madje nuk i la atë përshtypje. Si të mos që drejtuar mbi të. Edhe zërat e tyre e humbën atë forcën e parë e u bënë më të dobët. Ai e ndjeu se e kish kaluar atë çast, të cilin njeriu e jeton ndofta vetëm një herë në jetë, kur çdo gjë të duket në përmasa të zhdrejta dhe kur ti nuk i përket më vetes tënde.

«Bardho. . .!»

Ky zë i butë, i njohur, i dashur i erdhi tamam atëhere kur duhej, kur ai e pristte. Ju duk se doli nga lëndina, pas krahëve të tij. Bardhyli e ndjeu se nuk ishte vetëm. Se po të kthehej do të shihte atie nënën, Verën. Dhe jo vetëm ato. Po nuk lojti as qepallat. Dhe përsëri sikur dëgjoi një zë të njohur: «Dy duar për të gjithë ne.» Dhe një tjetër: «Të pres çdo ditë, çdo orë... Ta dish sa na ka marë malli...»

Pastaj çdo gjë u topit. Ai puliti sytë. U përpoq të dëgjonte prapë zërat. Po nuk mundi. U përpoq të shihte ata që ishin afruar pak më parë. Të shihte dorën që zgjatej drejt gjoksit të tij bashkë me pistoletën e shndritëshme, kërcënonjëse. Po edhe ajo që zhdukur.

Ku shkuan? Kush i trembi? Sytë e tij të zjarrtë, apo zërat që dolën nga lëndina?

06 05 08 09 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100

— Dëgjoj, apo jo. Komunisti i qelbur.

— Ik, andej maskaraj.

Plisnin të gjithë në një gojë. Bardhyli e ndjeu se ata e kishin humbur kontrollin e vetes. Njëri madje shkopsiti këllëfin, nxori që andej një nagandë të bardhë, të shndritshëm, e ja drejtoi.

— Ta shikoj tani si këputa qafa. Ha-ha ha.

Bardhyli hodhi vështrimin mbi trashaluqin. Ai kish mbyllur njërin sy dhe tërhiqte neadalë këmbëzën. Edhe gishti i tij takoi këmbëzën e shkrepjes. «Kujdes! Mos u rixitol. Nuk duhet të qëllosh ti i pari!» Dhe vështroi me cep të syrit grykën e pistoletës, që dridhej në dorën e të huajit. Ajo që drejtuar mbi gjoksin e tij. Ju duk çuditërisht e gjatë dhe kanosëse, si një grykë topi që mund të shpërthente me një gjëmim të tmerrshëm. Edhe pak, edhe një çast dhe ai. . . U mundua të shikonte diku lart, por gryka e pistoletës, si në rreth i madh, i zjarrtë, ju çfaq edhe në hapësirë. «Të vrasin këta maskarenj.» Njeriu me pistoletë hodhi edhe një hap. Arriti cakun. Atë cak që nuk duhej ta prekte.

—Ndall! Kjo është tokë e Republikës Popullore të Shqipërisë!

Ky zë shkrepri si një vetëtimë. Edhe ai u habit. Ju duk sikur doli nga gjoksi i tokës, i shkëmbit. Ata u drodhën. U stepën. Po nuk lëvizën. Dora me pistoletën shënonte mbi gjoksin e tij. Po për çudi tani ajo nuk ju duk aq e madhe dhe e tmerrshme, si pak më parë. Madje nuk i la atë përshtypje. Si të mos që drejtuar mbi të. Edhe zërat e tyre e humbën atë forcën e parë e u bënë më të dobët. Ai e ndjeu se e kish kërkuar atë çast, të cilin njeriu e jeton ndofta vetëm një herë në jetë, kur çdo gjë të duket në përmasa të zhdrejta dhe kur ti nuk i përket më vetes tënde.

«Bardho. . .!»

NE DHE GRAMOZI

... Ja, kështu. Dhe tani do të dish si dola partizan. E mirë. Po të tregoj, sado që atëhere unë as që i përfytyroja dot shtigjet e asaj rruge që nisa. Madje — që të jem i sinqertë as emrin «partizan» nuk e kisha dëgjuar. Do të rridhte edhe mjaft ujë burimeve, gjersa ne t'i thoshnim vetes «partizanë».

Nuk e mbaj mend me saktësi në ishte fundi i dyzetës, apo fillimi i dyzetënjësë. Disa muaj më parë isha thirrur ushtar dhe vazhdoja të kryeja shërbimin në të ashtuquajturën «ushtri kombëtare» që organizuan fashistët italianë dhe përpiqeshin ta mbanin më këmbë me gjilpëra. Por qe punë e kotë. Populli, ashtu si deti, nuk mban asgjë të huaj në gjirin e tij dhe shpejt e vonë e flak tej.

Që në di-ët e para të shërbimit unë u ndodha në një rreth shokësh, të cilët do të luanin një rol aq të madh në jetën time, sa unë nuk e merrja dot me mend. Nga biseda të thjeshta, të parëndësishme, të rastit, në nisëm të flisnim për të huajin që na ishte ulur kular në vatër. Për çdo gjë gurin e parë e hidhte një shoku ynë. E quanin Gramoz. Unë për herë të parë dëgjoja që një njeri të kishte emrin e një mali. Në fillim kjo m'u duk pak e çuditshme, por sa më shumë që e njihja, aq më tepër më dukej se atij i përshtatej

shumë mirë ky emër. Dukej sikur mali plak i jugut, veç emrit, i kishte dhënë edhe diçka tjetër që e bënte bijerëndë, të patundur e mospërfillës karshi shtërngatave. Edhe tani sikur e kam parasysht. Ai ishte nga ata njerëz që nuk harrohen për tërë jetën. Na linte gjithnjë gojëhapur me mendimet e guximshme dhe fantazinë e ndezur që na çonte diku larg, në një botë të re, të panjohur. Mbi të gjitha, i pëlqente të na fliste me zjarr për stuhinë që do të shpërthente dhe për qiellin e përflakur që do të shpalohej një ditë mbi vendin tonë.

Gramozi diti t'i shtonte radhët tona me shokë të guximshëm që nuk ua bënte syri tërt. Dalëngadalë akri vi ynë u bë aq i fuqishëm, sa i tronditi keq fashistët. Çdo ditë ngjiste diçka e papritur. Kulmi arriti me «aksionin e parullave» siç e bëmë zakon ta quanim më vonë. Këtë aksion e propozoi dhe e udhëhoqi shoku ynë, Gramozi.

Ja si ngjau:

Fashistëve u kish ndeshur sharra në gozhdë në frontin italo-grek. Ata hanin çdo ditë grushte të rëndë, kishin filluar të tërhiqeshin dhe dreqi e dinte ku do ta mbanin vrapin. Mussolini nuk la gur pa lojtur për të na hedhur edhe ne në këtë kasaphanë. Me një gur ai donte të vriste dy zogj: të sigurtë krahët dhe të dërgonte në front forca të reja e të freskëta.

I erdhi pra radha edhe batalionit tonë ta thoshte fjalën e tij. Fashistët menduan t'i jepnin një notë sa më solemne nisjes sonë dhe të organizonin një miting të të bujshëm. Në kazerma u hap fjala se të nesërmen do të vinte për të na përshëndetur një oficer i lartë fashist me gradën e kolonelit.

Komandantët tanë vendosën ta prisnin atë me nderime të mëdha, siç ja donte sëra e grada. Ishin të gjithë si në ethe. Erdhën në repart pa zbardhur mirë dita, që

t'u jepnin rrugë përgatitjeve. Mirpo kur agoi, reksen nga habija. Njëpër faqet e kapanoneve, rreth sheshit ku do të bëhej mitingu, qe shkruar me gërma të mëdha: «Poshtë fashizmi!» «Rroftë Atdheu ynë, Shqipëria!» «Asnjë ushtar në frontin italo-grek!» «Dora e tmerrshme e shkruesit të parullave, me një gjakftohtësi të çuditshme që të kallte datën, qe zgjatur gjer te bunkeri prej betonarmeje i postbllokut. Pikërisht prapa krahëve të rojes aio kishte vizatuar një shkabë dykrenëshe e mbi të kish shkruar: «Rroftë liria!» Shkaba dukej sikur nga çasti në çast do të shkëputej nga bunkeri e do të merrte me vete gërmat e parullës dhe do t'i ngjiste ato lart, mbi kryet e njerëzve, që t'i lexonin të gjithë.

Ded Bajraktari, komandanti i batalionit, u bë si i çmëndur e s'dinte si ta shfrynte inatin. Ai ishte një oficer i gjatë e i dobët, që merrte zjarr për h'çgjë dhe s'mbante mend ç'fliste. Sillej njëpër fushë si kali në lëmë dhe thërriste duke nxjerrë shkumë nga goja:

— Ani, maskarenj! Të poshtëri! Ani, do t'u shkoj të gjithëve në litar. Do t'u shkërdhej nënat, motrat, gratë e nuk do të le kusur. Do t'u...

— Zoti kapiten, po shkon ora — guxoi t'i thoshte zëvëndësi i tij — Çdo të bëjmë?

— Ani, do të bajmë, posil! Të mblidhen shpejt të gjithë, pa ja u diftoj unë, ani, si shahet fashizmi.

Dhe na mblodhën në fushën ku do të bëhej mitingu e zunë të na kërcënonin se, po të mos tregonim fajtorët, do të merrnin masat më të rrepta. Por nuk nxorën asgjë në kut. Ushtarët vështronin njëri-tjetrin të habitur dhe ngrinin supet. Shumë nga ata, edhe pse s'kishin dorë në këtë punë, nuk e fshehnin dot kënaqësinë dhe admirimin për ata që i kishin shkruar parullat dhe i pëshpërisnin njëri-tjetrit: «Di gjë kush i shkroi?» «Jol!» «He m'u lumtë dora! Sa mirë u shkoi në mend. Po shi-

ko, në qoftë se di gjë, mos hap gojë, se të piu e zezal!»
Dina mezi e mban n të qeshurin dhe s'tynin «hoku-
shokun me bërryla. Kurse Gramozi qëndronte i qetë
e hijerëndë, si një mal, Dukej sikur ai nuk e bënte fare
qejfin qeder për ato që kishin ndodhur ose mund të
ndodhnin rreth tij. Kurse komandanti i batalionit vetëm
thërriste dhe godiste pa pushim me kamxhik çizmet e
llustruara, si ta kishin ato të gjithë fajin:

- Ani, të poshtër! Do t'u vras të gjithëve. Të gjithë-
ve...

Zëvendësi ju afrua përsëri dhe, duke u dredhur, i tha:
- Zoti komandant! Po shkon koha.

Ai u kthye dhe e shfryu mbi te të gjithë inatin:

- Ani, ti hesht. . . ! H sh . . . ! M r v s ? H sht!

Dhe ke për të pa, ani, se ç'do t'u punoj...

- Mirë zoti komandant, por mos harro se për dy orë
do të vijë koloneli dhe vaj hallit po të na gjejë kësh-
tu. S'ka ku vete një turp i tillë.

- Posi, turp asht për këta maskarenj. Ani, turp dhe
për ju. Për të gjithë.

- Duhet bërë diçka.

- Posi, ani, duhet ba. Duhet gjet fajtorët.

Oficerët u mbledhën kokë më kokë. Ser flisnin dhe
vështronin vazhdimisht nga ne. Kurse kapiteni shante
dhe godiste gjithnjë çizmen me kamxhik. Ndërkaq se
kush tha se rebelat mund të zbu'ohen vetëm nga shkri-
mi. Ky propozim u duk me vend dhe u dha menjëhe-
rë urdhëri që të mbusheshin disa kova me bojë të ze-
zë dhe të shkruanim të gjithë me radhë. As që e morën
me mend fundin e kësaj loje «shpikjeje». Pas disa mi-
nutash në mur u radhitën aq shumë gërma e parulla,
sa fashistët u çmëndën nga inati dhe e humbën më
keq toruan. Kapiteni dridhej si në ethe. Të tjerët e
ndiqnin pas, të mbledhur si breshka nën samar.

Një orë më vonë do të vinte koloneli. Tani asnjëri nuk i shkonte ndërmend për shkruetin e parullave. Duhej gjetur një ilaç për të prishur gjithë ato gërma e fjalë që shtriheshin e shtriheshin mbi faqet e ndërtesave.

— Ani, të lyhen muret me gëlqeret! — dha urdhër ka-piteni.

Po koha vraponte me revan. Si e panë ngushtë, mbi parulla nisën të hiqnin vija të gjata, ku të bardha e ku laramane. Ato ngjanin me ca rripa të ngushtë e të grisur fashoje, që nuk e mbulonin dot plagën e gjakosur. Mbi shërbetin akoma të pa tharë mirë të gëlqeres, si bari kur mbin nga dheu, buisnin njëra pas tjetrës gërmat e parullave... Në këtë e sipër ja behu koloneli, një mesoburrë, që e ngriti me përtesë dorën për të nderuar dhe e dëgjoi raportimin pa zbritur mirë nga maqina. Kur zbriti në tokë dhe drejtoi trupin, ai dukej sikur nuk doli nga vetura, por nga një maqinë hëkurësë. Uniforma, çizmet, dhe çdo gjë tjetër mbi trupin e tij llamburiste nga një shkëlqim verbonjës. Në njërin cep të buzës i kishte ngrirë një buzëqeshje e shtirur, të cilën ishte gati t'ua dhuronte me bujari të gjithëve. Në fillim shpërndau nëpër fushë një vështrim të ftohtë e indiferent. Pastaj rrudhi vetullat, por buzëqeshja nuk ju zhduk nga cepi i buzës. Dukej sheshit që nuk e kënaqi pritja, madje u habit nga ajo ndjenjë ngurimi e pasigurie që vuri re në fytyrat e atyre që e rrethonin. E kuptoi se kishte ngjarë diçka e pakëndshme, po nuk arrinte ta mirrte me mend se ç'farë.

— Che cosa succede...? Ç'po ngjet kështu? — përsëriste, pas çdo hapi që hidhte dhe vështron e me habi ordinancën, si të priste nga ai një mendim se ç'duhej të bënte: të vazhdonte sipas programit, apo... Më në fund ju drejtua si me dy mendje tribunës prej derra-

sash të veshur me beze të kaltër, dhe u hodhi një sy rreshtave të ushtarëve që qëndronin si të ngurosur para tij. Në fytyrat e tyre nuk dalloi as shenjë më të vogël të emocionit e të entuziazmit. Disa vështrime ju dukën madje të ftohtë e përbuzësh. Ai u kollit dhe fshiu d'ersët me shami.

— Cosa avviene così? Ç'është kështu?! — mëmëriti në për buzë duke shikuar ordinancin, si të druante mos e dëgjonin të tjerët. Kapi eni tundte kokën e mbledhte supet i hutuar dhe seç fliste me zë të ulët, ndërsa ordinanca hapi çantën dhe i zgjati disa tabakë letër. Ai i mori dhe nisi të lexonte.

— Ushtarë! Pasardhës të lavdishëm të Pirros së Epirit. Stërnipër të Skënderbeut! Benitto Mussolini ka thënë: «Albania è nel mio cuore» — Si i tha këto fjalë, u kollit disa herë dhe ngriti vështrimin për të parë se ç'përshtypje kishin lënë te ushtarët. Për çudi, ai vuri re përsëri po atë ftohtësi, si në fillim kur zbriti nga maqina. Për herë të parë gjatë atyre minutave ai mendoi se nuk ishte aq e thjeshtë dhe zbavitëse detyra që i kishin ngarkuar cprorët. Për më tepër ai nisi të mendonte se ishte fare pa kuptim të mbështesje shpresa te ata njerëz të pagdhendur, me vështrime të akullta, që qëndronin para tij dhe nuk e çanin fare kokën për ato fraza, të cilat i kishte renditur me aqë kujdes gjatë mbremjes së kaluar. Megjithatë, ai vazhdoi të lexonte pa u ngutur, duke u përpjekur ta vinte sa më mirë në dukje rrezikun që i kanosej Shqipërisë nga ushtritë rebele e të pafuqishme greke, që vetëm hë për hë, duke përfitur nga dimri dhe koha e keqe, kishin patur disa suksese fare të parëndësishme e të përkohshme.

Si ushtarak i vjetër që ishte, atij i kishte takuar disa herë të mbante fjalime të zjarrta para nisjes së ushtarëve në front. Kështu kishte bërë sa herë që sovrani

kishte ndërë nevojën e bajonetave, për të vendosur qetësinë në perandori e për të zgjeruar kufijtë e saj në Afrikë e në Evropë. Dhe gjithnjë i qe dukur se fjalët e tij kishin prekur zemrat e ushtarëve. Gjer pak më parë ai ishte i bindur se kështu do të ngjiste edhe atje, ndaj ju duk fare e pazakontë ajo ndjenjë ftohtësie, paşigurie e frikë që sundonte te ushtarët. Në një çast mendoi se mos kjo vinte nga që ai nuk kish ditur të zgjidhte fjalët më të përshtatshme, apo nga që nuk e kish lexuar siç e donte rasti përshëndetjen e tij. Duke dashur të ndreqte këtë gabim e ngriti ca zërin dhe, për t'i emocionuar sa të ishte e mundur më shumë dëgjuesit, theksoi se në ato çaste që ai fliste, jo shumë larg prej andej, në kufijtë e perandorisë vazhdonte të derdhej lumë gjaku i bijve të lavdishëm për të mbrojtur nderin e kësaj toke, të marrë me përbuzje nëpër këmbë.

- Në këto ditë të shënuara, Viktor Emanueli III, mbret e perandor...

- Viva il re! - thirri njëri nga oficerët që qëndronin në tribunë dhe përplasi fort shuplakët.

- Viva, viva! - përsëritën ka'ër-pesë të tjerë. Koloneli u përpoq të shpinte buzën në gaz, kurse ushtarët qëndruan po aq të heshtur e indiferentë dhe lanë të dëgjohej qartë një kërcitje e lehtë dërrasash në tribunë.

- Viktor Emanueli i III - vazhdoi koloneli pas një ndërprerje të shkurtër - në emër të zotit e të kombit, ju bën thirrje që të rradhiteni përkrah vëllezërve tuaj, ushtarëve italianë, në...

Po nuk e shpuri fjalën gjer në fund. Dërrasat nxorën

përsëri një gërvime të zgjatur dhe koloneli i vështroi me dyshim ata që e rrethonin:

— në kufijtë e shenjtë të perandorisë sonë të...

Dërrasat kërcitën përsëri, si të donin t'u jepnin një paralajmërim tjetër atyre që qëndronin mbi të. Kapiten Deda parandjeu diçka të pakëndshme dhe shtrëngoi fort dhëmbët. Koloneli i hodhi një vështrim të rreptë. Dy-tre veta, bashkë me ndihmësin e kapitenit, e panë të udhës të zbrisnin nga tribuna. Koloneli vazhdoi të fliste, herë duke e ulur, herë duke e ngritur zërin, i bindur se edhe në ato rrethana të vështira po i bënte një shërbim të çmuar sovranit. Rreshtat e ushtarëve filluan të lëkundën dhe ai e kuptoi se shumë pak veta e kishin mendjen tek ato që thoshte. Vetëm kur ribaroi së lexuari dhe duke mos dashur të shikonte sërish fytyrat e ushtarëve, e hodhi vështrimin mbi muret rreth e rrotull. Kapiten Deda e vuri re këtë dhe ju afrova me të shpejtë e nisi t'i fliste me një italishte të çalë.

— Skuzate, sinjor kolonele. Na falni. Ani, janë disa ushtarë rebela që u përpoqën të na sillnin të papritura, por...

Koloneli i hodhi një vështrim kuptimplotë, si të donte të thoshte: «Mos kërkoni të falur para kohe, kapiten. Do ma paguani shtrenjt këtë!» — dhe hipi në veturë e i bëri shenjë shoferit të nisej. Marshet kërcitën. Mbi rrugën u ngrit një perde tymi që mbeti pezull mbi fushë. Kapiteni vështroi edhe disa çaste andej nga u zhduk vetura, pastaj nisi të thërriste e të fshikullonte si i çmendur kamzhikun në ajër, duke i urdhëruar var-tësit që t'i arrestonin në çast të gjithë njerëzit e dyshim-të.

- Ani, ju jini të gjithë të poshtër. Tradhëtarë. Ani, të ngrihen mitralozët këtu. Shpejt. Ani, do t'ju vras. Të gjithëve do t'ju vras. Kini gjysëm ore afat. Po s'mi prutë këtu ata maskarenjtë, ani, me dorën time do t'ju vras. Maskarenj. Ani shpërndahuni...

Dhe vazhdoi të çirrej e të kërcënonte nëpër fushë. Po kur ushtarët u mblodhën, pasi u dha disa herë signali, ai gadi sa s'u çmend nga inati. Nga çdo kompani mungonin tre-katër ushtarë. Në mes tyre edhe unë me Gramozin. Që nga ajo ditë, ne rrëmbyem armët dhe dolëm malit. Po do të kalonte akoma shumë kohë, gjersa ne të vinim në ballë yllin me pesë ccpa.

RAKETA NË DET

Sa nxori trupin nga dera e mori të shkonte në taracë, ju duk sikur e preku me dorë tufanin. Era, e përzier me pika të mëdha shiu, i përplasi në fytyrë tërë zemërimin e saj. U mbërthye fort pas hekurave të sigurimit dhe ju kujtua se pikërisht atje, disa vjet më parë, rojen e kishte rrëmbyer era dhe e kish flakur tutje, në faqe të malit. Kur ja treguan këtë, ai nuk qe në gjëndje të thoshte në kishte ngjarë vërtet ashtu, apo paraardhësit e tij e kishin sajuar një legjendë të tillë, për të treguar sa i ashpër qe dimri në atë vend. Sidoqoftë, për një gjë qe i sigurtë: po të mos ishte mbajtur fort, tani nuk do të ndodhej atje, po diku poshtë.

«Ç'dimër!» - mermëriti dhe e hodhi vështrimin në humnerën që zbriste thajse thikë nën themelet e ndërtesës. Ai kishte ardhur në pikën sinjalo-vrojtuese dhjetë muaj më parë, në një ditë prilli që shkëlqente nën rrezet e diellit. Duke ju nejtur kafës së malit, kamioni ngulçonte e dridhej, po atij i dukej sikur ky udhërim kish zgjatur vetëm disa minuta. Për një kohë i ngjau se udhëtonte në një tunel të gjelbër. Lart, në sfondin e kaltër të qiellit, vizatoheshin kupolat e gjelbëra të pishave, si t'i kishte pikturuar dora e një mjeshtri të madh. Nën to dridhej rruga automobilistike, si një shall i murmë i hedhur në qafën e malit. Po ta kishte natën rrugën gjer atje, do të thoshte me bindje të plotë se

ndodhej në alpet e veriut, por kur kapërcëu majën e parasysh i doli deti i pastër si loti, mbeti gojëhapur. Në një çast ju duk se po shihte një fi m të bukur me ngjyra, ku kuadri që ndërruar papritur dhe natyra epike e bjeshkëve të veriut ja kishte lënë vendin lirizmit të jugut.

Kur arriti në pikë, po binte mbëmja. Hëna nxori si me turp kryet pas shpatullave të malit dhe u buzëqesai detarve. «Sa bukur!» foli ngadalë. Shoku që kishte në krah ja ktheu në çast: «Po të pëlqen kaq shumë, bëj një lutje që të ta zgjatin shërbimin, ose qëndro nën-ficer i karrierës.» Po ai as që i dëgjoi ato fjalë. Vështronte i hutuar herë detin që dremiste si një gjigand i përgjumur, herë kurorat e pishave dhe hënën e artë. «Çudil — mendoi — Po të më thoshte njeri, nuk do të besoja se ka një bukurri të tillë».

Kurse tani që kishte daë rë p'ën e vrojtimit, i dukej sikur tufani i kishte shtyrë aq larg ato ditë të ngroh-ta e të qeta, sa nuk do të ktheheshin më kurrë. Nga lart qielli e godiste me kamzhikë të zjarrtë vetëtimash atë majëmalit që kishte guxuar të mës tette kryet në gjoksin e tij të ngarkuar me re të zeza, të rënda plumb. Era shfrynte si e tërbuar. Detarit i dukej se po të vazhdonte ashtu, do ta shkulte nga themelct edhe vetë ndërtesën e pikës sinjalo-vrojtuese e do ta vërtite në humnerë. Ai ngriti jakën e kapotës dhe, duke u mbajtur fort, u përpoq të vështronte poshtë, atje ku duhej të ishte deti. Përmes flokëve të murme të mjegullës që i shpupuritte era, ai dalloi disa si nofulla të bardha, të mëdha, me të cilat deti dukej sikur ngulmonte të bluan-te bregun.

«Dimër or byazer, jo shaka!» dhe u përpoq përsëri të dallonte se ç'fshihte prapa saj perdja e murme e mjegullës. Befas sytë ja verboi një flakërimë e zjarrtë

që u shoqërua me një gjëzim shurdhonyës. Pika e vrojtimit u tund. Xhamiet kërkëllinë. «Lele, sa afër goditi! Thashë se më qorroi, e mallkuar!»

Atë çast dikush e zuri nga supi. Ktheu kokën. Telua, radisti i pikës, diç i thoshte, po era ja mernte fjalët nga buzët dhe ai nuk arrinte të kuptonte asgjë.

— Si është puna? — pyeti — Po as tjetri nuk e dëgjon-te. Ju afrua më pranë.

— Ka ngjarë gjë? — pyeti Telua.

— Nuk trembem, jo — ja ktheu vrojtuesi. Radisti qeshi.

— Ka ngjarë gjë, të pyeta?

— Aha...

Vrojtuesi mblodhi supet. Të dy shikonin përreth. Ash-tu, pranë e pranë, e ndjenin veten më të fortë. Kohë më kohë lart, mbi kryet e tyre ndizeshin e shuheshin fitilët e zjarrtë të vetë imave, si të përpiqeshin t'u jepnin flakë reve të qullura.

— Shko poshtë ti, ç'taksirat të rrih këtu — i tha vrojtuesi radistit. Telua bëri sikur nuk e kishte mendjen aty. Ai e dinte se sa mirë ishte në raste të tilla të kishte pranë një shok. Detarëve u dukej se ashtu, të futur në gjoksin e njëri-tjetrit, e mposhtnin më lehtë zemërimin e suferinës dhe e zbusnin frymëmarrjen e saj të akulltë.

— Shikon gjë ti? — pyeti pas pak vrojtuesi, i cili e kishte ngulur vështrimin diku, në humnerën e murme.

— Jo.

— Mua më duket se dikush po hedh raketa.

Ata heshtën. Pritën një kohë.

— Ja, e shikon?

— Jo, të bëjnë sytë. Do të jetë vetëtimë.

— Nuk e besoj.

Të dy u përkulën mbi parmakët e hekurtë. Sakaq

atje poshtë u ngrit një si gjarpër i zjarrtë. Pastaj dy-tri të tjerë. Shikuan më me kujdes. Kur u davarit ca mjegulla, dalluan diçka të zezë që aty dukej, aty humbiste, duke u përpjekur t'u shmangej noshave të bardha të detit, të cilat e ndiqnin pas si të donin ta bluanin dhe ta gëlltitnin.

— Anije...!

— Po mbytet! — thirri radisti duke zbritur nga dy e nga tri shkallët e hekurta. Si të kish dhënë njeri alarmin, detarët u mblodhën në çast.

— Ç'ka ngjarë?

— Një anije transporti është në rrezik. Kërkon ndihmë.

Një hop u bë heshtie. Fjalët e radistit sikur kishin mbetur pezull aty, midis tyre, dhe ata përpiqeshin të rroknin sa më mirë kuptimin e tyre. Si njerëz që kishin lundruar në kohë të mirë e të keqe, apo që kishin jetuar buzë detit, ata e kuptuan qartë se çdo të thoshte të ishte në rrezik e të kërkoje ndihmë në një kohë të tillë. E kuptuan se më e rëndësishme nga çdo gjë tjetër ishte të veprohej më shpejt, pa humbur as minutën.

— Nëpër vende, shokë, — buçiti zëri i komandantit.

— Ti Telo përpiqu të hysh pa vonesë në lidhje. Kërko «Limanin» dhe tregoi si qëndron puna. Për një orë, shumë-shumë për një e gjysmë, gjuajtësi duhet të jetë këtu. Ndërkaq ne...

Ai nuk arriti ta mbaronte fjalën. Drita e zjarrtë e vetëtimës u shoqërua nga një gjëmim tronditës. Ndërtesa u drodh, si të ndiente edhe ajo frikën. Detarët u ngjeshën pranë njëri-tjetrit.

— Është me spec të punosh sot me radio! — foli dikush nga detarët. — E di si i thith antena ngarkesat?

— Hesht mor ti! — e qortuan dy-tre të tjerë.

1 - Epo, duhet edhe një çikë spec — ndërhyri një i katërt.

- Pa të s'ka lezet gjella.

- Leni fjalët. Nëpër vendë! — ua vuri kapakun të gjithave zëri i komandantit. Detarët nderuan dhe morën sekushi drejtimin e tij. Ai qëndroi edhe disa çaste atje për ta menduar më mirë se çfar duhej të bënte, pasta] u drejtua për në dhomën e radios. Telua kish vënë në vesh kufjet dhe përpiqej të hynte në lidhje. Kalluan disa minuta, po ai nuk orientohej dot në morinë e zhurmave që i sillte tufani në veshë. Lëvizte dorezën sa majtas-diathtas, shtrëngonte në vesh kufjet, mundohesh të ndante me mendje çdo gjë që nuk i duhej e të dallonte zërin e shokut, po nuk ja delte dot në krye. Komandanti e kuptoi se kjo punë do të zgjaste.

- Ti mos ju ndaj, Telo, gjersa të hysh në lidhje. Unë po ngjitem lart — dhe, duke dalë, ngriti jakën e kapotës. — Na hani shumë punë kjo kohë. Duhet shpë në vrojtuesi në pikën rezervë,

Telua mbeti përsëri vetëm, Zuri të numëronte nga e para, të thërriste abonentin. Po ai heshtte si një gur. Të paktën kështu i dukej Telos, se në kufje zhurmat nuk kish të mbaruar. Megj'atë, vendosi të mos hiqte dorë gjersa të hynte në lidhje, sikur kjo punë të vazhdonte tërë ditën e t'i kërkonte shumë energji. Po dalëngadalë e humbi durimin. Minutat kalonin në rrahjetrën dhe secila nga ato mund të ishte fatale për ekuipazhin që vazhdonte të ndeshej me detin, me dallgët. Ndërsa fliste, atij ju bë se ndërtesa e pikës sinjalo-vrojtuese nisi të lëkundej, si të lundronte edhe ajo mbi dallgë. Dallgët fryheshin e fryheshin, ngriheshin lart dhe përplaseshin e shkumonin mbi muret e saj, duke e shkundur nga themelet. Në një çast coptohe-shin, po sakaq mblidheshin përsëri, fryheshin, ngriheshin

Iart dhe... Atij ju zu fryma. Ndjeu të ftohtë. Pastaj nisi të numëronte me nxitim:

- Një... dy... tri... pesë... shta...

Po fjala ju coptua në gojë. Këtë herë dallga nuk ishte e murme e përcëshkumë, po e përflakur. Llava e zjarrtë e vetëtimës e përplasi në mes të dhomës. Ndërtesa u lëkund si një lis i sharruar nga rrënjët. Telua nuk arriti as ta merrte me mend se ç'ngjau. Nuk mundi të dallonte hapat e shqetësuar të shokëve. Dera u hap me forcë dhe d'isa veta u ngjeshën njëri pas tjetrit. Telua ish nxirë në fytyrë dhe dridhej si në ethe. Njëri nga detarët e mbloodhi më shpejt se të tjerët, e mbërtheu me të dy duart, i hoqi kufjet dhe e shtriu plotësisht.

- Pa shiko, jeton?

- I duhet dhenë ndihma e shpejtë.

Ky i fundit ishte zëri i komandantit. Detarët u kthyen me shpresë nga ai. «Si t'ja bëjmë? Ti je argasur në këto punë, «hoku komandant». - i dukej sikur i thoshnin fytvrat e tyre të shqetësuar. Ai u përkul, i shkopsiti pullat e kapotës, të xhaketës dhe vuri veshin mbi gjoks.

- Jeton?

Ai bëri me dorë dhe mbaiti vesh. Për disa çaste në dhomë nuk lëvizi as miza. Ju duk se ndie u rrahje të dobëta, të thella, po prap nuk qe në gjendje të thoshte në ishte vërtet ashtu apo...

- Punon, shoku komandant?

Ai ngriti kokën dhe i pa. E kuptoi se nuk mund të thoshte ndryshe dhe foli ngadalë: «Punoni!» Por edhe vetë nuk qe i sigurtë për atë që tha.

- Të qëndrojë këtu vetëm infermieri, Nokua. Të tjerët jashtë. Dy-tri shokë të kontrollojnë radion, ta rregullojnë dhe të hyjnë në lidhje me «Limanin»

Këto fjalë komandanti i shqiptoi aq prerë, sa detarët dolën pa e zgatur dhe në dhomë qëndroi vetëm ai që e kishte emrin Noko. Komandanti u ngrit dhe ju drejtua dritares. Kanatat kërcitën. Në dhomë u dynd ajri i pastër. Një detar i pakët nga trupi, me ballin e kërcyer e fytyrën si të gdhëndur në dru shqope, po e vështronte i hutuar të dëmtuarin.

— Ti bëji masazh në zëmër, unë po përpiqem t'i bëj frymëmarrjen.

Pas kësaj në dhomë nuk u dëgjua më asnjë fjalë. Detari vendosi dy mollëzat e duarve mbi dërrasën e kraharorit e nisi t'ja shtypte me të gjithë forcën në intervale të caktuara kohe, ndërsa komandanti i hapi radistit gojën, i fryjti thellë dhe nisi t'i bënte frymëmarrjen artificiale. Ata qenë dhënë me të gjitha forcat pas kësaj pune, sikur të mos ekzistonte asgjë tjetër, veç atyre lëvizjeve. Duke u marrë me të sëmurin për disa çaste e harruan gjithëshka, edhe anijen që luftonte me dallgët.

— Më duket se shpëtoi.

Komandanti vuri re si po ndërronte e pak nga pak ngjyra e fytyrës së të sëmurit dhe ndjeu t'i rrihet fort zemra nga gëzimi. U përkul mbi të dhe mbështeti veshin mbi kraharor.

— Pa shikojë dhe ti Noko, njëherë. Infermieri s'e bëri të g'atë. Ai ishte i ri në profesion dhe nuk kishte përvojë në këtë punë, po një gjë ju duk se e kuptoni mirë: çë i sëmuri e mposhti vdekjen. Si të donte të vërtetonte këtë, radisti u përpoq të hapte sytë e të thoshte diçka. Ata u përkulën, kërkuan ta përsëriste, të rroknin kuptimin e atyre fjalëve. Po buzët e tij u mbyllën dhe ai vazhdoi të heshte, si të kish rënë në një gjumë të thellë. Kur ata u përpoqën ta ngrinin për ta vendosur mbi një shtresë më të butë,

ai përsëri u përmend dhe u përpoq ta shprehte më qartë mendimin që e mundonte.

— Ra-dio-sta-cio-ni...

Komandanti i lëmoi me dashuri ballin:

— Mos kij hallin e radios. Ti të jesh mirë, pa atë e ndreqim.

Por radisti siç dukej donte të thoshte diçka tjetër. Ai lëvizi me mundim kokën majtas e djathtas dhe ra në heshtje, si për të mbledhur forcat. Pas një kohe e tërhoqi nga mënga infermierin. Nokja u përkul mbi të, që ta dëgjonte më mirë.

— Ra...dio...sta...

— Mos u bëj merak për të! Në rregull është radioja; në rregull.

Po radisti prapë tundi kokën, duke mërmëritur disa rrokje të tjera e duke u përpjekur të tregonte diçka tek qoshja. Nokja rendi atje.

— Ehë, e kuptova. Radiostacioni rezervë. Këtë do të thuash?

Radisti pohoi me kokë dhe për një kohë të gjatë nuk qe në gjendje të thoshte më asnjë fjalë.

— Po, e ka fjalën tek radiostacioni rezervë...

Në çast komandantit ju kujtua anija e transportit që vazhdonte të luftonte atje poshtë me detin e egërsuar. Ç'kishin bërë vallë shokët? A kishin mundur të rregullonin difektin në radio? Në vënd të përgjigjes, komandanti dëgjoi atë zë të pafuqishëm që përsëriste papushim fjalën «Ra-dio-sta-cio-ni». Vështroi fytyrën e Telos që mezi ngopej me frymë rrathët mavi nën sytë e tij, rrobat e përzhitura nga flaka dhe u përpoq të kuptonte se si arrinte ai të mendonte për anijen atje poshtë, kur vetë ishte akoma në rrezik dhe nuk mundej të lidhte mirë as fjalët. Me këto mendime ju avit dritares dhe u zgjat ta shikonte. Po nuk dalloj asgjë qartë.

Ju duk se pa vetëm diçka të errët, të zezë, që herë shihej e herë i humbiste nga sytë. E kuptoi se ashtu siç luftuan ata për t'i shpëtuar jetën shokut, ashtu luftonin detarët atje poshtë dhëmbë për dhëmbë me nofullat e dallgëve që përpiqeshin t'i gëlltitnin. Ju duk bile se e ndjeu se si kërciste anija nga pupa në qiç, duke u përpjekur me të gjitha forcat t'i bënte ballë zemërimit të detit. Edhe sa kohë do të mund të qëndronte ashtu?

Jashtë tufani shfrynte, retë shtrydhnin pa pushim shiun dhe çaheshin e ndizeshin flakë nga gjuhët e zjarrrta të vetëtimave. Dukej sikur nga çasti në çast mund të përsëritej ajo që kish ngjarë më parë.

— Duhet vënë në përdorim radiostacioni rezervë.

Ai nuk i kish thënë mirë këto fjalë, kur dera u hap dhe në dhomë u futën njëri pas tjetrit dy-tre detarë. Ata morën drejtqëndrim dhe pyetën thujse me një gojë:

— Na lejoni ta pregatisim?

Ai u habit nga dolën ata, si e kishin marrë me mend se ç'duhej të bënin? Mos vallë kishin përgjuar që prapa derës? I vështroi me radhë. U përpoq të sillte diçka ndërmend nga puna, nga jeta, nga stërvitja e tyre. Po nuk mundi të kujtonte asgjë të rëndësishme dhe për këtë hëngri inat me veten. Qe i bindur se ata ishin detarë të zakonshëm, që nuk dalloheshin aspak ndërk shokët. Po prap ju duk se nuk ishte plotësisht ashtu. Me siguri nuk ishte, përderi sa në një çast të tillë nuk e përfillin fare rrezikun. Ata e shihnin qartë se ç'kish pësuar shoku i tyre që ish përpjekur të punonte me radio, në një kohë kur kishte aq shumë shkarkime. Dhe prap s'e përfillnin rrezikun. Mos vallë ai nuk i kishte njohur mirë ushtarët e tij, forcat e tyre? E pse s'i ki-

shte njohur! A nuk kishte thënë ai se me ushtarë të tillë mund të merrte përsipër edhe detyrën më të vështirë? Se përkrah tyre mund të shkonte edhe drejt bunkerit të armikut, pa ju dridhur qepallat?

— Më lejoni mua, shoku komandant.

Ai nuk dha përgjigje, apo ndofta edhe dha, sepse njëri nga detarët u shkëput nga shokët dhe ju afrua radiostacionit rezervë. Ishte Hasani, kuzhinjeri i pikës, i cili ditë më parë qe kritikuar në mbledhjen e organizatës së rinisë. Komandantit nuk i kujtohej përse e kishte kritikuar atë qe rreptë shokët. I erdhi mirë që e mori përsipër ai përsipër detyrën të hynte në lidhje me qendrën, dhe jo ndonjë tjetër. Atë çast shkrepëtiu përsëri dhe xhamat kërkëlinë e u drodhën gati për t'u thyer. Komandanti e vuri re se si u step Hasani. Mos vallë u tremb dhe...

Jo. Ky ishte një çast ngurimi. Detari ju afrua radiostacionit rezervë. Komandanti dhe shokët ndiqnin me vëmendje, çdo lëvizje të tij. E panë se si u ul në stol, si lidhi ushqimin, vuri kufjet dhe zgjati dorën të grotullonte çelësin për të lëshuar korentin e për ta vënë radion në punë. Por dora i mbeti pezull. Një vetëtimë e flaktë dhe një gjëmim shurdhonyës, Diçka u kapërthe me rapëllimë.

— Sa afër shkrepil!

Në dhomë pllakosi një heshtje e rëndë. Hasani zgjati prap dorën. Kapi dorezën. Ju duk se nuk kishte përpara radion, po një kuti me eksploziv, të cilën sa ta prekte, do të shpërthente. Por kjo zgjati vetëm pak sekonda. Ai e vërtiti dorezën duke i shrypur ato mendime tizare si të shtypte kokën e një nëpërke. Diçka kërciti. U dëgjua zhurma karakteristike e vënies së radios në punë. Sakaq ai nisi të fliste me rrëmbim:

— «Limani», unë «Fortesa» — «Limani» unë «Fortesa»... Si më dëgjoni...Unë...

E përsëriti disa herë thirrjen, duke kërkuar me këmbëngulje përgjigjen. U duk se kufjet do të çaheshin nga zhurmat e forta të shkarkimeve atmosferike. Por ai vazhdoi të kërkonte, gjersa më në fund dëgjoi një zë të dobët, të ngjirur, të thellë. E përsëriti thirrjen dhe, pa humbur kohë transmetoi radiogramin. Si u sigurua se qendra e kish marrë, ju afrua shokut të sëmurë, si të donte t'i raportonte se detyra që çuar në vend. Xhamat i lëpiu sërish kamxhiku i flaktë i vetëtimitës, por tani askush s'e kishte mendjen tek ajo.

Nuk kaloi shumë dhe mugëtirën e detit e shpoi një dritë prozhektori. Detarët e pikës sinjalo-vrojtuese vrapuan me një frymë përjashta. Që andej dukej qartë se si i thërrmonte me gjoks anieja luftarake nofullat e shkumuara të dallgëve. Përbri saj rrëshqiste anieja e transportit si një njeri që e kish humbur ekuilibrin dhe e kish lëshuar të gjithë peshën e trupit mbi shpatullat e shokut që i kish ardhur në ndihmë.

AT E BIR

— Tregim—

Xha Polua nuk mbante mend të qe lodhur tjetër herë sa atë ditë. Dhe po ta pyesje hollë-hollë, ai nuk do ta kishte të lehtë të përgjigjej në se kjo lodhje vinte nga puna, apo nga mendimet që nuk e kishin lënë të qetë, sa edhe një minutë të vetme pas letrës që kishte marrë një ditë më parë nga fshati. Ç'është e vërteta, ai qe ngritur shumë shpejt në mëngjes dhe e kishte filluar punën pa zbardhur mirë drita. Kishin kaluar më shumë se dy muaj që kur, së bashku me dy muratorë të tjerë, kishte marrë përsipër të ndërtonte shtëpinë trekatëshe të një tregëtari lëkurash. Kur lidhën kontratën, ata patën menduar se do ta përfundonin ndërtimin për pesë-gjashtë muaj, por ja kaloi gjysma e kohës e akoma nuk kishin mbaruar katin e parë. Dhe kjo s'vinte nga që i kishin bërë llogaritë gabim. As sepse nuk punonin. Jo. Ata ishin të tre ustallarë të regjur e të fortë, që s'dinin ç'ishte pushimi. Punonin derçe. Por shpesh punën që bënin i zoti nuk e pëlqente e nxirrte njëmijë kleçka. Tregëtari i lekurave, një burrë rreth të dyzetave, me nofullat pak të kërcyera e mustaqet spic, i veshur me një xhakëtë sportive me kuadrate, qillota e çizme të ngrira akull, kishte qëlluar njëri grindavec e tekanjos,

sa nuk ja gjeje shokun. Shpesh herë ai vinte si era dhe, si i hidhte një sy murit që kishin ndërtuar, nxihej në fytyrë, përplaste këmbët nëpër skela e thërriste si i çmëndur, i pakënaqur nga puna e ustallarëve. Shante sa shante, duke u dridhur si në e he, pastaj kërkonte të përsëritej puna, duke i lënë të tre muratorët të habitur sa s'kish ku të vente më. Ata qenë hallexhinj dhe të shumtat e herës nuk largoheshin pa e ndërtuar edhe njëherë pjesën e murit që i zoti i shtëpisë nuk e kish pëlqyer.

Kështu kishte ngjarë edhe atë ditë. Pas punës së lodhëshme xha Polua mezi qëndronte në këmbë. Para syve të tij hidhnin valle tullat, skelat, llaçi, tezgat. Kjo ishte një valle e vrullshme gati e çmëndur, të cilën ai nuk qe në gjendje ta ndalonte. Dukej sikur bashkë me tullat, me llaçin, me skelat, vërtiteshin edhe shtyllat elektrike, llambat, ndërtesat; rrugicat, copa qielli me yje të zbehtë, gjithshka që e rre honte. Para syve të tij ato ngatërroheshin me njëra-tjetrën, vraponin, vërtiteshin gjithnjë më shpejt...

Duke i shkëputur me mundim hapat nga toka, mezi arriti në shtëpi. Kjo shtëpi përbëhej nga një barakë e vjetër, e ndërtuar në qoqhe të rrugës me dërrasa të kalbura, ku hynte era nga të gjitha anët. Ai kishte mbërthyer mbi dërrasa copa gazetash për t'i prerë rrugën erës. I lodhur siç ishte, ai mbulonte kokën me një velenxë të vjetër, dalëboje, e humbiste në një gjumë të thellë. Thuajse ngjitur me të, mbi një shtresë rokanidhesh, flinte i biri, Rakua. Shpesh herë, kur kthehej natën vonë nga puna, ai e gjente të birin në gjumë. Në kësi rastesh, xha Polos i pëlqente të qëndronte për një kohë anash shtrojes prej rokanidhesh dhe ta shikonte e ta shikonte për minuta të tëra të birin tek flinte i qetë e i kënaqur. Ai kishte dhe fëmijë të tjerë plot

yatrën, dhe të gjithë i donte si shpirtin dhe tani që i kishte larg, e zhuriste malli për ta, por prap i dukëj se Rakon e donte shquar nga të tjerët. Kjo nuk vinte vetëm nga që ai ishte fëmija e parë e direku kryesor i shtëpisë (po të mos llogaritim dy vajzat e martuara), as sepse shihte të trashëguara tek i biri shumë nga cilësitë e tij, sidomos forcën e karakterit dhe dashurinë për punën, por sepse u bënë dy-tre vjet që, bashkë me të, kishte marrë rrugën e qytetit për të nxjerrë kafshatën e gojës për vete dhe gjashtë fëmijët e tyre, akoma të vegjël. Kur e shihte tek flinte i lodhur, me atë fytyrë të njomë e të patrahur nga hallet e jetës, xha Polos i sëmbohte në zemër e i dukej se edhe Rakua vetë, që sapo i kishte mbushur të gjashtëmbëdhjetat, kishte akoma shumë nevojë për përkujdesjet e prindit.

Vetëm për një gjë e brente merakun, si ndryshku hekurin: që i biri, Rakua, sidomos kohët e fundit, nuk i sillte asgjë. Po ai e dinte mirë se leku nuk nxirrej kollaj në ato kohra, ndaj e shikonte ashtu me zemër të përdëllyer e i dukej se kurrë nuk e ngopte as barkun me bukë, as syrin me gjumë. Dhe ecte në majë të këmbëve, merrte kutinë me brumë që e mbante gjithnjë pranë për të ngjitur copat e gazetave të grisura në dërrasa, që të mos hynte era e të mos bëhej zhurmë. Po atë natë, nuk qe i zoti për asgjë. Hapi derën me rrëmbim dhe u përplas në shtrojën prej ta'lashi. Rakua u ngrit ndënjur. E vështroi në çast të iatin dhe u çudit kur vuri re fytyrën e tij të hequr e të parruar që shprehte dëshpërim të thellë. E kuptoi menjëherë se punët nuk i kishin shkuar mirë dhe i erdhi keq kur mendoi se sa shumë do ta mërziste letra që kishte ardhur nga fshati. Në fillim mendoi se mbase do qe më mirë ta linte të flinte, e të nesërmen në mëngjez t'ja jepte letrën. Por ishte i bindur se, po të vepronte ashtu, i jati nuk do t'ja fal-

të. Ndaj i zgjati letrën në hështje. Babaj e mori me për-
tesë.

— Nga fshati? — pyeti.

Rakua përkuli kokën.

Dhe u shtri. Kishte uri. Shumë uri. Barku i qe bërë
hön. S'qe i zoti as të qëndronte më këmbë as të për-
typej. Donte të flinte. Vetëm të flinte. Por, në sup ndjeu
një prekje të lehtë.

— Babal

— Ë?

— Ti je lodhur, por...

Ai u ngrit me rrëmbim:

— Ka ngjarë gjë?

— Asgjë. Por duhet ta lexosh sonte... Unë kështu
them, pa ti si të duash.

Xha Pólua hapi zarfin dhe nxori që andej një letër
të zhubravitur, ku ishin shkruar me nxitim nga një
dorë e shqetësuar vetëm pak rradhë. Ai u hodhi një
sy me një frymë dhe u kthye të lexonte për së dyti e për
së treti. Por tani vetëm sytë i rrëshqisnin mbi ato gër-
ma të shtrëmbëra, kurse fjalët i ishin ngulitur fort në
tru. Ai e rroku që në leximin e parë kuptimin e plotë të
tyre dhe u drodh i tëri sa, po të qe në këmbë, nuk do
të mund ta mbante dot ekuilibrin, njëlloj si pak më
parë, kur ishte duke ecur dhe ju mo ën mendtë. Por
tani qe shtrirë dhe e kish ngulur vështrimin mbi çati-
në prej letre katramaje. Rakua u tremb nga ai vështrim
dhe u përpoq të thoshte diçka, ta qetësonte, po as vetë
s'qe i zoti t'i lidhte fjalët që i dolën nga goja e të rrok-
te kuptimin e tyre.

I jati e hoqi vështrimin e turbullt nga çatia dhe e
hodhi mbi të.

— Ti ç'dërdëllis ashtu...? E lexove apo jo letrën?...
Gjersa e lexove, qepe.

Dhe u ngrit e u suall nëpër barrakën e vogël e të ngushtë, duke u penguar herë në shtrojat, herë tek tavolina e vogël me dërrasa të pazdrukuara, që e kishte bërë vetë. I dukej sikur rreth e rrotull nuk kishte as tavolinën, as karrigën e vetme dhe shtrojat prej rokanidhesh, por vocrrakët dhe të shoqen që e zinin nga këmbët dhe nuk e linin të ecte. Ai përpiquej të mos i shkelte, po nuk mundej, pengohej vazhdimisht dhe gati sa s'rrëzohej. Më shumë nga çdo gjë e turbullonte vështrimi i hutuar e i pashpresë i së shoqes, që dukej sikur delte që nga rreshtat e shkruara me nxitim në atë rrip letre. «Na bën derman - i thosh ai vështrim. - Hasan agai nuk e priti afatin e fundit që t'i kthenim borxhin, po na nxori nga shtëpia dhe futi brenda qetë. Jemi në katër rrugët. Pa bukë. Pa strehë. Të humbur...»

Duke u penguar tek tavolina, ai i përsëriti me zë këto fjalë. Ishte një zë i dobët, që shprehte dëshpërim të thellë. Rakos i erdhi keq për të jatën dhe u përpoq prap të thoshte disa fjalë për ta qetësuar. Por, sado që u mendua, ju duk vetja i pazoti të gjente fjalë të tilla dhe seç përsëriti disa fraza pakuptim.

I jati qëndroi dhe i nguli atë vështrim të çuditshëm:

- Ti hesht! More vesh? Hesht!

Dhe i ktheu krahët. Hodhi një çap të rëndë, dy, tri. Rakua e vështronte tek dridheshin e luhateshin shpatullat e tij të varura, si degët e një lisi të moçëm. Ato shpatulla gjithnjë i qenë dukur të forta të paepura, kurse atë çast ju dukën çuditërisht të dobëta e të pafuqishme.

I jati u kthye dhe qëndroi para tij.

- E more rrogën? Ha' de, fol. Shkoi një muaj që nuk ke prurë asnjë çerek leku. Ç'i bën paratë?

Ai zë gjëmoi si bubullimë. Barraka u drodh.

- Kam pasur... punë... Nuk kam punuar...

Xha Polua ngriti supet.

- Ti je ç'mendur. S'di ç'flet. Edhe ke patur punë, edhe s'ke punuar! Thuaje troç. Ç'maskarallëqe bën? Me kë përzihesh? Si e vret kohën? Foll

Ishte po ai zë bubullime që nuk e mbanin dot muret prej dhogash, as çatia prej katramaje. Rakua u hutua. Si të përgjigjej? E kuptoi se në atë rast fjala nuk kishte forcë ta shfaqësonte. Të paktën atë natë i jati nuk do ta kuptonte kurrë, çfardo që të thoshte. Dhe e ndau mendjen të heshtte. Por kur ngriti sytë dhe pa të jatin që qëndronte pa'ëvizur më këmbë, u bind se nuk do ta linte të qetë pa marrë një përgjigje.

- Ç'i bën paratë? - pyeti për të tretën herë.

- Nuk marr para.

- Atëhere nga zabërhanis? Ç'bën?

- Po ja, si të them...

- Mbylle gojën. Këtë të bësh! - dhe lëshoi befasi me të gjithë forcën mbi fytyrën e të birit pëllëmbën e tij të rëndë e plot kalo. Rakos i lëshuan sytë xixa. Ju duk sikur i ra baraka mbi krye.

- Babal...

Por ai tani as e shikonte, as e dëgjonte. I dukej sikur ajo pëllëmbë kish rënë jo mbi të birin, por mbi fytyrën e tij. Dhe gjer atë ditë nuk mbante mend as të kishte qëlluar, as ta kishte goditur njeri.

U shtri mbi velenxë, pa u xhveshur, mbylli sytë e u përpoq të harronte çdo gjë. Por nuk mundi. Në mëngjez, kur po agonte dita e re, nuk qe në gjendje të thoshte në kishte fjetur, apo e kishte gdhirë natën pa gjumë.

Kur mori rrugë, puhiza e lehtë e mëngjezit ja freskoi disi ballin me rrudha të thella, fytyrën e lodhur, buzët e plasaritura. Ju duk se e rrihnin ethe. Duke u

çapitur ngadalë nuk qe në gjendie të thoshte në kish vërtet temperaturë, apo i vinte kjo nga nata pagjumë. Kur arriti tek ndërtesa, në ballë i kishin mbu'uar d'ersët. Qëndroi disa çaste ashtu në këmbë, pastaj përveshi llërët. Edhe pse nuk kish pushuar, kishte një dëshirë të tillë për të punuar, si rrallë herë tjetër. Po të mundej, ai do të donte të punonte e të punonte pa pushim, gjersa të ngrinte ndërtesën. Dhe nisi të vinte me shpejtësi një rën tullë pas t'etës. Por muri ngrihej ngadalë, shumë ngadalë. Madje i dukej sikur në vend që të bënte përpyetë, ulej, gjithnjë ulej. Më në fund erdhën shokët. Ata e përshëndetën, por ai vazhdoi të shtronte llaç e të vendoste tulla, pa nxjerrë zë nga goja. Në vështrimin e parë dukej i qetë, por ziente përbrenda. Dhe vazhdonte gjithnjë të fliste me veten, të thërriste, të grindej. Rrallë herë i kish ngjarë kështu. Edhe pak më parë, kur s'kishin ardhur akoma shokët, i dukej se nuk qe vetëm. Sikur aty, rreth tij, bile brënda tij, vërtitëshin, flisnin grindëshin, disa veta: ai, i biri, e shoqja, kalamajtë, dhe pastaj tregëtari i lëkurave me Hasan aganë që i ngatërronin e i bënëin përshesh të gjitha. Në një çast ju duk e çuditshme kur mendoi se ai tërë jetën ishte rropatur duke ndërtuar shtëpi për të tjerët, kurse fëmijët e tij kishin mbetur në mes të katër udhëve, pa streh, pa çati. Dhe e përplasi me inat mistrinë mbi tulla. Metali u përthye dhe lëshoi disa tinguj therrës. I erdhi keq për të. E ç'faj kish ajo? S'kish asnjë faj... Po kush e kishte atëhere? Nga vini të gjitha këto?...

...U përkul. Mori mistrinë e shkoi mbi të pëllëmbën e ashpër, si t'i kërkonte falje. Dhe nisi të punonte. Vendosi radhën e parë të tullave, të dytën. U përpoq ta hidhte çdo gjë pas kraheve. Të jepçej i tëri pas punës. Dhe ashtu bëri për një kohë. Por pak nga pak që nga

pirgu i tullave e togu me llaç, nga skelet, madje edhe nga vetia e tij, e sulmuan prap njerëzit, fjalët, zërat. Tful Ç'është kështu?

Mbushi mistrinë e u përkul të merrte një tullë tjetër. Por për çudi ajo ju duk e butë, e rrumbullaktë, e zbehtë si fytyra e djalit motak. Tful E la atë e desh të merrte një tjetër. Por edhe ajo sikur kërciti. Mbase ashtu ju duk, kurse në të vërtetë ai ndjeu zhbravitjen e letrës që kishte në xhep. Sikur i preku me dorë ato fjalë që i flisnin për Hasan aganë... borxhin... katër rrugët. Dhe u përqeth i tëri. Tful Katër rrugët! Po, po. Fëmijët kishin mbetur jashtë. Dridheshin nga urija, nga të ftohtit. Dhe prisnin me frikë e ankth, prisnin nga ai... Nga ai dhe nga Rakua. Por Rakua ishte vetë fëmijë. Fëmijë? Tful Në moshë të tij, ai, xha Polua, kishte mbajtur shtëpinë. Kurse i biri...! Rakual Ç'bente vallë Rakua? Ku i ngryste d'tët? Përse nuk punonte?

Dhe ju kujtuan fjalët që i kish zënë veshi ato ditë për të birin. E çfarë s'kish dëgjuar! Njerëzit thoshnin se e kishin parë rrugëve. Kush në në veturë. Kush me ca shokë të dyshimtë. Me një bishtpërdredhur. Me një xhandar. Të veshur me ca rrobe fringo të reja. Dhe me mustaqe. Çudi! Me mustaqe! Nuk qe e mundur! Mbase e ngatërronin me ndonjë tjetër. Rakua vetëm një palë rrobe të vjetra e të grisura kishte, dalëboje, që s'kish ku t'i kapte qeni. Kurse mustaqe kurrë! E ç'mustaqe do kish ai, gjashtëmbëdhjetëvjeçari! Me siguri që e ngatërronin. Pastaj ç'qe ajo bishtpërdredhur? Ajo veturë? Ai xhandar? Sidomos xhandari... Dhe mëndja i vajti tek fjalët e letrës: «na nxori me xhandarë nga shtëpia!» (ai xhandar i qe kujtuar mbrëmë kur kish ngritur pëllëmbën, ndaj e kish qëlluar aq fort, sa i dhëmbi dora) Ç'punë do të kishte ai me xhandarët! Jo, jo. Të gjitha qenë fjalë.

- Ç'kë kështu, o xha Polo? Pse t'u lidh gjuha?

Ju' lidh gjuha? Çudi. Ai s'kish pushuar asnjë çast. Sidomos sot. Me të tërë fliste. Me të tërë grindej. Ndaj dhe nuk merrte vesh se ç'ngjiste. Ndaj e ndjente veten të lodhur, të kapitur. Se, kur nuk e nxjerr përjashta e nuk e ndan me të tjerët si të mirën, si të keqen, të vret më shumë.

- Nuk e shoh mirë atë tēt bir, o xha Polo. Më duket karafil fare.

Ai kërceu përpjetë, sikur ta kishte piskuar njeri. Po tjetri vetëm sa foli dhe vazhdonte punën pa ngritur kokën. Pa u bërë merak për ato që kish thënë. Vendoste njërin tullë pas tjetres mbi mur dhe hidhte kur e ku' ndonjë romuz:

- Ti si të duash, o xha Polo. Po mua më duket karafil ai yt bir. Firifiu më duket.

Ai nuk duroi më. Përplasi mistrinë për tokë. Hoqi përparësen dhe zbriti nëpër ca shkallë të drunjtta. Dikë u pengua. U gërvisht. Dësh u rrëzua. Por u mbajt. Skela u tund gjer lart. Dikush shau.

- Tful - shfryu dhe çau përpjetë rrugicës me një çap të gjatë, të rëndë, të shqetësuar. Si doli në rrugën e gjërë, u mendua një hop, pastaj mori nga e djathta. As vetë nuk e dinte se ku do të shkonte e çdo të bënte. Pas pak u gjend para derës së barrakës që i shërbente si dhomë atij dhe të birit. E shtyu me rrëmbim. Dera u përplas duke nxjerrë ca tinguj të çjerrë. Nuk qenka! tha dhe lëshoi grushtin mbi tavolinën me dërrasa të pazdrukuara. Ajo u përshkund e u rrëzua. Ai as që mori mundimin ta ngrinte. U shtri mbi dyshekun prej tallashi. Megjithëse nuk kaluan as dy-tre minuta, ju duk se ndenji shumë. Brofi në këmbë. Atë çast, mbi shtroiën e të birit pa një cep gazete ku i hin shkruar disa fjalë me laps kopjativ: «Baba, mos u bëj merak. Son-

te nuk vi. Rakua.» Ai e mblodhi letrën shuk dhe e coptoi me gishtat e trashë e të plasarit, si t'ja kishte ajo tërë fajin. Në një çast çdo gjë ju mjergullua. Barraka e vogël u vërtit, u anua herë majtas e herë djathtas dhe para syve ju suallën dhjetra xixa të bardha, të cilat s'e nga dilnin në zbrazëtirë dhe largoheshin e largoheshin anash. Ai e ndjeu se do të rrëzohej dhe u mbështet diku. Barraka e vogël u drodh e u lëkund, si t'i qenë marrë dhe asaj mendtë.

Këto zgjatën vetëm disa çaste. Ai e kuptoi se maramendja i erdhi më shumë nga nervozizmi, se sa nga lodhja e pagjumësia. E ndjeu se nuk do të mund të qëndronte gjatë në një vend. Ajo barrakë e ulët dhe e ngushtë ja zinte frymën. Vendosi të delte. Dhe nisi të ecte ngadalë. Njerëzit, shtyllat elektrike, ndërtesat rrëshqisnin majtas e djathtas. Atij ju duk sikur rreth tij gjithshka ngulçonte e tërhiqej zvarë e lodhur nga ajo rendje e pandalur dhe e pakuptim që nuk pushonte as ditë, as natë. Çdo gjë lëvizte e rrotullohej në një rreth të mbyllur, njëlloj si ai, pa ditur nga vinte e ku do shkonte.

Qëndroi pranë një çesme dhe i hodhi disa grushta ujë fytyrës, pastaj futi kokën nën rubinetë. Ujët i rrodhi me vërshim mbi kokë, zverkun dhe gjoksin e tij leshtor, sa ju zu fryma e nuk ngopej me ajër. Megjithatë, nuk u largua, gjersa e ndjeu t'ja mpinte trurin e t'ja mbështillte të gjithë trupin një rrymë e freskët dhe shplodhëse. Atëhere u ngrit, fshiu fytyrën me shami dhe zuri të ecte. Hodhi vështrimin anash. Disa fëmijë luanin me topa leckash. Një grua e mbuluar me perçe, si të kishte hedhur mbi trup e fytyrë një copë nate të zezë stere, përplaste nallanet nëpër kalldrëm. Më tej ecnin me çap të rëndë e të ngadalshëm dy xhandarë, me armët në krah, duke shpërndarë nëpër rrugë disa vësh-

trime të akulltë e të dyshimtë, që dukej sikur qëndronin pezull prapa krahëve të tyre. Një ushtar italian, me duart në xhepa dhe një pendë këndezi mbi kapele, vërshtëllente një melodi kabaresh dhe e hidhte vështrimin mbi dritaret e zëna me grilla, që dukej sikur i bënin munxat.

— Tfu! — shfryu xha Polua dhe zgjati hapin. Nuk ishte në gjendje të thoshte për të sajten herë po kalonte nëpër ato rrugë të rrethuara nga të dy anët me ndërtesa dy dhe tre katëshe. Përballë tij shfryu e zhurmoi një veturë miliçento, pastaj një kamion dhe një pajton luksoz, i tërhequr nga dy kuaj të bardhë, që e mbushën rrugën me trokun e patkonjve dhe tingu't e zi eve të vogla e të verdha rreth qafës së kuajve. Ai që ishte ulur brenda, me shpinën e mbështetur mbi kolltuk, vështronte indiferent kalimtarët. Në një çast shikimi i tij u kryqëzua me atë të xha Polos. Ustai kapsalliti sytë, pa mundur të kuptonte se cili ishte ai që buzëqeshi si i zënë në faj, duke u përpjekur t'i shmangej vështrimit të tij. Pa dale një herë. Mos është...

Dhe zgjati hapin, pa ja larguar sytë pajtonit që përshkoi një gjysmë rrethi në sheshin e gjërë në qendër të qytetit dhe u drejtua për nga rruga veriore. Sadoqë zgjaste hapat, xha Polos i dukej sikur qëndronte në vend. Hodhi edhe disa çapa, pastaj vrapoi e i doli karrocës përpara. Gati e shkelën kuajt. Karrocieri, një djalë i shëndetshëm, me një kasketë të kthyer anash, nga delnin një tufë flokësh të verdhë e kaçurelë, u ngrit i trembur dhe tërhoqi frerën me të gjithë forcën, duke mallkuar burrin që shpëtoi për qime. Po xha Polua as që u bë merak për atë që ngjau. Ai hapi derën e pajtonit dhe kërceu brenda, duke e lënë gojë hapur karrocierin dhe kalimtarët që mbajtën hapin e po vështronin kureshtarë ç'po ngjiste. Raçua u hodh mbi ar-

kën gjatoshë që kish para këmbëve. At e bir qëndruan përballë, me vështrimet e ngulura shigjetë mbi njëritjetrin. Për një çast asnjëri s'foli. Karrocieri futi kokën që nga vendi i tij dhe seç i mërmëriti xha Polos me shpejtësi e shqetësim në vesh. Por ai kish kapsallitur sytë. Më shumë se çdo gjë, e trondiste gjakftohtësia e të birit. Ja si qënka puna! Njerëzit paskan të drejtë. Ai vërtet shetiste me karroca luksoze.

— Baba, mos na pengo, se na ndjekin...

Ai e mbëtheu nga jaka e xhaketës. Stofi i ri dhe i butë i rrëshqiti në dorë. Xha Polua kurrë nuk kishte mbajtur një kostum kaq të ri dhe kaq të shtrenjtë. Ju duk sikur nuk kishte përpara të birin, po tregëtarin e lëkurave, me kostumin sportiv.

— Të ndjekin, ë? — dhe u rrënoqeth i tëri. — Maskara!

Dhe u përku! e u përpoq me të gjithë forcën të ngrente kapakun e arkës, mbi të cilën kishte hipur i biri. Rakua seç fliste me karrocierin, por ai tani nuk dëgjonte asgjë. Më në fund ja arriti qëllimit. Kapaku kërcëti dhe u ngrit përgjysmë. Ai futi dorën. Preku diçka të fortë, të ftohtë.

— Armë!

Dhe u step. Çdo gjë u lëkund e gjëmoi. U përmbajtur me rropamë.

— Po. Armë, për luftën...

«Ja si qënka puna!»

Xha Polua e ngriti me shpejtësi vështrimin nga arka dhe e hodhi mbi fytyrën e skuqur të të birit. Për çudinë e tij, ajo fytyrë nuk ju duk si herët e tjera: e njomë, e zbehtë, e hutuar, por krejt ndryshe. I dukej sikur kish përpara një djalë tjetër të rritur serioz, ngulmonjës. Xha Polua e vështronte i hutuar. Gjoksi i ngrihej e i

ulej me rrëmbim. Nuk e kuptonte se ç'po ngjiste me të. Dhe prap ndjente se kish ngjarë diçka e rëndësishme, e pabesueshme. Ngriti sytë. Përreth lëvrinin ujerëz. Niëri nga ata përsëriti me drithërime fjalën «armë» dhe shtyu me bryla të tjerët e u largua. Ai mbajti vesh. Ju duk se atë fjalë e përsëritën dhe dy-tre të tjerë. Pastaj njerëzit, rruga, ndërtesa, gjithshka sikur thërriste e përsëriste me të fortë: «armë... armë për luftën... armë...!»

Dhe prap gjithshka u drodh. Gjëmoi. U përmbys.

Karrocier i përshpëriti tek veshi:

— Baba, po afrohen xhandarët!

Këto fjalë e përmëndën, si t'i kishte hedhur njeri mbi fytyrë një kovë me ujë të ftohtë. Mbylli me shpejtësi kapakun. U ngrit. Hodhi vështrimin mbi kalimtarët. Që prapa po shpejtonin me zhurmë dy xhandarët, me armët në duar. Mbi metalin e shkëlqyer diçka shndriti. Tehu i bardhë i bajonetave ju duk se u drejtua mbi djalin e tij. Ai mblodhi grushtat varrë. Veç tyre s'kish ç'tu vinte tjetër përballë bajonetave. Po atë çast ju duk se asgjë s'mund të ishte më e fuqishme se grushtat e tij.

— Nisuni...!

Sakaq karrocieri thërriti me të gjithë forcën dhe vërtiti mbi kryet e kuajve kamzhikun që çau njërin me ulurimë. Karroca kërceu me vrull përpara. Mbi të u ngrit fishkëllima e një bilbili. Hapat e rëndë të këpuçëve, me gozhdë nxorën xixa. Pastaj një zë i çjerrë:

— Ndal... Do të qëlloj...! Ndal...!

Dhe llozat kërcitën: Tytat u ngritën. Gati e prekën karrocën.

- Ndal...! Do të...

Por nuk arritën ta mbaronin fjalën. Xha Polua u hodh rrufe në mes të xhandarëve. U përlesh me ta. Diçka e fortë e goditi në gjoks. Në një çast çdo gjë u errësua, u lëkund. Ai e humbi ekuilibrin. Por nuk u rrëzua. Dy krahë të fortë e mbajtën. Pastaj drejt tij u zgjatën krahë të tjerë, të fuqishëm, që e afruan pranë dhe e futën në mes të turmës.

Të gjitha këto ngjanë aq shpejt dhe aq pa pritje, sa ai nuk arriti as ta mblidhte veten. Dëgjoji vetëm trokun e thellë të kuajve që largoheshin.

VENDROJA NUMUR TRE

Më në fund erdhi ora të leja shërbimin. Eh, si e kisha pritur atë çast! Sa të gjata më dukeshin minutat! Sa fort më rrihte zemra! Më dukej se do ta shpërthente kraharorin. Rrallë herë kisha ndjerë një pështje lim të tillë. Aty më dukej vetja e lumtur, aty... Po fundja, përse të më dukej ashtu! Asgjë e jashtëzakonshme s'kishte ngjarë. E megjithatë...

Pra, sa lashë shërbimin, u lëshova me vrap te pylli. Ishte një pyll i dendur, rrëzë një shkëmbi plot shkrepë, një pyll me pisha të drejta, të larta, me një gjelbërim të ndezur, që ruante në gjirin e tij një heshtje të thellë, të madhërishtme. Në vështrimin e parë, aty gjithshka ishte e thieshtë, e zakonshme, por po të qëndroje shka ishte e shikoje më me kujdes, në ato pisha që vende vende ishin mpleksur e kacavjerur nëpër shkëmb, do të zbulojë një bukuri të rrallë që nuk e kishte parë në asnjë vend tjetër.

Atje, nën lijen e tyre, ishte ulur nëna ime. Unë ja dorëzova puslikën Ermirës dhe u lëshova me vrap drejt saj. Ecja ashtu si atëhere kur isha e vogël, si të më ndiqte njeri pas për të më zënë. Kur arrita atje, nuk ngopesha me fytyrë. Sa e pashë nënën, ju derdha në gjoks dhe i thashë e ngashëryer:

— Më fal nënë, unë...

Kisha aq shumë për t'i thënë, për t'i treguar... E

përsëri heshtja. Isha futur e tëra në atë gjoks të ngroh-
të, ndjenja erën e trupit të saj, me të cilin isha mësuar
që e vogël, dhe më dukej aq e ëmbël, aq e dashur...

- Më fal, nënë!

Ajo ma ngriti kokën, ma mbështolli me duart e saj
të mëdha, të ashpra, dhe më vështroi përmes perdes
së lëngët, të tejdukshme. Një lot i madh, i shndritshëm,
vezullues, i rrëshqiti nëpër faqe. Nuk kisha parë kurrë
një lot të tillë.

- Më kishte marrë malli, moj bijë, dhe nuk durova
dot. Nuk e tëholla më gjatë. Thashë se jo e vogël e
kushedi vallë ke ftohtë. Valë nuk e mbush barkun
me bukë, thashë. Dhe mbusha bohçen me ushqim, mora
këtë trikon e leshtë e erdha. As vetë s'e di se si të
gjeta. Brodha shumë. Ndaj, kur të pashë, nuk durova
dot. Po t'i s'kishe faj. Shoqet më treguan se ashtu është
rregulli në ushtri. Unë...

Dhe prap nisi të tregonte se si e kishte ndarë men-
djen për të ardhur, si qe përgatitur, si nuk e kishte
zënë fate gjumi atë natë. Pastaj nisa t'i tregoj unë. I
thashë... Po dale njëherë. Më mirë t'i tregoj me radhë,
ashtu siç kanë ngjarë. E di që këto janë kaq të thje-
shta, kaq të zakonshme, sa për të tjerët nuk kanë asnjë
rëndësi. Po prap dua të flas, dua t'ja tregoj dikujt.

Dje u mbushën plot tre javë që kemi ardhur këtu
për stërvitje ushtarake. Sa zbritëm nga maqina ne, vaj-
zat e klasës sonë, mbetëm të mahnitura. Për herë të
parë largoheshim nga familjet dhe ishim si në ëndërr.
Çdo gjë për ne ishte e re dhe e bukur, po prap na
dukej, sikur diku i kishim parë këto lëndina me një gjel-
bërim të butë si kadifë, në mes të pyjeve me pishë.
Na dukëj se atë bariun me tufën e dhenvë e kishim
parë diku, ndofta në një tabllë ose në një kuadër filmi

me ngjyra. Na vinte të thërrisnim, të këndonim, të bacesnim.

U zumë dorë për dore dhe u lëshuam me vrap lëndinave. Atë çast buçiti një zë i fortë, urdhëronjës:

— Toga e parë, në dy rreshta mblihdhuni!

Ai zë na kujtoi se ne nuk kishim ardhur këtu për të shëtitur e për të parë bukuritë e natyrës, po për t'u stërvitur. U mbodhëm në çast. Komandanti, një meso burrë me fytyrë të rrahur nga era e bjeshkëve, i lindur e i rritur në këto anë, na foli për detyrën që na priste, në cilat çadra do të flinim, ku do të hanim, ku do të stërviteshim dhe na ngarkoi menjëherë me punë. Sakaq u shpërndamë nëpër çadra dhe u morëm për një kohë me rregullimin e tyre. Na dukej e çuditshme kur mendonim që do të jetonim e do të flinim në një vend aq të ngushtë ku nuk mund të drejtoje as trupin. Po shpejt u mësuam me jetën e re. Gjithë ditën lodheshim në stërvitje, kurse në mbrëmje ktheheshim, ndiznim diku afër një zjarr të madh dhe tregonim... E çfarë s'tregonim! Zakonisht fliste komandanti, por shpesh vinin edhe pleq të moshuar të atyre anëve. Ata tregonin nga e kaluara e tyre, ne dëgjonim dhe na dukej e pabesueshme që njëzet e ca vjet më parë, në këto vende të bukura ishin zotër të plotfuqishëm bajraktarët e më pas strukeshin bandat e kriminelëve, të diversantëve. Një mbrëmje unë isha dhënë e tëra pas tregimit dhe vështroja e lumtur rreth çadrave, anës pyllit e më dukej sikur, nga çasti në çast, di të dilnin andej ata njerëzit e parruar, të frikshëm e t'nzarë. Pa dyshim, një nga ngjarjet më interesante të ditëve të para ishte shërbimi i rojes natën, në vendrojen numur tre. Kjo ishte pika më e largët e fushimit, një vend i veçuar rreth njëqind metra larg, në mes kaçubeve, ku qe vendosur depoja e armatimit. Natën e parë shërbimi

i takoi Gjergjit, një shokut tonë të klasës. Atë s'e mbante vendi nga gëzimi. I dukej seç kishte bërë. Kurse ne, para se të flinim, u mblodhëm grumbull, doëm në mes të çadrave dhe vështronim andej nga duhej të ishte vendroja numur tre. Një e rënqethur e lehtë na e përshkoi trupin. Papritur aty afër dëgjuam një zë të fortë: «Ndal, kush kalon?» Njëra nga ne, Rina, klithi e trembur. Ndofta edhe unë do të kisha bërë si ajo, po të mos dëgjoja përgjigjen: «Jam oficeri i rojes.» E daluam në çast, ishte zëri i komandantit. Dhe ne u qetësua.

Të nesërmen, në qendrën tonë të stërvitjes flitej vetëm për shërbimin e parë natën në bjeshkë. Dalëngadalë sikur u mësuam me të. Por pas një kohe ngjau diçka e papritur. Njëra nga shoqet tona, Dalina, vajzë nga Dukagjini, u ngrit në mbledhjen e organizatës së rinisë dhe shprehu zemërimin për një «padrejtësi» siç thoshte ajo, që i bëhej asaj dhe të gjitha neve:

— E përse shërbimin e rojes ta bëjnë vetëm djemtë?
— pyeti — A thua ne jemi më të dobëta se ata? Jo, aspak. Në këto male kanë luftue e kanë burruue sikur djemtë, edhe vajzat. Ja ku e ka lapidarin Eftilia katërmbëdhjetë vjeçare, nga bregdeti — dhe shtriu dorën përpara. Ne shikonim andej, dhe ja bënim me shenjë: «Ashtu de, më të lumtë. Hë, fol. Pse, ç'jemi ne që na ndajnë kështu?» — Në emër të të gjitha shoqeve, — vazhdoi Dalina, — unë propozoj dhe kërkoj që shërbimin njëzetekatër orësh këtë javë ta mbajmë ne, vajzat. — Pastaj shtoi me zë të paktë: — Në vendrojen numur tre, po të jetë e mundur, më caktoni mua të parën.

Dhe u ul.

Për disa çaste nuk lëvizi as miza. Pastaj u bë zhurmë.

Flisnin të gjitha në një gojë. Rina e goditi aq fort me bërryl në ije Dalinën, sa ajo hovi përperjetë. Të gjitha qeshën. Edhe komandanti me ne.

- Po mirë, oj burrneshë - tha ai - me që shoqet janë zemëruar, le të bëhet ashtu.

Dhe aty për aty përgatiti listën e shërbimit. Pastaj e lexoi. Ne dëgjonim. Askush nuk bëhej merak për vendrojet e tjera, të gjitha prisnin kush do të caktohej tek treshi. Nuk di se si më erdhi, kur, pas emrit të Dalinës dëgjova emrin tim. Shoqet u kthyen nga unë dhe po më vështronin ngultas. Në një çast nuk isha e zonja të kuptoja se ç'donin të thoshin me atë shikim: «Lum si ti, Vera» apo: «Hajd, mos u huto ashtu, se do të kalojë dhe kjo.»

Pas mbledhjes, me qenë se do të merrnim shërbimin, filluan përgatitjet. Komandanti na foli gjatë për detyrat e veçanta në çdo vendroie. Pastaj u shpërndamë dhe filluam të ilustronim këpurët e të rregullonim uniformën, sikur do të shkonim në qytet. Unë isha si në ëndërr. Gjoksi me gufonte hove-hove. Shërbimi në vendrojen numur tre, natën, më dukej diçka e pazakonshme, gati-gati heroike. Çuditësha me Dalinën: si ishte ajo aq e qetë, sikur të mos kishte asgjë të veçantë. Po mbase ajo kishte të drejtë. Mbase në këtë mes nuk kishte vërtet asgjë të veçantë dhe vetëm mua më dukej ashtu. Megjithatë... Bile, në një çast, mua m'u duk se nuk isha përgatitur plotësisht për të marrë shërbimin atje. Në mendie më thosh të shkoja drejt e tek komandanti dhe t'i thoshja hapur: «Shoku komandant. Mos më merr për keq, por unë...» Dy tri herë u mata të shkoja tek ai. Por aty për aty ndërroja mendjen. Sakaq mu afrua Neta, shoqja ime më e ngushtë. «E di unë, më tha. Ti... Por hiç mos u bëj merak. Unë nuk të le vetëm. Do vi të rri me ty sonte... Ti

hesht, mos i thuaj njeriul...» dhe më pushtoi në qafë.
«Po pse, Neta, përse të bëjmë këtë?» «Hë, budallaqë, mua
ma fsheh? E di unë, ke frikë» «Frikë...?» Dhe nisa
të mendohesha. A ishte vërtet frikë ajo që mendojaf
Jo. Nuk më besohet. E përse të trembesha. Kurrën e
kurrës. Megjithatë, Neta më hutoi fare me ato që më
tha. Më në fund e mblodha:

«Po mirë, Neta, mirë. Le të bëhet ashtu. Jo se kam
frikë, por... fundja këtu s'ka gjë të keq. Edhe kur
të të bjerë ty tek treshi, bashkë do të rrimë» Dhe fi-
lluam të kuvendonim të shkujdesura. Kështu koha ka-
loi pa u vënë re. Tani nuk bëhesha merak për asgjë. Bile
më vinte mirë që do të qëndronim me Netën dy orë
të tëra në gjoxin e njëra-tjetrës dhe do t'i tregonim
shoqja-shoqes të gjitha të fshehtat e zemrës, ashtu siç
bënim edhe herë të tjera kur mbeteshim vetëm.

Orët u rrokullisën me shpejtësi. Kodrat tona, si ca
shkëmbinj që ishin rrokullisur nga mali dhe kishin zë-
në vend në lëndinë, dalëngadalë i përpiu rata. Ishte një
natë e zezë pus. Të paktën kështu më dukej mua kur
qëndroja me shoqet në çadrën e shërbimit. Ato flinin,
kurse unë s'putha gjumë me sy. Herë-herës dilja te
dera e çadrës dhe nuk gjeja qetësi. Nata heshte. Sho-
qet flinin të shkujdesura, por mua më duke sikur bënim
ashtu; kurse në të vërtetë i kishin mbyllur sytë për-
gjysmë e më përgjonin. «Dale, dale pa ne i kemi ma-
rrë vesh të gjitha.» Kështu më dukej se thoshnin, ndërsa
dremisnin e qeshnin nën buzë. Kjo më turbulloi fare.
Po sikur ta merrte vesh njeri të fshehtë tonë dhe të
na përgjonte? Si do t'u dilnim përpara shokëve dhe
shoqëve të nesërmen? Ata do të na merrnin për frika-
cakë, dhe atëhere... Jo, jo. Kjo punë duhej menduar
mirë. E përse të tregohesha unë më e mënyrë nga të
tjera! Ç'kishte më shumë se unë Dalina? Fundja, armë

Kishte ajo, armë unë. Armë. . Po a do të mund ta shkrepja unë, në qoftë se... E përse jo?

Dola përsëri jashtë. Neta zgjati krahët. E ndjeu se nuk isha e qetë.

- Po ti ç'ke kështu? — më pyeti.

Unë mbajta hapin. E vështrova drejt.

- E di, Neta. Ti je shumë e mirë. Të faleminderit shumë — Por... shko flij. Unë do të qëndroj vetëm. —

dhe nisa të flas me nxitim, si të doja t'i mbushja mendjen vetes: E përse të mos qëndroj?

Asgjë s'ka për të ngjarë. Kështu do të jemi më të qeta, edhe unë, edhe ti.

Ajo m'u hodh në qafë, si pak më parë kur më propozoi të vinte me mua në shërbim. Siç duket, qe penduar për ato që më kish thënë.

- E bën dot këtë, Linka?

- E pse jo!

- Të lumtë. Ma ndillte zemra se do të veproje kështu.

Qëndruam dhe ca, pastaj ajo shkoi të flinte, kurse mua më erdhi ora e shërbimit. Përgjegjësi i ndërresës na mblodhi në rresht. Si lamë shoqet rrugës, shkuam te depua. Dalina priste. Ajo na ndali që larg. Kur ju afrova që të merrja shërbimin, ajo më pëshpëriti në vesh: «Si lum ti, Linka. E di sa bukur është këtu..! Ke për ta parë!» Unë u çudita me zërin e saj. M'u duk se ai zë kishte një kumb m të veçantë e shprehte një gëzim të thellë. Vetëm kur erdhi koha të leja shërbimin dhe i pëshpërita shoqes thujse të njëjtat fjalë në vesh, e kuptova nga buronte ai gëzim.

Më në fund mbeta vetëm. Dalëngadalë zhurma e hapave të shoqeve u tret dhe vendi u platit në heshtje. Kishte një heshtje e tillë që të futej gjer në palcë. Unë

ngriva në vend atje ku isha. Më dukej se po të hidhja qoftë edhe një hap, do të ngjiste diçka që do të më hutonte fare. Nuk e kuptoja nga do të vinte kjo e raptur: nga depua me eksploziv, nga nata, apo... Ish hera e parë në jetën time që qëndroja e vetme, ballë për ballë me natën, me armë në dorë. Hera e parë që të tjerët flinin dhe unë përgjoja. Mendime nga më të cuditshmet më pushtuan: M'u kujtua se kur isha në shtëpi dhe binte nata, nganjëherë druaja të zbrisja edhe shkallët në errësirë. U përpoqa t'i flakja këto mendime dhe ta përqëndroja mendjen duke shikuar objektet që më rrethonin. Shpinën e kisha mbështetur në murin e depos. Me sytë e mendjes shikoja rrugën e ngushtë këmbësore që zbriste prej andej, dhe të çonte te çadrat. Ato qenë rreshtuar në dy radhë. E para vinte çadra e trunrojes, pak e veçuar nga të tjerat, thujse nën pishën e lartë, që tani me shembëllente dhe ajo me një çadër gjigande. Pastaj me radhë të tjerat. E katërta qe çadra ime. Atje flinte Neta, Nora, Valbona, Neta që gjumashja më e madhe e klasës sonë, por sonte edhe ajo bënte ndofta një gjumë të shqetësuar. Mbase mendonte se nesër mbrëma do t'i takojë asaj të shërbejë te treshi. Eh, Neta, Neta! Kur ishim në shkollë dhe qëllonte të ktheheshim natën, kishe frikë ta kaloje e vetme atë copë rrugë nga bulevardi gjer në konvikt dhe më thërrisje mua në emër që larg. Edhe unë po ashtu. Kurse këtu qëndrojmë vetëm, në mes të pyllit, në bjeshkë.

Vetëm. . . ?

Diçka rrëshqiti anash: fshshsht! Unë u ngjesha pas murit dhe mbajta vesh. Nuk mirrja as frymë fare. Ç'levizi ashtu? Përgjova përsëri. Heshtje. Pastaj, prap: fshshsht! Qyqja, kjo është erë, moj. Lëviz era nëpër pemë dhe bën ashtu. Për t'u siguruar, mbajtja prap vesh. Nga pishat nisi të rrëshqiste një fëshfëritje e mbytur, e

pambaruar, si një bisedë e gjatë, e këndshme. Unë u përpoqa ta harroj atë dhe të shikoj malet. Në këtë natë të verbër ato reflektoheshin në horizont në format më të çuditshme. Dukeshin si ca krijesa gjigande që kishin rëndur e rendur gjatë gjithë ditës dhe tani dremsin në lodhur për të përtërirë forcat dhe për ta nisur sërish të nesërmen udhëtimin. Shikimi im rrëshqiti mbi atë masë të çrregullt që vijëzohej në horizont dhe u ndal mbi masat e pishave që shponin qiellin, të cilat nuk di pse më shëmbëllyen me disa heshta të mëdha. U përpoqa të përfytyroja një betejë të vjetër me heshta e shigjeta, siç e kisha parë në një film që s'më kujtohej mirë, me qëllim që ta largoja sa më shumë vemendjen nga ato që më rrethonin. Por përfytyrimi nuk më shpuri larg. Befas vështrova diçka të zezë, të kërrurur, që m'u duk se lëvizte drejt meje. Po tani? U ngjesha pas murit dhe shikova më me kujdes për një kohë të gjatë. Hieja nuk lëvizi. Përgjova akoma. E njëjta gjë. Asnjë lëvizje. Atëhere u kujtova se në atë vënd ishte një kaçube. Eh, sa budallaqe që isha! E përse të gjitha hijet të më dukeshin si qenie të gjalla, që ecnin, lëviznin, afroheshin?

Po sikur, ndërkaq, dikush t'i afrohej depos dhe ta kërcënonte atë? A thua do të hutohesha dhe nuk do të bëja asnjë veprim? Po të qe kështu, nuk e vleja asnjë grosh. Kot të gjitha. Kot që mbaja armën në dorë dhe që kisha pranuar të dilja roje. Më mirë të kisha thënë hapur: nuk jam e zonja. Thoni ç'të doni, por nuk mundem.

Ndërsa e qortoja kështu veten, vështrova nga e majta. Diku më tutje, pranë njëri-tjetrit, ngriheshin tre lapidare. Që të nesërmen e ardhjes ne shkuam atje dhe dëgjuam tregimin e një vendasi për një vajzë nga

bregdeti. Eftili e quanin më duket. Nuk i kishte kaluar të katërbëdhjetat. Qe një vajzë e imët, e pakët nga trupi, po me një zemër të madhe, që kishte shikuar në ato majë male një legjendë të bukur trimërie. Njerëzit e këtyre anëve e kishin ngritur lapidarin e saj bri lapidarit të Ded Gjo Luli. Me këtë ata ndoshta kishin dashur të thoshnin se edhe një jetë e shkurtrë, ku i kushtohet një qëllimi të madh, është e denjë të qëndrojë krah për krah me plakun e maleve. Duke u përpjekur të përfytyroja vajzën nga bregdeti, unë as vetë s'e kuptova se si fytyra e saj merrte herë tinëret e Zonja Çurres, herë të shoqeve të saj të luftës. Dhe kalova kështu një natë të paharruar me Zonjën, Foto Berberin, Nimete Progonatin. M'u duk sikur shikoja fytyrat e tyre, sikur dëgjoja zërat, hapat, krismat e armëve të tyre. Mbajta vesh. Po, hapa. Shtrëngova armën dhe u shtriva barkas. E mbusha armën dhe e kuptova se, po të qe nevoja, do të mund të matesha me cilindo. Dhe thirra me të gjithë forcën: «Ndal! Kush kalon?» As vetë s'e njoha zërin tim. Sakaq mora përgjigje.

Kishte ardhur koha që ta leja vendrojen. Nuk e kuptova sa shpejt rodhën të gjitha këto. Gjoksi më ngrihej e ulej me rrëmbim. Një gëzim dhe krenari të tillë nuk e kisha provuar herë tjetër. E dija se të nesërmen do të më rrethonin shoqet dhe do të prisnin t'u kallzoja. Unë do t'ua tregoja ashtu siç të më vinte për gojë. Neta do të më hidhej në qafë, do të më puthte e nuk do të pushonte së thëni: «Xhani i motrës!»

Dhe kështu ngjau vërtet.

Ndaj të gdhirë nisi të frynte një erë që sikur e vuri përpara errësirën dhe e gremisi honeve. Dalëngadalë vendi u mbush me një dritë të ndezur e transparente, që nuk u pa nga doli dhe ju ngul natyrës mu në zemër.

Shoqet më rrethuan dhe s'adin ku të më vinin. Unë ua tregova me radhë të gjitha ç'më kishin ngjarë. Në mesditë mora shërbimin. Isha e gëzuar si asnjëherë tjetër. Më dukej sikur më qe mbushur kraharori me atë dritë të bardhë e të ndezur. Njeriu nganjëherë bëhet shumë shpejt i lumtur. Mjafton vetëm një ngjarje e vogël, një fjalë, një buzëqeshje. Kurse unë nuk e kuptoja nga më vinte ai gëzim, ajo lumturi. Çdo gjë më dukej e mirë, e bukur, e mrekullueshme. Doja të kapja çdo lëvizje, çdo tingull. Dhe nuk ngopesha së sodituri natyrën. Herë-herë më ngjante se të gjitha këto i shikoja për herë të parë. Dhe çuditesha si një e vogël me ato pisha që ngriheshin të plota e të drejta pranë e pranë, të gatshme për t'i vënë së toku gjoksin tufanit dhe për të mbrojtur shoqja-shoqen me trupin e tyre. Çuditesha kur shikoja se si bashkoheshin d'gët e tyre dhe shkriheshin në një kupolë të vetme e të bukur. Pastaj e largoja vështrimin nga ato dhe e hidhja mbi atë tufë resh të bardha e qumështore, që ishte hedhur si një shall i butë e transparent mbi supet e shkëmbit. Kur e kur më dukej se, që nga zgavrat e shkrepit, shkëmbi zgjaste mijëra duar e mundohej ta kapte renë, po ajo i rrëshqiste nëpër duar dhe kërcente e lodronte mos-përfillës e lozonjare. Duke i vështruar të gjitha këto, më dukej sikur kisha zbuluar një sekret. Thoshia me vete se hollësi të tilla mund t'i kapë vetëm vështrimi i rojes. Madje më dukej se roja kishte një vështrim të vetin, të veçantë, se ai mund të zbulonte edhe të fshtat më të vogla që kanë të bëjnë me një zhurmë fare të pa rëndësishme, me lëvizjen e një gjethi, me fluturimin e një zogu. Ndaj ishin shkruar dhe do të shkruhejshin aq shumë vargje për rojen. Unë përpiqesha të sillja në mendje ndonjë varg që t'i përshtatej sadopak naty-

rës që më rrethonte, por në vesh më kumbonin vetëm vargje që kishin të bënin me natën, dëborën, suferirën e kjo më dukej pak e çuditshme. Përse të vihej roja vetëm në rrethana të tilla, kur atij i takon të kryejë detyrën edhe në një ditë kaq të zakonshme dhe në një vend kaq të bukur.

Nuk e di sa do të vazhdoja kështu, në qoftë se nuk do të ma kishte prerë në mes mendim'n zhurma e maqinës që u ngrit nga faqja tjetër e kodrës dhe erdhi tek unë si një vuvurimë e zgjatur. Maqina u afrua, duke tërhequr prapa një re të hollë pluhuri, dhe ndali te burimi që gurgullonte jo shumë larg. Që andej zbritën pesë a gjashtë njerëz. Unë vështroja indiferente herë njerin dhe herë tjetrin, kur befas shtanga nga habija. Një nga gratë kishte zbritur dhe qëndronte e hutuar në mes të rrugës, me vështrimin nga çadrat tona.

«Nëna!» — thirra e gëzuar dhe u lëshova me vrap drejt saj. Ajo më vështroi një hop e lumtur dhe zgjati hapin, më mbërtheu në gjoks e më puthi në ballë, në faqe, në flokë, duke folur pa pushim.

— Trimëresha e nënës! Ushtarja e nënës! Se si të dëftojnë kështu këto rroba. Po këtë ç'e ke? Pushkë?!

Këto fjalë më sollën në vete. Po unë budallaçka, ç'bëja ashtu? Lashë vendrojen dhe u sula në prehërin e saj?! Bobo, sa e pa pjekur isha treguar! Si një fëmijë. Nëna siç duket e vuri re ndryshimin tim dhe seç zuri të fliste. Po unë nuk dëgjova asgjë. U shkëputa nga duart e saj dhe vrapova e turbulluar në vendroje, si të më ndiqte njeri pas. Kur arrita atje, s'dija ku të futesha nga turpi. Më dukej sikur të gjithë më tregonin me gisht: shikoni, ajo e la vetëm vendrojen dhe u fut në prehërin e nenoles! Sa turp! Si e kisha lëshuar veten ashtu! Sa shpejt që i harrova porositë e komandantit! Para se të merrnim shërbimin, ai na shpjegoi me hollë-

si të gjitha, na tregoi se roja, gjatë shërbimit, u përgjigjet vetëm pyetjeve të komandantit të trupitjes e përgjigjësit të ndërresës dhe nuk largohet në asnjë rast nga vendroja. Netës nuk ju durua. «Po sikur ti afrohet ndonjë nga familja, apo... i fejuari, ç'duhet të bëjë?» pyeti duke qeshur pa të keq. «Të thërrasë me të gjithë forcën dhe ta ndalojë në distancën e caktuar - sqaroi komandanti. «Ua - u habit Neta - si kështu, të mos t'i japësh asnjë shpjegim?!»

Dhe ja tani t'k më afrohej nëna ime. Unë kisha ngrirë në vend. Ç'duhej të bëja? Më kujtoheshin një për një fjalët e komandantit se vendrojes nuk duhet t'i afrohet askush përtej kufirit të caktuar. Por ndofta nëna bënte përjashtim. Ndofta ajo qëndron mbi rreguloret, ashtu siç qëndron Atdheu mbi gjithshka. Dhe prapë... Rregullat janë rregulla dhe duhen zbatuar me rreptësinë më të madhe, siç thotë shpesh komandanti. Me që m'u kujtua komandanti, çdo të mendonte valë ai në një rast të tillë? Eh, sikur të mund të këshillohesha me të! Por koha s'priste. Unë duhej të vendosja vetë. Dhe vendosa: asnjë lëshim nga rregullorja. Isha e bindur se ajo do ta kishte të vështirë të më kuptonte. Ajo ecte si të mos kishte ngjarë asgja e veçantë. Unë thirra e vendosur.: «Ndall!» Po ajo qeshte dhe vazhdonte të afrohej. Atëhere thirra edhe më fort. «Ndall!» Ku ta diësh si ju duk zëri im, se ajo mbajti hapin dhe më vështroi e habitur.

- Linka, je në vete apo jo? Ç'bën kështu? - Dhe prap nisi të ecte drejt meje. Po unë thirra përsëri: «Ndall!» Desha të shtoja edhe diçka, të shpjegohesha se isha në roje, se e kisha të nda'uar të f'is'a me cilindo po atë çast se nga doli Dalina me tre-katër shoqe dhe hështa. Ato ju afruan nënës, e vunë në mes, dhe u përpoqën ta qetësonin e t'i tregonin si qëndronin punët.

Të tjerat i thashë në fillim.

